

Katholieke Universiteit Leuven
Faculteit Letteren
Subfaculteit Geschiedenis

Schaamrood
De ervaring van menstruatie
Bij katholieke Vlaamse vrouwen (1920-1960)

Promotor: Prof. Dr. Kaat Wils
Copromotor: Prof. Dr. Leen Van Molle

Verhandeling aangeboden
door KIM VANCAUWENBERGHE
tot het behalen van de graad
van licentiaat in de
Geschiedenis

Leuven 2007

INHOUDSTAFEL

INHOUDSTAFEL	3
VOORWOORD	5
INLEIDING	7
LIJST VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN	13
Deel 1: Wat men wist of dacht te weten over menstruatie: het cognitieve aspect	15
1/ Geschiedenis van de (kennis van) menstruatie	15
2/ Seksuele Voorlichting	25
2.1 Seksuele voorlichting in Vlaanderen	25
2.2 Rosette's verhaal	33
2.3 "Het was alsof dat niet bestond"	34
Deel 2: Wat men vertelde over menstruatie: het communicatieve aspect	49
1/ Taboe-onderwerp	49
1.1 Rilke's verhaal	49
1.2 "We waren daar eigenlijk erg bedekt over"	50
2/ Menstruatietaboe(s)	56
2.1 Menstruerende vrouwen voedsel niet laten aanraken	57
2.2 Verbod op seks	61
2.3 Kerkgang	72
2.4 Waarom bestaan menstruatietaboes?	76
Deel 3: Wat men kon gebruiken voor menstruatie: het materiële aspect	79
1/ Geschiedenis van het maandverband	79
2/ Geschiedenis van de tampon	86
3/ Van in de winkel tot in de onderbroek	89
3.1 Yvette's verhaal	89
3.2 Maandverband kopen	90
3.3 "Goed verpakken en wegmoffelen"	94
3.4 Wassen van het lichaam en wassen van de maandverbanden	98
BESLUIT	105
BIBLIOGRAFIE	111
1/ Mondelinge bronnen	111
2/ Schriftelijke bronnen	115
3/ Internet	115
4/ Literatuur	116
LIJST VAN AFBEELDINGEN	123

|

|

VOORWOORD

Voor de aanvang van deze thesis dacht ik m'n eigen grootmoeder goed te kennen. Ze stapt als een hippe, opgewekte oma door het leven. Door de verhalen van haar en haar tijdgenoten leerde ik echter steeds beter de wereld kennen waarin zij is opgegroeid en kwam ik stilaan tot het besef dat deze niet te vergelijken is met de onze. Ik dank mijn grootmoeder omdat ze altijd klaar was mijn vele vragen te beantwoorden toen ik haar belde tijdens het schrijven aan deze thesis en om vriendinnen van haar te vragen zich door mij te laten interviewen. Ik draag dan ook deze thesis op aan mijn grootmoeder.

Samen met haar dank ik ook de vijftien vrouwen die ik geïnterviewd heb. Zonder hen zou deze thesis nooit geworden zijn wat ze is. Ik bedank elk van deze vrouwen oprecht voor hun openheid om over dit niet evidente onderwerp te praten. Zij brachten voor mij de literatuur die over dit onderwerp handelde tot leven.

Vervolgens een woord van dank aan mijn promotoren, die me er steeds aan herinnerden mijn eigen schrijfsels kritisch te bekijken.

Ik dank ook mijn ouders en broer, wiens morele en financiële steun mij enorm geholpen hebben om deze studies tot een goed eind te volbrengen.

Tenslotte mag ik mijn vrienden niet vergeten, die me er vaak aan herinnerd hebben dat er meer is in het leven van een laatstejaarsstudente dan een thesis alleen. Ik bedank mijn verre erasmusvrienden uit Spanje en Frankrijk en mijn dichte vrienden en kotgenoten uit Leuven. Ik ben hen dankbaar voor de ontspanning tussen de alinea's door, voor de hulp bij het zoeken naar respondenten, voor het bedenken van goede en volledig foute titels, voor de correcties, voor het luisterend oor en voor de morele steun.

Tenslotte gaat mijn dank uit naar al wie oprechte interesse heeft getoond voor dit onderwerp en wiens oma ik met plezier heb geïnterviewd.

|

|

INLEIDING

“Over menstruatie?” werd me telkens weer vol verbazing en ongeloof gevraagd als men polste naar het onderwerp van mijn thesis. Na die uiting van verwondering volgde steevast de vraag: “Maar jij studeert toch geschiedenis?” Inderdaad, ik beken: ik ben een laatstejaarsstudente Moderne Geschiedenis wiens thesis handelt over menstruatie, meer bepaald de ervaring van menstruatie bij vrouwen geboren in de eerste helft van de twintigste eeuw in Vlaanderen.

De centrale vraag in deze thesis is die naar de manier waarop tieners en volwassenen in de jaren dertig tot zestig met het maandelijks bloedverlies omgingen in een individuele en sociale context. Om dit te achterhalen wordt met twee dimensies rekening gehouden. Enerzijds wordt nagegaan hoe vrouwen in een ruimtelijk kader menstruatie ervoeren wanneer zij de vertrouwde omgeving van thuis verlieten en zich in de openbare sfeer begaven. Anderzijds wordt een tijdskader gereconstrueerd. Op die manier wordt nagegaan hoe Vlaamse vrouwen in de eerste helft van de twintigste eeuw de menarche beleefden en of die verschilde van die waarmee zij hun dochters lieten opgroeien. Menstruatie wordt in dit onderzoek in het breder kader seksualiteit geplaatst. Er wordt aandacht besteed aan de invloed die opvoedkundige, religieuze, vriendschappelijke, en medische kringen hadden op de omgang met het menstruerende lichaam.

Er wordt getracht een inzicht te verkrijgen in een mentaliteit op vlak van menstruatie, en breder opgevat seksualiteit. Daarom is hier niet geopteerd voor de klassieke keuze van een studie op basis van geschreven bronnen. Voor het bronnenonderzoek van deze thesis ligt de nadruk op mondelinge getuigenissen. Deze mondelinge bronnen zijn vijftien katholieke Vlaamse vrouwen die bereid waren met mij te praten over hun ervaringen met menstruatie. De jongste vrouw werd geboren in 1947, de oudste in 1918. Omdat elk onderzoek begrensd moet worden, is hier voor een afbakening gekozen van respondenten die vóór 1950 geboren zijn. Deze tijdgenoten hebben gemeen dat zij opgroeiden en volwassen werden in een tijd waarbij nieuwe levensaspecten het licht zagen. Vrouwen hebben dezelfde discontinue veranderingen meegemaakt: zij hebben auto's zien verschijnen in de straten, lieten wasmachines letterlijk het werk uit handen nemen, zagen plots het leven buiten de dorpskern via de beeldbuis, ontdekten de pil als anticonceptiemiddel, schakelden over van uitwasbare maandverbanden op wegwerpmaandverbanden, etc. Een verdere

afbakening is de nadruk op de plaats die menstruatie innam in de Vlaamse samenleving bij katholieke vrouwen. Vrouwen moesten voor de mondelinge getuigenissen van deze verhandeling ouder dan 60 en katholiek zijn. Sommige gecontacteerde vrouwen wensten niet geïnterviewd te worden over een intiem onderwerp als menstruatie, een onvermijdelijk gevolg van de keuze onderzoek te verrichten naar een taboe-onderwerp. “To talk of menstruation in contemporary Western culture is to articulate its secretive, emotionally laden, and shame-filled aspects,” betoogt Janet Lee.¹ Gemakkelijker om bereidwillige respondenten te vinden, werd het wanneer ik de dame in kwestie rechtstreeks of onrechtstreeks kende. Via het sneeuwbaaleffect verzamelde ik zo vijftien bereidwillige respondenten. Ik vroeg enkele vrienden en kennissen van me of hun oma bereid zou zijn geïnterviewd te worden door mij. Deze grootmoeders hielpen mij soms verder aan een kennis die op haar beurt bereid was met mij over dit onderwerp te praten. Drie respondenten komen uit Oost-Vlaanderen, elf uit West-Vlaanderen. Eén vrouw is opgegroeid in Wallonië en naar West-Vlaanderen verhuisd toen ze huwde. Omdat gepoogd werd een micro-perspectief tot stand te brengen over vrouwen en hun ervaring met menstruatie, leek een regionale verscheidenheid niet van belang. Het gaat immers om een blik in de leefwereld van de menstruerende Vlaamse vrouw, meer dan om een vergelijking van die leefwereld in Vlaamse regio’s.

Een voordeel van het werken met mondelinge bronnen is dat ze zaken aan het licht laat brengen die in het verleden vaak te onbelangrijk, te banaal of te intiem werd bevonden om opgeschreven te worden. Door mijn respondenten over deze zaken te ondervragen, won ik informatie die in geen enkele of in weinig geschreven bronnen te vinden waren. Ik merkte dat aspecten uit hun dagelijks leven me volledig onbekend waren en ook in de literatuur onbehandeld bleven. Mondelinge geschiedenis is echter niet enkel interessant daar waar geschreven bronnen tekort schieten. Meer dan een supplementaire vorm van informatie, werd in dit onderzoek van mondelinge geschiedenis gebruik gemaakt als primaire bron. “Door te zoeken hoe de mens aan zijn leven en gevoelens gestalte heeft gegeven, zal de historicus meer belangstelling krijgen voor andere dan de traditionele bronnen. Het gaat essentieel om belevingen, ervaringen, handelingen

¹ LEE, J., ‘Menarche and the (hetero)sexualization of the female bodsy’, DANK, B. en REFINETTI, R. red., *The politics of sexuality* (Sexuality and culture, 3), Londen, 2000, 85.

en meningen van mensen die hun bestaan in heden en verleden uitmaken”² Ik merkte doorheen mijn onderzoek hoe waardevol deze “mondelijke bronnen” zijn. Naast feitelijkheden die door geschreven bronnen nergens vermeld worden kunnen mondelinge getuigenissen veel prijsgeven over de betekenis die aan bepaalde gebeurtenissen werd toegekend. Door middel van interviews kon ik op het spoor komen welke de toenmalige denkbeelden waren over het omgaan met menstruatie en seksualiteit en in hoeverre deze veranderd zijn naarmate men ouder werd.

Iedere historische methode brengt specifieke methodologische problemen met zich mee. Dit is niet anders bij mondelinge bronnen. Oral history kreeg van bij zijn start kritiek te verduren. Met getuigenissen van personen dient voorzichtig omgegaan te worden. Elk individu heeft de werkelijkheid op een andere manier beleefd, en herbeleeft die wanneer hij of zij er wordt over ondervraagd. Die herbeleving is een hertekening en soms ook een vertekening van de werkelijkheid. Het geheugen werkt selectief en vervormend. Die selectiviteit kan worden gestimuleerd door de ondervrager. Bij mondelinge bronnen is het door de interactie tussen ondervrager en ondervraagde dat het verleden gereconstrueerd wordt. Om de mondelinge getuigenis zo rijk mogelijk te maken, moet worden getracht de kloof tussen beide partijen te dichten. Wanneer in dit onderzoek de ondervrager een man was geweest, dan waren de respondenten waarschijnlijk minder open geweest aangezien het een intiem onderwerp betrof. Tegenover iemand van dezelfde sekse die het onderwerp ook zelf maandelijks beleefde, waren zij openhartiger in hun antwoorden. De kloof werd verder gedicht doordat ik als ondervrager hetzelfde dialect sprak als mijn respondenten. De leeftijds-kloof die bij sommige respondenten opliep tot 67 jaar, lijkt op het eerste zicht een nadeel. Deze zorgde er echter voor dat de respondenten soms meer uitleg gaven dan ze zouden gedaan hebben aan leeftijdsgenoten. Aangezien heel wat zaken uit hun leefwereld voor mij ongekend zijn, vertelden zij spontaan hoe deze eruit zagen of in zijn werk gingen zodat dat ik me er een beeld van kon vormen. Toen mijn respondenten uitlegden hoe de stoffen maandverbanden er uit zagen begonnen zij dat allen spontaan uit te beelden, omdat ze terecht veronderstelden dat ik die nog nooit gezien had.

Het geheugen vervormt vaak ook de herinnering. Voor mij is het onmogelijk te achterhalen welke waarheid achter de verhalen van mijn respondenten zit. Meer dan na te gaan of wat de

² TOLLENEER, J., *Mondelijke geschiedenis en documentaire informatie. Een terreinverkennde studie*,

geïnterviewde vrouwen beweren wel echt is gebeurd, is belangrijker te achterhalen welke de meest betekenisvolle gebeurtenissen in verband met menstruatie zij spontaan ter sprake brengen. Bij twijfel aan de historische correctheid van vertelde feiten raadpleegde ik trouwens zoals de historische kritiek het beaamt andere historische bronnen.

Op basis van deze interviews, maar ook van geschreven bronnen en werken heb ik gepoogd een beeld te schetsen van de ervaringen die vrouwen geboren tussen 1925 en 1950 in Vlaanderen met menstruatie hadden. Om dit beeld te creëren toetste ik hun verhalen aan bronnen en werken. Voorlichtingsboeken uit de eerste helft van de twintigste eeuw, als die van Zedenadel, Maria Schouwenaars en verschillende artsen vormden de voornaamste geschreven bronnen voor deze verhandeling.³ De literatuur die over menstruatie handelt, focust vooral op de menstruatietaboes die aanwezig zijn of waren in verschillende culturen. Antropologen hebben vele decennia lang rijke beschrijvingen van rituelen en taboes verzameld en neergeschreven en doen dat nog steeds. Ook voor het fenomeen menstruatie werd dit gedaan. Gottlieb en Buckley nemen met *Blood magic. The anthropology of menstruation* het voortouw om af te stappen van vroegere interpretaties van deze gebruiken als was hun bestaansreden enkel terug te brengen op het willen onderdrukken van vrouwen. Vooral het voorbeeld van de menstruatiehutten wordt vaak aangewend in deze ongenueanceerde visies op menstruatietaboes. Een historisch werk dat volledig gewijd is aan menstruatie is dat van Hering en Maierhof, *Die unpäbliche Frau. Socialgeschichte der Menstruation und Hygiene 1860- 1985*.⁴ Voor interessante literatuur over menstruatie moest echter dieper gegraven worden in historisch-medische literatuur over de omgang met het lichaam, theologische literatuur over religieuze achtergrond in hun visie op menstruatie, en algemeen historische literatuur over diverse thema's die de tijdsgeest van het begin en het midden van de twintigste eeuw uitdiepten.

De grootste leegte aan informatie over menstruatie is over menstruatieproducten vóór Kotex, het eerste succesvolle wegwerpmaandverband uit 1920. Door de schaarse informatie die wel voorhanden was, samen te rapen kon ik uiteindelijk een beeld schetsen wat vrouwen voor 1920

Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, departement documentatie- en bibliotheekwetenschap, Leuven, 1985, 42.

³ COX, P., *Puberteit* (Huwelijk en Huisgezin), Antwerpen, 1942; SCHOUWENAARS, M., *Kiesche waarheid voor ouder en opvoeders*, s.l. 1947. Voor andere voorlichtingsboeken: zie referentielijst.

⁴ HERING, S. en MAIERHOF, G., *Die unpäbliche Frau. Socialgeschichte der Menstruation und Hygiene 1860-1985*, Pfaffenweiler, 1991.

gebruikten als menstruatieproducten. Erg interessant was de verhandeling *Menstrual technology in the United States 1854-1921* van Laura Kidd, die een onderzoek naar patenten heeft verricht die in die tijdsspanne aan menstruatieproducten werden toegekend.⁵ De website www.mum.org is een website van het MUuseum of Menstruation. Het museum is ondertussen gesloten maar de curator van dit museum heeft op zijn website foto's van de collectie oude tampons en maandverbanden verzameld. Hoewel niet wetenschappelijk onderbouwd, biedt zijn verzameling aan menstruatieproducten toch een schat aan informatie voor de geschiedenis van deze producten. Voor dit onderzoek is vooral gesteund op bronnenonderzoek dat verricht is in de Verenigde Staten. In België en Nederland is jammergenoeg nog geen grote studie verricht over menstruatieproducten.

Voor het verwerken van het getranscribeerde interviewmateriaal en de literatuur in een doorlopende tekst is gekozen voor een thematische opbouw. Deze verhandeling bestaat uit drie delen, die telkens een ander aspect van de beleving van menstruatie oplichten. Het eerste hoofdstuk gaat verder in het verleden terug gaan om te onderzoeken welke kennis vanaf het begin van de geneeskunde over menstruatie bestond en hoe deze evolueerde naar het inzicht dat in de twintigste eeuw verworven is. Om de oorsprong van nog steeds gangbare opvattingen over menstruatie te verklaren, is tot bij de Grieken teruggegaan en is het aandeel van de katholieke kerk niet vergeten. Verder wordt in dit eerste hoofdstuk nagegaan of die kennis uit de geleerde wereld ook werd overgebracht in Vlaamse huiskringen. Hendrik Conscience leerde zijn volk lezen, maar wie heeft hen seksueel voorgelicht? Wisten meisjes in de eerste helft van de twintigste eeuw wat hen overkwam als ze menstrueerden?

Het communicatieve aspect beslaat het tweede hoofdstuk van deze thesis. In hoeverre vormde menstruatie een gespreksonderwerp? Welke gebruiken bracht menstrueren met zich mee in het dagelijks leven van de vrouw tot de jaren zestig? Zijn menstruatietaboes als het uitstellen van het maken van mayonaise tot na de regels een typisch Vlaams fenomeen? Wat is hun betekenis? Er wordt onderzocht wat de rol van de kerk was in het verspreiden van dergelijke taboes en welke invloed zij hadden op het seksueel leven van zijn gelovigen tot het midden van de twintigste eeuw.

⁵ KIDD, L., *Menstrual technology in the United States 1854-1921*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.

In het derde hoofdstuk wordt onderzocht hoe vrouwen praktisch omgingen met het maandelijks bloedverlies. Welke middelen stonden hiervoor tot hun beschikking? De geschiedenis van het maandverband en de tampon komt aan bod, om zo op het spoor te komen welke middelen mijn respondenten gebruikten en hoe die zijn geëvolueerd sinds het begin van hun bestaan. Daarna wordt de weg onderzocht die een maandverband aflegt van de winkel tot in het ondergoed.

LIJST VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN

ACW:	Algemeen Christelijk Werkliedenverbond
BET:	betekenis (van een dialectwoord)
BGJG:	Bond van Grote en Jonge Gezinnen
BVSV:	Belgische Vereniging voor Seksuele Voorlichting
BJB:	Boer(inn)enjeugdbond
KAV:	Katholieke Arbeidersvrouwengilden
KLJ:	Katholieke Landelijke Jeugd
KBJ:	Katholieke Burgers- en middenstandsjeugd
SVV:	Socialistische Vooruitziende Vrouwen
VKBJ:	Vrouwelijke Katholieke Burgers- en middenstandsjeugd

Deel 1: Wat men wist of dacht te weten over menstruatie, het cognitieve aspect

1/ Geschiedenis van de (kennis van) menstruatie

De vraag waarom vrouwen menstrueren hebben artsen eeuwenlang trachten te beantwoorden. Reeds vanaf de oudheid zochten geneesheren een rationeel antwoord ter vervanging van de mythische of bovennatuurlijke verklaringen die gegeven werden. Ook de christelijke wereld probeerde dit te verhelderen en tastte af hoe met menstruerende vrouwen moest worden omgegaan. Gangbare opvattingen over het vrouwelijke en menstruerende lichaam gingen hand in hand met de visie op de vrouw in de maatschappij. Doorheen de eeuwen werd de kennis over menstruatie steeds groter. Ook het gangbare beeld van de vrouw werd daardoor aangepast. Toch werd pas in de negentiende eeuw het verband ontdekt tussen menstruatie en vruchtbaarheid.

De eerste pogingen om menstruatie op een natuurwetenschappelijke wijze te verklaren, werden door de Grieken en Romeinen gerealiseerd. De inzichten van klassieke artsen werden gedurende lange tijd onweerlegbaar geacht. Voor hun medische verklaringen maakten zij gebruik van de oude Griekse humorenleer, die nog tot het midden van de twintigste eeuw medische inzichten zou beïnvloeden. De humorenleer was gebaseerd op de elemententheorie van Empedocles van Agrigentum die in de vijfde eeuw voor Christus verklaarde dat alles wat bestond, opgebouwd was uit de vier elementen aarde, water, lucht en vuur. Waarschijnlijk was het Hippocrates die deze elementen heeft verbonden met het bestaan van humoren.⁶ Deze algemeen verspreide en gebruikte medische theorie beschouwde het lichaam als bestaande uit lichaamsvochten of humoren, nl. gele gal, zwarte gal, bloed en slijm. Wilde het lichaam in een gezonde toestand verkeren, dan hoorden deze lichaamssappen in een evenwicht te verkeren. Deze vloeistoffen konden in kwantiteit variëren naargelang de leeftijd, het dieet en de levensstijl van zijn drager. Een kuur of aangepast dieet was in staat genezing in de hand te werken wanneer de balans van de lichaamsvochten verstoord was. Vele antieke geneesheren hebben deze leer gebruikt of aangepast aan hun eigen ondervindingen.⁷

⁶ Dit is echter niet met zekerheid op te maken uit de voor handen zijnde literatuur. In veel werken worden tegenstrijdige verklaringen gegeven voor het ontstaan van de humorenleer.

⁷ VANDENBERGHE, A., *Lijden, ziekte en genezing. Visies van predikanten en artsen (1693- 1868)*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement geschiedenis, 1999, 76.

De Griekse arts Hippocrates staat bekend als de vader van de geneeskunde omdat hij in de vijfde eeuw voor Christus als eerste natuurlijke oorzaken voor ziekten zocht in plaats van bovennatuurlijke. In het *corpus Hippocraticum*, een verzameling van een zeventigtal werken die aan Hippocrates worden toegeschreven maar niet allemaal van zijn hand zijn, staan ook klassieke ideeën over menstruatie. Hippocrates, of althans het *corpus Hippocraticum*, verkondigde dat een vrouw door de samenstelling van haar humoren van nature uit kouder en vochtiger was dan de man. Zij verbruikte immers minder energie dan een man, waardoor zij meer vocht absorbeerde uit voedsel dan een man. Dat teveel aan vocht werd opgelost door een maandelijkse reiniging; de menstruatie verlostte de vrouw dus van een teveel aan bloed in haar lichaam. Mannen konden door hun warm temperament het vocht verwijderen uit hun lichaam via zweet. Wanneer de menstruatie uitbleef zou het teveel aan bloed in het vrouwelijke lichaam dit normaliter verlaten via een andere weg. Net zoals er vier humoren bestonden, waren er ook vier plaatsen waarlangs de humoren uit het lichaam werden gescheiden: de mond (bloed hoesten), de neusgaten (een bloedneus), de anus en de urinebuis. Wanneer dit niet gebeurde en het bloed zich bleef ophopen in het lichaam kon dit ontaarden in ziekte en in extreme gevallen zelfs de dood. Daarom werd een teveel aan bloed of het uitblijven van menstruatie verholpen met aderlatingen. Ook omgekeerd gold hetzelfde principe: bloed ophoesten zou stoppen wanneer de maandstonden doorkwamen. Purgeren en een regulerend dieet konden eveneens een overvloed aan één van de humoren oplossen.⁸

Vrouw zijn werd door Hippocrates gelijk gesteld aan menstrueren. Een vrouw die niet menstrueerde, was nog niet volwassen, was ziek, of oud. In Griekse termen was een vrouw volwassen vanaf ze haar eerste kind had gebaard. De menarche was nog maar het begin van het proces van volwassen worden. Om dat proces in te korten werd vlug na de menarche, die verwacht werd aan dertien jaar, getrouwd aan de leeftijd van ongeveer veertien jaar.⁹ Het was de natuur die ervoor zorgde dat bij elk organisme na verloop van tijd uitdroging optrad, zodat zelfs een vochtige vrouw niet langer bloedde eens ze een bepaalde leeftijd bereikt had.¹⁰

⁸ KING, H., *Hippocrates' Women. Reading the female body in ancient Greece*, London, 1998, 69.

⁹ KING, *Hippocrates' Women*, 23.

¹⁰ KING, *Hippocrates' Women*, 67.

In de klassieke oudheid werd het vrouwelijke lichaam gedomineerd door één orgaan en één humor. De baarmoeder en het bloed bepaalden in grote mate de werking van haar lichaam. Bij de zwangerschap was het de vrouw die voor het materiaal in stond, namelijk het menstratiebloed dat het kind deed groeien, en de man die er vorm aan gaf. De man was met andere woorden de actieve verwekker en de vrouw de passieve draagster.¹¹ Bij een zwangerschap waste het mannelijke zaad zich volgens Aristoteles in de baarmoeder en werd het gevoed door menstrueel bloed. Daarom hadden vrouwen met weinig bloedverlies volgens hem moeilijkheden om de foetus te voorzien van genoeg voedsel. Heviger bloedverlies werd dan ook gezonder geacht voor de vrouw. De reden waarom na de bevalling nog geen menstruatie plaats vond, was de omzetting in het lichaam van menstratiebloed in melk om het kind te voeden.¹²

Uit de manier waarop geneesheren het vrouwelijk lichaam benaderden en analyseerden, kan afgeleid worden welk beeld van de vrouw toen heerste. Gangbare opvattingen over het vrouwelijk lichaam en de visie op de vrouw in de maatschappij gaan immers hand in hand. Het lichaam is een fysiek en symbolisch gegeven: het is zowel een natuurlijke als culturele constructie. Wij ervaren ons lichaam, maar die ervaring is steeds cultureel gekleurd. Omdat de kennis van het lichaam in vroegere tijden anders en beperkter was dan deze vandaag, was ook hun opvatting over de persoon die aan dat lichaam vast hing verschillend. Op die manier veranderde samen met wetenschappelijke inzichten rond menstruatie ook het beeld van de vrouw. Vooral Aristoteles droeg in de vierde eeuw na Christus bij tot het beeld van de vrouw als minderwaardig wezen dat in de Klassieke Oudheid gangbaar was. “Men kan met zekerheid stellen dat de vrouw slechts een mislukte man is, een vergissing van de natuur, het resultaat van een constructiefout,” aldus Aristoteles in zijn *Generatione animalium*. Man en vrouw vormden elkaars tegenpolen. Die polariteit werd gereduceerd tot de aan- of afwezigheid van één ideale materie: de mannelijke materie. De vrouw was alles wat de man niet was; zij werd aanzien als een afwijking van het ideale (mannelijke) model. Aristoteles stelde dat vrouwelijke organen door een gebrek aan lichaamswarmte inwendig bleven, in tegenstelling tot de man. Voor Aristoteles en zijn tijdgenoten was de menstruatie het fysieke bewijs van de maatschappelijk minderwaardige rol die aan de vrouw werd toegeschreven. De vrouw, een passieve koude materie, was door de

¹¹ TOMMELEIN C., *Het denken van Aristoteles en Augustinus over de vrouw*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement geneeskunde, 2003, 13.

¹² KING, *Hippocrates' Women*, 30.

natuur ontworpen om een inferieure status dan de man te hebben, die een actieve en warme materie was.¹³

Een vrouwelijk lichaam bestond in de Oudheid dus niet: er was slechts één lichaam. Indien het lichaam koud, zwak en passief was, was het vrouwelijk en bleven de geslachtsorganen inwendig. Als het warm, sterk en actief was, dan was het mannelijk. Dit door Thomas Laqueur genoemde één-seksemodel zou blijven heersen tot het einde van de achttiende eeuw. Toen ontstonden inzichten waarbij het vrouwelijk lichaam eigen kenmerken en dus een afzonderlijke identiteit zou krijgen. Dit betekende de opkomst van het twee-seksemodel.¹⁴

Ondanks de verwoede pogingen van klassieke artsen om aan menstruatie een natuurwetenschappelijke uitleg te geven, bleven velen menstruatiebloed beschouwen als meer dan een lichaamsvocht. Plinius de Oudere schreef in zijn *Naturalis Historia* aan menstruatiebloed iets bijna magisch toe dat schade kon aanrichten. In 65 na Christus verkondigde hij: “Maar het is niet gemakkelijk iets te vinden wat opmerkelijker is dan de maandelijke bloeding van de vrouw. Contact daarmee maakt de wijn zuur, gewassen die ermee in aanraking komen verschrompelen, de zaden in de tuin drogen uit, vruchten vallen uit de bomen. Het heldere oppervlak van spiegels vertroebelt, staal glimt niet meer en ivoor wordt dof. Hele bijenkorven sterven. Zelfs brons en ijzer worden direct aangetast door roest en in de lucht hangt een vreselijke stank. Honden raken buiten zinnen van de smaak ervan en hun beet is daarna dodelijk giftig.” Volgens Plinius was het dus beter uit de buurt te blijven van menstruerende vrouwen.¹⁵

In de christelijke wereld gingen eveneens stemmen op over hoe moest worden omgegaan met menstruerende vrouwen. Vooral de vraag of een menstruerende vrouw de kerk mocht binnengaan en de communie ontvangen hield vele geleerden bezig nog vóór het aanbreken van de middeleeuwen. De eerste christelijke leider die beperkingen vastlegde voor menstruerende vrouwen was Dionysus de Grote, die tijdens de derde eeuw in Alexandrië leefde. Menstruerende vrouwen waren volgens Dionysus de Grote onrein en mochten de Heilige tafel niet naderen.

¹³ TOMMELEIN, *Het denken van Aristoteles en Augustinus over de vrouw*, 10.

¹⁴ LAQUEUR, T., *Body and gender from the Greeks to Freud*, Cambridge, 1990.

¹⁵ PEETERS, A., *Dochters van de maan. De menstruatie in de mythen en in de moderne maatschappij*, Haarlem, 2004, 67.

Daarmee bedoelde hij dat ze de communie niet mochten ontvangen, maar die ook niet mochten uitdelen. Dit was een ongewoon geluid in het oostelijk deel van de kerk, waar immers vrouwelijke diakens in alle diocesen diensten verrichtten.¹⁶ Vele christelijke geleerden en bisschoppen koppelden de zogenaamde zwakheid van de vrouw aan haar menstruatie en wensten haar daarom verwijderd te zien van het altaar.

In 601 antwoordde paus Gregorius I echter positief op de vraag of menstruerende vrouwen de kerk mochten betreden. In een brief naar Augustinus, bisschop van Canterbury schreef hij dat het maandelijks bloedverlies van de vrouw niet haar schuld was, en ze dus op ieder moment de kerk mocht betreden. Maar nog beter ware het dat vrouwen zich in die periode zelf de toegang tot de kerk ontzegden, aldus paus Gregorius I. Bisschop Theodorus van Canterbury, de opvolger van Augustinus, verbood menstruerende vrouwen dan weer de kerk binnen te gaan of de communie te ontvangen. Een eenduidig antwoord in de christelijke wereld kwam er pas in de twaalfde eeuw toen de Rooms-katholieke canonieke wet werd gecodificeerd. Daarin stond dat een menstruerende vrouw het altaar niet mocht naderen. Tot in 1648 mochten menstruerende vrouwen bijvoorbeeld in het Zwarte Woud in Deckenpfronn de kerk niet betreden en moesten ze aan de kerkdeur wachten.¹⁷

Omwille van de rituele onreinheid van de vrouw moest zij zich dus ver houden van de heilige gebouwen en voorwerpen wanneer zij menstrueerde. Sommige kerkelijke autoriteiten waarschuwden dat ook buiten de kerk moest opgelet worden voor de onreinheid van vrouwen. Paucapalea was bijvoorbeeld een rechtsgeleerde uit de twaalfde eeuw die commentaren gaf op de *decretum Gratiani*, een vroege versie van de katholieke canonieke wet. In één van die commentaren ging hij akkoord met het kerkelijk recht dat vrouwen het bezoekrecht aan de kerk ontnam tijdens de menstruatie en na een bevalling. Hij vermeldde er bij dat door aanraking met menstruatiebloed mosterd zijn kwaliteit verloor, gras verdroogde en vruchten te vroeg van de bomen vielen. IJzer zou gaan roesten en de lucht zou donkerder worden. Als honden van menstruatiebloed zouden proeven, zouden ze rabiës krijgen. Ook Rufinus, bisschop van Assisi

¹⁶ PHIPPS, W, 'The menstrual taboo in the Judeo-Christian tradition', *Journal of religion and health*, (19) 1980, 300.

¹⁷ RANKE-HEINEMANN, U., *Eunuchs for the kingdom of heaven: women, sexuality and the Catholic Church*, Londen, 1991, 24-25.

en Sicardus, bisschop van Cremona beschreven in de twaalfde eeuw gelijkaardige magische bijwerkingen van menstruatiebloed.¹⁸

Het onrein beschouwen van een menstruerende vrouw was in het christendom gebaseerd op Leviticus. In dit deel van het Oude Testament is een fragment over menstruatie te vinden in de wetten over reiniging, hygiëne en het brengen van offers. “Wanneer een vrouw een vloeijing heeft en het is de bloeding van haar menstruatie, dan is zij zeven dagen onrein. Ieder die haar aanraakt, is tot de avond onrein. Alles waarop zij tijdens haar onreinheid slaapt, wordt onrein; alles waarop zij zit, eveneens. Ieder die haar bed aanraakt, moet zijn kleren wassen en een bad nemen; hij is tot de avond onrein. Ieder die de plaats aanraakt waarop zij gezeten heeft, moet zijn kleren wassen en een bad nemen; hij is tot de avond onrein.”¹⁹ In het Nieuwe Testament staat in de evangeliën van Marcus, Matteüs en Lucas dan weer een verhaal die een normale omgang met menstruerende vrouwen lijkt te stimuleren. Een arme vrouw, die al twaalf jaar aan bloedvloeijingen leed stelde een groot geloof ten toon door te breken met de religieuze en sociale gebruiken in die tijd: zij waagde het om in een grote menigte Jezus aan te raken, om zodoende door Hem genezen te worden. In plaats van haar terecht te wijzen, noemde Jezus haar liefdevol 'dochter'. Van toen af aan was zij genezen van haar bloedingen.²⁰ Toch was in het christendom vooral verachting te merken zijn ten opzichte van menstruerende vrouwen. In het Oude Testament staat in de genesis dat Eva geschapen is uit de rib van Adam, wat sterk doet denken aan de bewering van Aristoteles dat de vrouw een mislukte versie is van de man.²¹

De bijbel vermeldt dus tegenstrijdige houdingen tegenover een menstruerende vrouw. Dit werd weerspiegeld in de vroegchristelijke wereld waarbij de geleerden het oneens waren of menstruerende vrouwen al dan niet de communie mochten ontvangen. Pas in 1917, met de totstandkoming van de *codex juris canonici* die het canoniek recht zou hervormen, zou een menstruerende vrouw het recht hebben de communie te ontvangen.²²

¹⁸ <http://www.womenpriests.org/nl/traditio/unclean.asp#latin>

¹⁹ Bijbel, Oude testament, Leviticus 15:19-23. Vertaling: www.willibrordbijbel.nl

²⁰ Bijbel, Nieuwe testament, Matteüs 9:20-22, Marcus 5:25-34, Lucas 8:43-48.

²¹ Voor meer informatie over de houding van het Christendom ten op zichte van vrouwen en seksualiteit, zie: RANKE-HEINEMANN, U., *Eunuchs for the kingdom of heaven: women, sexuality and the Catholic Church*, Londen, 1991.

²² <http://www.womenpriests.org/nl/traditio/unclean.asp#latin> Voor de houding van katholieke kerk op seks met menstruerende vrouw, en voor de kerkgang: zie infra.

Een vaak aangewende theologische verklaring voor menstruatie is dat haar oorsprong bij de zondeval ligt. Toen Eva een vrucht van de boom van de kennis van goed en kwaad plukte, strafte God haar voor haar ongehoorzaamheid door haar iedere maand bloed te laten verliezen. Eva werd echter niet alleen gestraft voor haar zonden: alle vrouwen na haar werden voortaan verplicht de last te dragen van het baren van kinderen en iedere maand te menstrueren. De Duitse theologe en abdis Hildegard Von Bingen (1098-1179) heeft aandeel gehad in het verspreiden van deze bewering. Zij beweerde dat de maandelijkse bloedingen de schuld waren van de ongehoorzame Eva. Daar waar de vrouw voordien als een passief slachtoffer van de natuur werd beschouwd, werd haar door Von Bingen verantwoordelijkheid en schuld toegewezen als gevolg van de zwakheid van Eva.²³

De Europese heksenvervolging situeerde zich tussen 1450 en 1800 en kende een hoogtepunt op het einde van de zestiende eeuw. Historisch onderzoek heeft aangetoond dat vier op de vijf slachtoffers vrouwen waren. Hekserij kon dus zowel aan mannen als aan vrouwen toegeschreven worden. Vaak waren vrouwelijke heksen in hun menopauze. Een vrouw die aan hoge leeftijd niet meer menstrueerde, werd al eeuwen als ongezond aanzien en wekte argwaan op. Vooral vrouwen die de menopauze achter de rug hadden, werden als ‘droge’ vrouwen aanzien, die in plaats van anderen met de borst te voeden, voedsel ‘wegtoerden’ voor hun eigen behoefte. Het stereotype van een oude, onaantrekkelijke en op seks beluste vrouw domineerde het beeld van de heks in de Nieuwe Tijd. Door haar seksuele relatie met de duivel bracht zij de medemens in gevaar.²⁴

Na de Middeleeuwen zagen in de zeventiende eeuw talrijke anatomische onthullingen het licht. Deze ontdekkingen zoals die van de spermatozoïde en de door de microscoop van Van Leeuwenhoek ontdekte vrouwelijke eicel, brachten echter geen fundamentele wijziging teweeg in de perceptie van de vrouw als inferieur wezen ten opzichte van de man.²⁵ Naast fysiek minderwaardig bleef de vrouw ook intellectueel en moreel ondergeschikt geacht aan de man.

²³ HERING, *Die unpäßliche Frau*, 17.

²⁴ VANYSACKER, D., ‘Het geseksueerde lichaam van de heks in de Nieuwe tijd’, WILS, K. red., *Het lichaam (m/v)*, Leuven, 2001, 103-116.

²⁵ VAN MOLLE, L., *Sociale geschiedenis van de nieuwste tijd*, cursus, Katholieke Universiteit Leuven, departement geschiedenis, 2006, 56.

“Zelfs toen de eicel als een actief beginsel was erkend, hebben mannen nog gepoogd tegenover haar traagheid de beweeglijkheid van de spermatozoïde te stellen,” stelt De Beauvoir.²⁶

In het begin van de achttiende eeuw verschenen traktaten over menstruatie. In deze traktaten was een nieuw denkkader doorgebroken. Uiterlijke eigenschappen werden bepalend om een vrouw van een man te onderscheiden, en niet langer onzichtbare kenmerken als de aanwezigheid van meer of minder koude humoren. De baarmoeder en andere vrouwelijke geslachtsorganen kregen bijvoorbeeld geen mannelijke equivalent meer toegewezen.²⁷ Toen het bestaan van de clitoris werd ontdekt, kon hiervoor evenmin een mannelijke tegenhanger worden gevonden. Biologische geslachtsverschillen golden voortaan als definiëring voor het onderscheid tussen vrouw en man: het twee-seksemodel brak door. Er was dus niet langer één mannelijk lichaam dat de norm bepaalde: elke sekse kreeg haar eigen kenmerken toegewezen. Dit kaderde in de periode van de verlichting waarin de rede verheerlijkt werd. Verlichte filosofen streefden naar een gelijkheid van de mens, maar in de praktijk bleek daar toch niet veel van gerealiseerd. Het zou nog tot het einde van de negentiende eeuw duren eer vrouwen daadwerkelijk een gelijkwaardige positie in de maatschappij zouden krijgen.²⁸

In de negentiende eeuw, ook wel Victoriaanse tijd genoemd omwille van de lange regeerperiode van koningin Victoria in Engeland van 1837 tot 1901, werd menstruatie gezien als een terugkerende ziekte die de fysieke en mentale energie van de vrouw aantastte. Het was in de jaren vijftig van de negentiende eeuw dat gynaecologie in Europa een aparte tak werd van de geneeskunde. De gynaecologie ontwikkelde zich volgens Liby Schoon vanuit de discriminerende grondgedachte dat voortplantingsziekten enkel de ziekten van de vrouwelijke voortplantingsorganen omvatten.²⁹ Vrouwelijke organen werden dus als ziekelijk beschouwd, menstruatie als een aandoening. Een vrouw was in die periode fysiek onwel en psychologisch kwetsbaar, zo werd geponeerd. Daarin lag het bewijs dat vrouwen nooit op gelijke voet van de man konden komen te staan; ze waren bestemd voor het moederschap en het gezinsleven. ”De

²⁶ DE BEAUVOIR, S., *De tweede seks. Feiten, mythen en geleefde werkelijkheid*, Utrecht, 1979, 34.

²⁷ KING, *Hippocrates' Women*, 11.

²⁸ In België werd het onderwijs voor het eerst opengesteld voor vrouwen in de Vrije Universiteit Brussel in 1880. In 1948 kregen vrouwen stemrecht toegekend in België.

²⁹ COBER, C., *Gynaecologie en gender. Artsen over de menstruatie in de negentiende eeuw.*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, Departement geschiedenis, 2002, 10.

vrouw leeft in feite nauwelijks meer dan een kwart eeuw; voordien is ze geen vrouw, en daarna is ze geen vrouw meer.” concludeerde de Belgische arts Florent Cunier in 1838 in een betoog over de vruchtbaarheid van de vrouw.³⁰ Volgens Cunier en vele van zijn tijdgenoten, viel de vrouw samen met haar reproductieve kwaliteiten. Dat vrouwen intellectuele capaciteiten konden bezitten, werd in twijfel getrokken. De Engelse dokter Edward Clarke wilde vrouwen in de jaren 1870 wel laten genieten van onderwijs, maar vroeg zich af hoe dit mogelijk kon zijn. Zij konden immers niet beschikken over hetzelfde intellectueel vermogen als mannen daar ze minder bloed en energie bezaten in hun lichaam. Het aanvatten van academische studies kon door de intellectuele inspanning menstruele onregelmatigheid veroorzaken, wat de ontwikkeling van vruchtbare geslachtsorganen in de weg zou staan. Clarke wilde hen echter geen onderwijs ontzeggen, maar wilde wel aangepast onderwijs voor meisjes.³¹

In de negentiende eeuw was er een tendens gaande om onregelmatige maandstonden te linken aan krankzinnigheid, en omgekeerd om vreemd gedrag te koppelen aan menstruele onregelmatigheid. Hysterie (afkomstig van “uterus”) was een vaak gegeven diagnose die in verband werd gebracht met menstruatiestoornissen. Abnormaal gedrag werd geacht een oorzaak te vinden bij een menstruatiestoornis, of deze in de hand te werken. Menstruatiestoornissen werden nog tot 1870 opgelost met aderlatingen. De methode was een overblijfsel uit de Oudheid, waardoor een overwicht van een lichaamsvocht als bloed terug in balans werd gebracht.³² Toch raakte de humorenleer stilaan achterhaald. Geneesheren zochten de oorzaken van menstruatie buiten de humoren. In 1838 schreef de Duitse arts Krieg een artikel over menstruatie waarin hij de oorsprong van menstruatie in de vagina situeerde. In 1844 werd door de leer van Bischoff de samenhang tussen ovulatie en menstruatie duidelijk.³³ In januari 1883 verscheen in *Journal d'accouchements* voor het eerst de melding dat de ovulatie misschien plaats vond tussen twee menstruatieperioden. Vele artsen geloofden aanvankelijk dat de ovulatie en menstruatie op hetzelfde moment verschenen en terug verdwenen. Pas in 1930 werd dit wetenschappelijk bewezen door de Japanse Ogino en de Oostenrijkse Knaus die beide los van elkaar ontdekten dat de ovulatie niet de start voor de menstruatie was, maar plaats vond ongeveer twee weken

³⁰ COBER, *Gynaecologie en gender*, 30.

³¹ STRANGE, J.-M., ‘Menstrual fictions: languages of medicine and menstruation, c. 1850- 1930.’, *Women's History Review*, 3, 2000, 612-613.

³² STRANGE, ‘Menstrual fictions: languages of medicine and menstruation, c. 1850- 1930’, 612-613.

³³ HERING, *Die unpäßliche Frau*, 29. De uitvinder van deze leer is niet gekend.

daarvoor. Op het einde van de negentiende eeuw in 1898 werd de ontdekking van de Brusselse arts Keiffer, dat menstruatiebloed geen overtollig bloed noch een opeenhoping is maar een afscheiding, op groot enthousiasme onthaald. De humorenleer leek geen geldige basis meer te zijn om menstruatie wetenschappelijk te verklaren.³⁴

In de twintigste eeuw veranderde erg veel voor de menstruerende vrouw. Vanaf dan werd aandacht besteed aan de psychologische implicaties van de menstruerende vrouw. In 1931 vestigde de Amerikaanse arts Robert T. Frank in een medisch rapport voor de New York Academy of medicine de aandacht op vrouwen die blootgesteld werden aan een “premenstrual tension”. In hetzelfde jaar publiceerde psychoanaliste K. Horney een tekst over “premenstrual mood swings”. Na de Tweede Wereldoorlog werd hiervoor de term premenstrueel syndroom (PMS) geïntroduceerd.³⁵

De identiteit van de vrouw werd in de twintigste eeuw niet langer met zwakheid en ziekelijkheid verbonden. Na de Eerste Wereldoorlog verscheen het eerste commercieel succesvolle wegwerpmaandverband op de markt en enkele decennia later ook de tampon.³⁶ De opkomende consumptiecultuur die meer comfort bracht voor de persoonlijke hygiëne van de vrouw zou het Victoriaans beeld van de zieke menstruerende vrouw die moest rusten op de achtergrond verdringen. De menstruatiesproducten vergemakkelijkten de bewegingsvrijheid van de vrouw. Dit wilde echter niet zeggen dat menstruatie in de openbaarheid werd gebracht. Een cultuur van discretie omringde het hele menstruatiegoed. Een vrouw moest blijven verbergen dat ze menstrueerde, en er niet met andere vrouwen over praten. Dit zou enkel maar leiden tot het aanpraten van oncomfortabele maandstonden. Vrouwen werden vanaf de jaren 1930 de doelgroep van reclame: actieve, vrolijke, slanke meisjes die bijna alles konden doen als ze hun regels hadden, “*zelfs dansen in de armen van een knappe man*”.³⁷ Wanneer in 1961 de pil op de Belgische markt kwam, zou die de vrijheid van de vrouwen nog meer stimuleren. Menstrueren ging niet langer gepaard met de opluchting dat men niet zwanger was.

³⁴ COBER, *Gynaecologie en gender*, 43, 75, 76, 90 en 93.

³⁵ STOLBERG, M., ‘The monthly malady: a history of premenstrual suffering.’, *Medical History*, 47 (2003), 301.

³⁶ Voor de geschiedenis van de ontwikkeling van het maandverband en de tampon: zie infra.

³⁷ STRANGE, ‘The assault on ignorance: Teaching menstrual etiquette in England, c. 1920 s to 1960 s.’, 264.

Doorheen de geschiedenis waren dus tegelijkertijd medische, mythische, en theologische verklaringen gangbaar voor het fenomeen menstruatie. Deze stonden niet los van elkaar. Christelijke kerkvaders grepen bovennatuurlijke argumenten aan, als het rot worden van vruchten bij aanraking van menstruatiebloed, om een menstruerende vrouw weg te houden van het altaar. Artsen konden door hun christelijke achtergrond eveneens beïnvloed worden om hen tot rust aan te sporen. Niet alleen tijdgenoten uit verschillende maatschappelijke velden beïnvloedden elkaar in hun visie op menstruatie. Sporen uit het verleden bleven soms zichtbaar. De antieke humorenleer bleek zijn invloed nog eeuwen later uit te oefenen bij het uitvoeren van aderlatingen of bij het vermijden van contact met water.³⁸ Artsen ontdekten steeds meer de biologische werking van de menstruatie. Ondanks initiatieven genomen door de katholieke en vrijzinnige kringen zal deze informatie echter niet ver in de Vlaamse huiskringen doordringen.

2/ Seksuele Voorlichting

2.1 Seksuele voorlichting in Vlaanderen

Sinds het begin van het medisch beroep zijn bevindingen en resultaten van artsen neergepend en gepubliceerd. In deze publicaties was vóór het begin van de twintigste eeuw echter nog nooit informatie gebundeld over de seksualiteit van de mens, met als bedoeling het volk in te lichten. Wetenschappelijke exposés zoals die van Freud en Kinsey in het begin van de twintigste eeuw kenden dan wel vele oplages, het waren geen boeken waarin stap voor stap de werking van het menselijk lichaam werd uitgelegd op vlak van seksualiteit. Door bepaalde personen, instanties en socio-culturele bewegingen werden in de eerste helft van de twintigste eeuw pogingen ondernomen om dit te realiseren. Wie nam in Vlaanderen de verantwoordelijkheid op zich om de bevolking voor te lichten? In wat volgt, wordt onderzocht wie in de eerste helft van de twintigste eeuw aandeel had in het voorlichten van de Vlaamse huisgezinnen en waarin de gelegde accenten verschilden. Draaide seksuele voorlichting bovendien enkel om kennisoverdracht?

In 1914 publiceerde gynaecoloog en professor Frans Daels het voorlichtingsboekje *Voor onze jongens*, bedoeld voor de Belgische soldaten aan het ijzerfront. Tot 1940 werden hiervan 75.000

³⁸ Voor meer informatie over de invloed van de humorenleer in zake het in contact komen met water zie infra.

exemplaren uitgegeven. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het herdrukt. Volgens historicus Van Ussel is dit het eerste voorlichtingsboekje dat in België gepubliceerd werd. In 1924 verscheen een Vlaams voorlichtingsboekje voor een breder publiek. Arts Albert Bessemans, docent aan de universiteit van Gent, schreef *De biologische geslachtelijke voorlichting der jeugd*, acht jaar na de voorlichtingsboekjes van Daels voor de Belgische soldaten. De eerste voorlichtingsboeken besteedden echter meer aandacht aan planten en dieren dan aan mensen. Bovendien werden ze niet voor de beide seksen geschreven. Voor meisjes werden andere voorlichtingsboeken geschreven dan voor jongens. Voor deze eerste werd bijvoorbeeld bijna nooit gesproken over masturbatie, als was dat alleen voor jongens weggelegd. Pas na de Tweede Wereldoorlog zal er een gesystematiseerde voorlichting tot stand worden gebracht.³⁹

Het meest bekende en gerenommeerde voorlichtingsboek was *Het volkomen huwelijk* van de Nederlandse arts Theodoor van de Velde uit 1926. Het werd in erg veel talen vertaald en tot in de jaren zeventig wereldwijd verspreid tot in Tokyo en Johannesburg.⁴⁰ Van de Velde was één van de vele artsen die in de twintigste eeuw een voorlichtingsboek schreef. Zijn boek was echter wel een model waar andere schrijvers zich tot richtten. *Het volkomen huwelijk* beschreef eerst de vrouwelijke en mannelijke geslachtsorganen, daarna voorspel, coïtus, naspel, en tenslotte zwangerschap. Tot midden de jaren zeventig werd deze indeling behouden door schrijvers. Met zijn boek richtte Van de Velde zich tot getrouwde koppels en wilde hij bijdragen tot een goed huwelijk. Ondanks de wereldwijde belangstelling en populariteit werd dit nobel doel niet door iedereen gesmaakt. In zijn encycliek *Casti Cannubi* in 1931 noemde Pius XI Van de Veldes boek bij naam en veroordeelde het omdat de schrijver “dat zoogenaamde volkomen huwelijk tot niets anders dan een ontaard huwelijk” herleidde.⁴¹ Van de Velde beschouwde seksualiteit immers als een belangrijke factor voor een geslaagd huwelijk. De katholieke kerk vond seksualiteit eerder “een noodzakelijk kwaad”. Bij het huwelijk hoorden de partners voor nakomelingen te zorgen waar jammer genoeg intiem contact moest bij te pas komen. Seks hebben voor het plezier en niet om zich voort te planten was uit den boze voor de christelijke autoriteiten. Seksualiteit werd in

³⁹ VAN USSEL, J., *Geschiedenis van het seksuele probleem*, Amsterdam, 1982, 425 en 347. In 1897 was in Nederland het eerste voorlichtingsboekje *Als 't kindje komt* van de hand van Nellie van Kol.

⁴⁰ HOOGHE, *Aspecten van het discours inzake sexuele moraal in Vlaanderen 1955-1980.*, Onuitgegeven Licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, departement geschiedenis, 1987, 256.

⁴¹ HOOGHE, M., ‘De seksuele evolutie: Vlaamse voorlichtingsboeken en de beheersing van seksualiteit’, *Jaarboek seksualiteit, relaties, geboortegeling*, 8 (1992), 77.

katholieke kringen herleid tot onkuisheid. Volgens Van de Velde was een huwelijk echter gedoemd te mislukken zonder een harmonisch, bloeiend geslachtsleven. Seksuele verveling kon immers de doodsteek betekenen voor een huwelijk. Van de Veldes boodschap was niet volledig parallel aan de katholieke visie op seksualiteit en kon dus niet op goedkeuring rekenen van de paus. Hij schreef niet alleen vrijuit over seksualiteit, hij beschouwde het als meer dan een huwelijksplicht.

Naast medische kringen hebben socio-culturele bewegingen op een bepaald moment eveneens de seksuele voorlichting van hun leden tot doelstelling genomen. De periode vóór 1955 waren Zedenadel en de Katholieke Actie zeker niet van ondergeschikt belang. Tussen 1955 en 1980 waren het volgens Hooghe vooral de Bond der Talrijke Gezinnen (voorloper van de Bond van Grote en Jonge Gezinnen of BGJG), de Katholieke Arbeidersvrouwengilden (KAV), de Socialistische Vooruitziende Vrouwen (SVV) en de Belgische Vereniging voor Seksuele Voorlichting (BVSV) die een belangrijk aandeel hadden in het beïnvloeden van de Vlaamse publieke opinie. Deze worden hieronder van naderbij bekeken.⁴²

In het begin van de twintigste eeuw leefde er heel wat bezorgdheid over het dalend geboortecijfer. Vanaf ca. 1880 was er een sterke afname van de nataliteit. Die daling gebeurde vanaf 1900 in een opvallend snel tempo en zou pas stoppen na de Eerste Wereldoorlog door de babyboom. De gezinsgrootte in België ging van 4,9 personen in 1830 terug naar 4,1 in 1910. Mede daarom lieten kardinaal Mercier en Belgische bisschoppen zich negatief uit over anticonceptie. Die bezorgdheid gaf aanleiding in 1921 tot de oprichting van de *Ligue nationale contre la dépopulation*.⁴³ Deze ging na de Eerste Wereldoorlog op in de Bond der Talrijke Gezinnen, die in 1971 werd omgevormd tot de BGJG.⁴⁴ De vereniging verdedigde vaak dezelfde standpunten als de kerk, zonder zich evenwel op religieuze argumenten te beroepen. Zij moedigde het vormen van grote gezinnen aan en zette zich in om voor hun leden de hoogste noden van grote gezinnen te lenigen. De BGJG organiseerde kinderoppas, kortingen voor

⁴² HOOGHE, *Aspecten van het discours inzake seksuele moraal*, 11.

Voortaan worden enkel de afkortingen van die bewegingen gebruikt.

⁴³ VAN MOLLE, *Sociale geschiedenis van de nieuwste tijd*, 59.

⁴⁴ In 2002 heette de BGJG voortaan Gezinsbond.

openbaar vervoer, goedkopere leningen voor gezinnen, etc.⁴⁵ Uit Nederland werden presaria en condooms gehaald om die te verkopen aan de leden. Bij onze Noorderburen werd op een meer open manier omgegaan met seksualiteit. Het eerste consultatiebureau voor geboorteregeling, de invoering van co-educatie, het stichten van verenigingen voor gezinsplanning: alle vonden ze een kwart tot meer dan een halve eeuw eerder in Nederland plaats dan in België.⁴⁶ De BGJG had het tot 1967 geregeld over seksueel gerelateerde zaken in hun tijdschrift *De bond* dat vanaf hun stichtingsjaar werd verspreid. De BGJG publiceerde in 1967 en 1969 twee voorlichtingsboekjes.⁴⁷

De KAV, de socio-culturele vereniging voor vrouwen binnen het Algemeen Christelijk Werkersverbond (ACW), is opgericht in 1922. Zij stond tot de jaren zeventig weigerachtig om te publiceren over seksualiteit in het tijdschrift *Vrouw en Wereld*. Pas in 1959 behandelde het blad, dat ieder KAV-lid in de bus kreeg, expliciet het thema seksualiteit. Er werd aangeraden hoe het kind moest voorgelicht en seksueel opgevoed te worden. Men raadde de lezers wel aan het boek van Pierre Dufoyer *Voorlichting van kinderen en jonge mensen* ter hand te nemen. Pierre Dufoyer is een pseudoniem van de Waalse jezuïet René Boigelot.⁴⁸ Net zoals bij de BGJG, bestond bij het blad van de KAV de angst dat praten over seksualiteit de jeugd ertoe zou aanzetten. Men wilde vooral, zoals haast alle toenmalige publicaties omtrent voorlichting, voorhuwelijkse seksuele betrekkingen vermijden, zelfbeheersing bijbrengen en vermijden dat men elders “foute” informatie zou opdoen. Vanaf 1967 stapte men echter af van de idee dat onwetendheid een deugd was. In 1968 keurde *Vrouw en wereld*, hoewel katholiek, de pauselijke veroordeling van anticonceptiemiddelen in de encycliciek *Humanae Vitae* af door daar toch informatie over te blijven publiceren.

De SVV, opgericht in 1922, was de grootste socialistische vrouwenorganisatie in België. Zij bereikte tot de jaren zeventig honderdduizenden vrouwen. Dit deed zij onder andere via hun ledenblad *De stem der vrouw*. Hun activiteiten zijn op lokaal vlak te vergelijken met die van de

⁴⁵ DE MAESSCHALK, E., *Een bond voor alle gezinnen: geschiedenis van de gezinsbeweging in Vlaanderen*, Brussel, 1996, 2.

⁴⁶ TROMMELMANS, W., *Vlaanderen vrijt. 50 jaar seks in Vlaanderen*, Leuven, 2006, 12; VAN USSEL, *Geschiedenis van het seksuele probleem*, 321.

⁴⁷ HOOGHE, *Aspecten van het discours inzake sexuele moraal*, 158.

⁴⁸ HOOGHE, *Aspecten van het discours inzake sexuele moraal*, 122- 127.

KAV. Op nationaal vlak hield de SVV zich meer bezig met politieke thema's.⁴⁹ Omdat mijn respondenten allen katholieke vrouwen waren ga ik niet verder op de SVV in.

In 1933 werd de Bond ter bevordering van de Openbare Zedelijkheid opgericht, beter bekend als Zedenadel. Dit initiatief was één van de verwezenlijkingen van de Offensiefbeweging wiens doel het was om het Vlaamse openbare leven terug katholiek te laten inspireren. Met Zedenadel wilde men door middel van allerlei initiatieven en acties de openbare zedelijkheid doen zegevieren en de strijd aanbinden tegen alles wat die zedelijkheid in het openbare leven en in het gezin in de weg stond. In juni van het stichtingsjaar werd het eerste nummer van het tijdschrift *Zedenadel* gepubliceerd. Verder steunde de Bond het uitgeven van allerhande brochures als *Is dansen kwaad?*, *Mag ik naar de film?* en het geven van spreekbeurten. Zedenadel beschouwde zich als een gespecialiseerde hulpdienst van de Katholieke Actie. Het stond in voor de verwezenlijkingen van de algemene doelstellingen van die beweging.⁵⁰ In 1956 werd Maria Schouwenaars ondervoorzitster van Zedenadel. Via het gelijknamige tijdschrift verspreidde zij heel wat van haar ideeën. Als onderwijzeres en later inspectrice voor lager en kleuteronderwijs zette Schouwenaars zich in voor de verbetering van de meisjesopvoeding. Al in haar eerste jaar als onderwijzeres sprak zij in de klas met meisjes over seksualiteit en beantwoordde hun vragen rond dit thema in een maandelijks vragenuurtje.⁵¹ Schouwenaars' streven naar openheid over seksualiteit werd niet altijd positief onthaald. Kanunnik Vlerick, lector aan de Leuvense universiteit en inspecteur godsdienstonderwijs, schreef in 1947 een reactie op het door Zedenadel eerder dat jaar gepubliceerde boek van Schouwenaars *Kiesheid en waarheid voor ouders en opvoeders*. In *Correctieven bij het boek van Mej. Schouwenaars de kiese waarheid* maakt Vlerick duidelijk dat hij niet altijd akkoord ging met haar standpunten. Hij steunde Schouwenaars niet in haar opvatting tegenover kinderen niets te verbergen over "het levensgeheim".⁵²

In 1955 werd de Belgische Vereniging voor Seksuele Voorlichting gesticht. De BVSV was vooral actief in linkse vrijzinnige middens, en was sinds 1906 uit de Nederlandse Nieuw-

⁴⁹ HOOGHE, *Aspecten van het discours inzake sexuele moraal*, 102.

⁵⁰ DHAENE, L., *De Offensiefbeweging in Vlaanderen 1933-1939: katholieken tussen traditie en vooruitgang*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, Departement Geschiedenis, 1984, 90.

⁵¹ MANS, A. en INDIGNE, P., *Maria Schouwenaars: een bijzondere vrouw in de geschiedenis van de meisjesopvoeding*, Leuven, 1987.

Malthusiaanse beweging ontstaan. De BSVS wilde, net als haar zusterorganisatie mensen verenigen om wijzigingen aan te brengen in de seksuele moraal.⁵³ Uit een jaarverslag uit 1911 bleek dat zij uit Nederland afkomstige voorlichtingsboekjes, condoms en pessaria verkocht. Het ledenaantal in die periode toont aan dat deze beweging niet echt veel succes had. Zij telde toen slechts een driehonderd à vierhonderd leden. Pas op het einde van de jaren vijftig zou dit ledenaantal opklimmen tot duizend. Dit kan te wijten zijn aan het feit dat zij zich vooral richtte tot linkse vrijzinnigen. In 1958 hadden zij een eigen tijdschrift *Metterdaad*, dat evenwel verdween in 1967.⁵⁴ Voor de katholieke vrouwen waar deze verhandeling over handelt, heeft deze beweging dus waarschijnlijk weinig of geen invloed gehad. Toch wil ik op het bestaan van een dergelijke vereniging wijzen omdat net de oprichting er van aantoont dat men meende dat het volk meer en beter moest ingelicht worden.

Kortom, katholieke socio-culturele bewegingen waren terughoudender dan vrijzinnige om het thema seksualiteit bespreekbaar te maken. Dat zij toch over het thema praatten, was in de hoop de seksualiteit te kunnen beheersen. De BSVS en de SVV, als niet-katholieke bewegingen, verdedigden in hun beginjaren als enige het gebruik van anticonceptie. De BGJG zou in de jaren zestig bijdraaien, net als de KAV die in 1968 de pauselijke encycliciek *Humanae Vitae* zou misprijzen. Verder kondigden alle bewegingen ongeveer dezelfde normen op vlak van seksualiteit: de afwijzing van masturbatie en voorhuwelijkse seks, het aanmoedigen van zelfbeheersing en het aankweken van een schaamtegevoel. In 1967 en 1973 werd de beheersingsmoraal verlaten en zou seks evolueren van een huwelijkse daad tot iets tussen toestemmende volwassenen.⁵⁵

Voorlichting lijkt op de eerste plaats te draaien om kennisoverdracht. Maar als men ze van dichtbij bestudeert, dan lijkt deze literatuur niet enkel neutrale informatie te verstrekken. Voorlichtingspublicaties werden gebruikt om een bepaald mens- en wereldbeeld op te dringen aan de lezers. De wetenschappelijke informatie maakte dus slechts een deel uit van de voorlichtingsliteratuur. Deze werd vaak gebruikt als middel om een ideologie te verspreiden. Tot

⁵² DE KEYZER, D., *De schaamte en de schrik, goesting en genot. Vier generaties vrouwen vertellen*, Leuven, 2004, 58-59.

⁵³ HOOGHE, *Aspecten van het discours inzake seksuele moraal*, 24

⁵⁴ HOOGHE, *Aspecten van het discours inzake seksuele moraal*, 29-36.

⁵⁵ HOOGHE, *Aspecten van het discours inzake seksuele moraal*, 175.

deze conclusie kwam Marc Hooghe na een studie van een dertigtal voorlichtingsboeken die tussen 1940 en 1970 in Vlaanderen en Nederland uitgegeven werden.⁵⁶

De Amerikaanse arts Isabel Hutton geeft in haar *Seksualiteit in het huwelijk* bijvoorbeeld haar mening mee aan de lezers over het gebruik van tampons. Dit boek werd in het Nederlands vertaald, en uitgegeven in een reeks van andere voorlichtingsboeken. “In de laatste jaren zijn er ook verschillende soorten tampons in de handel gebracht die inwendig worden gebruikt. (...) Sommige vrouwen zijn er enthousiast over, maar voor gewone vrouwen zijn ze eigenlijk niet noodzakelijk. (...) Zoals men zal begrijpen kunnen maagden deze tampons niet gebruiken en ze moeten daartoe dan ook geen pogingen doen.”⁵⁷ Ook Maria Schouwenaars deelde die mening in 1947 in haar *Kiesche waarheid voor ouders en opvoeders*. Niet alleen was er het fysieke bezwaar dat het maagdenvlies kon geschonden worden, ook morele argumenten werden opgevoerd. “De moeders dienen er dus heel bijzonder over te waken, dat haar meisjes, de “zedelijke” verbanden dragen, die door de geneeskunde als de beste worden aangezien, namelijk de uitwendige.”⁵⁸ Schrijvers zoals Schouwenaars schreven niet alleen hun mening op, maar trachten die ook te legitimeren door mee te delen dat vele artsen hen in hun mening steunen en dat zij “erkende bevoegdheden hebben geraadpleegd”.⁵⁹

“Seksuele voorlichting is opvoeding tot zelfbeheersing” schreef professor en pedagoog Albert Kriekemans op het eind van de jaren vijftig.⁶⁰ Alle voorlichtingsmateriaal waarschuwde de jeugd om vooral niet in onzedigheid te vervallen. Zonder de voorlichtingsboekjes en folders zou de kans bestaan dat dit wel gebeurde, aangezien “op straat en plein, in school en atelier, bij sport en spel een weten wordt meegedeeld dat ontgaan is van alle reinheid. (...) De vraag waarvoor men zich althans gesteld ziet, laat zich eenvoudig zo formuleren: wie spreekt het eerst: de straat of de opvoeder?” zo schrijven von Hornstein en Faller in hun *Geslachtsleven*.⁶¹ Om het voorlichten dus niet over te laten aan wie daar niet voor geschikt werd geacht, werden pedagogisch verantwoorde boeken en folders verspreid en werd het geven van voordrachten enkel door daarvoor bevoegd

⁵⁶ HOOGHE, ‘De seksuele evolutie’, 73-77.

⁵⁷ HUTTON, I.E., *Seksualiteit in het huwelijk*, Amstelveen, s.d, 122.

⁵⁸ SCHOUWENAARS, *Kiesche waarheid voor ouder en opvoeders*, s.l. 1947. Dit boek werd uitgegeven door de Zedenadel.

⁵⁹ SCHOUWENAARS, *Kiesche waarheid*, 108.

⁶⁰ SCHOUWENAARS, *Kiesche waarheid*, 74.

geachte personen zoals artsen, geestelijken en schoolhoofden uitgevoerd. Pas vanaf de jaren vijftig zal een leerkracht of spreker voorlichting geven aan de leerlingen in de lagere school.

In voorlichtingsliteratuur werd meestal in verhullende termen gesproken. In 89% van de katholieke voorlichtingsboeken tussen 1955 en 1980 werd meegedeeld dat de baby “onder het hart” van de moeder groeit in plaats van in de baarmoeder.⁶² Vele vrouwen die geboren zijn voor 1950 zijn opgegroeid met het verhaal dat kinderen uit de kolen groeiden, gebracht werden met de ooievaar, de kinderboot of –trein. Aan Sophie werd toen ze klein was in de jaren veertig verteld dat haar zus was gekomen met Mieke Funesse, een verzonnen persoon. Deze verhullende stijl om zaken uit te leggen is doorheen de twintigste eeuw geëvolueerd. Er werd een steeds grotere openheid aan de dag gelegd. In *Liefde, huwelijk, geluk* gaf de arts Hervé Picard in 1960 mee in het hoofdstuk “Hoe moet ik het mijn kind zeggen” dat seksuele opvoeding een kwestie van liefde is en dat er elke dag aan die opvoeding gewerkt moet worden. Hij stelt zich negatief over het “groene kolenverhaal” en adviseert te vertellen aan het kind dat “kindjes van de Goede God komen”. Als het kind inziet dat kinderen enkel kunnen ontstaan door de liefde tussen de ouders, dan “kan het niet zelfzuchtig zijn.”⁶³

Maar die openheid heeft zijn grenzen: praten over seks kon slechts op voorwaarde dat dit op een koele, neutrale manier gebeurde zonder dat er sprake was van emoties of plezier. Concrete seksualiteitsbeleving werd verdrongen door technische informatie. “De seksuele propedeuse ontstond in de achttiende eeuw. Het lag niet zozeer in de bedoeling voor te lichten, dan wel de zelfbevrediging en de ongeoorloofd bronnen van informatie te bestrijden.” aldus Van Ussel.⁶⁴ Toch zien we ook een evolutie in de boodschap die de voorlichting wil verspreiden. Terwijl men tot de jaren zeventig seksualiteit in het huwelijk promootte, zou men later alles wat tussen “toestemmende volwassenen” gebeurt aanvaarden.⁶⁵ Ook het gebruik van anticonceptie werd toelaatbaar. Masturbatie wordt wetenschappelijk bewezen niet schadelijk te zijn. Niet in contact mogen komen met water tijdens de menstruatie wordt in de literatuur ook steeds meer als een

⁶¹ HOOGHE, ‘De seksuele evolutie’, 75.

⁶² HOOGHE, *Aspecten van het discours inzake sexuele moraal*, 266.

⁶³ PICARD, H., *Liefde, huwelijk, geluk*, Brugge, 1960.

⁶⁴ HOOGHE, *Aspecten van het discours inzake sexuele moraal*, 363.

⁶⁵ HOOGHE, *Aspecten van het discours inzake sexuele moraal*, 71.

fabel beschouwd. Een belangrijke evolutie noemt Hooghe het verlaten van de beheersingsmoraal, tussen 1967 en 1973. Na deze periode valt dit aspect in de voorlichtingslectuur weg. Die moraal, die in de periode waarover deze thesis handelt nog steeds sluimert, beschouwt voorhuwelijkse seksuele betrekkingen, seksuele spelletjes, masturbatie, doorgeven van informatie over seksualiteit door onbevoegden als zaken die niet door de beugel kunnen. Maar ook vandaag zal de voorlichtingsliteratuur oppassen om geen seksuele gevoelens wakker te maken en zal ze in mindere mate over de seksuele daad zelf informatie geven. Terwijl vroeger de nadruk eerder op het indijken van de onzedigheid lag, draait het er nu om te waarschuwen voor SOA's en ongewenste zwangerschappen.⁶⁶

Waar ligt het belang van elk van deze bewegingen? Elk op zich heeft misschien niet zoveel invloed kunnen uitoefenen op de publieke opinie, maar alle samen verkondigen zij met de katholieke wereld dezelfde boodschap, weliswaar met soms andere nuances. Wanneer hetzelfde wordt verkondigd door zowel paus, priester, bisschoppen, school, socio-culturele bewegingen, professoren, artsen en door de eigen tijdgenoten dan blijkt daaruit de maatschappelijke relevantie van elk van deze instellingen apart. Dit is het zogeheten synergisch effect. Dit betekent dat de gezamenlijke impact van de herhaalde boodschappen groter is dan de loutere optelsom van de impact van elke afzonderlijke actor.⁶⁷ Aangezien elke Vlaamse vrouw (en ook man) veelvuldig in contact kwam met deze instellingen, kan men wel degelijk van een synergisch effect spreken. Laten we dit synergisch effect van naderbij bekijken in het leven van vijftien katholieke Vlaamse vrouwen

2.2 Rosette's verhaal

Rosette (°1933) groeide op met een jongere zus en een oudere broer in een werkmansgezin in Oost-Vlaanderen. Toen ze veertien jaar was, stopte ze met school lopen en begon ze te werken in een spinnerij. Enkele maanden later kreeg ze voor het eerst haar maandstonden. Doordat ze er op school vriendinnen had horen over praten, wist ze dat er zoiets bestond. Meisjes op school hadden elkaar wel eens onderling gevraagd wie al haar regels had. Sommige onder hen menstrueerden al. Toen het bij Rosette ook zover was, nam ze een paar zakdoeken, legde die in

⁶⁶ HOOGHE, 'De seksuele evolutie', 73-77.

⁶⁷ HOOGHE, *Aspecten van het discours inzake sexuele moraal*, 239.

haar onderbroek en ging werken. Ze durfde niets te zeggen aan haar moeder omdat die er nog nooit over gesproken had. Toen haar moeder dan toch merkte aan de vuile onderbroeken van haar dochter dat ze haar maandstonden had gekregen, riep ze Rosette bij zich en zei: “Ik zie dat je groot geworden bent”. Daarna gaf ze haar enkele uitwasbare sponsen banden en een elastieken gordeltje om die aan te bevestigen. Ze legde haar dochter uit wat ze daar mee moest doen want Rosette wist helemaal niet wat ze daarmee moest aanvangen. De vuile banden moest Rosette in een emmertje doen dat op haar kamer stond. “Ik weet nu hoe de kinderen er in geraken, maar ik weet niet hoe ze er uit geraken” zei Rosette tegen haar moeder. In de fabriek was haar immers het verband tussen maandstonden en vruchtbaar zijn uitgelegd. Haar moeder vertelde dat ze dat een andere keer zou uitleggen. Het was de enige keer dat ze over menstruatie praatte met haar moeder.

Alle met seksualiteit gerelateerde zaken kwam Rosette te weten in de fabriek. Eens het meisje haar maandstonden had, mocht ze niet meer bij de jongens lopen want dat was gevaarlijk, zo werd verkondigd. Vaak werden zaken op een vulgaire wijze uitgelegd, maar in de fabriek was er ook een vrouw die Rosette op een normale manier uitleg gaf. Die vrouw vertelde aan Rosette dat, als ze ooit zou aangerand worden door een jongen, ze dan heel hard op haar vlakke hand moest blazen zodat er geen wind kon doorkomen. Op die manier zou het zaad er weer uitkomen. Rosette wist echter niet wat er bedoeld werd met zaad. Rosette trouwde met Emile en kocht vanaf toen zelf haar banden in een winkel waar allerlei ondergoed en kousen verkocht werden. Ze bracht één meisje en twee zonen ter wereld.

2.3 “Het was alsof dat niet bestond”

Mijn respondenten waren gemiddeld veertien jaar oud toen ze voor het eerst menstrueerden. Die leeftijd ligt hoger dan vandaag. De gemiddelde leeftijd waarop de eerste maandstonden thans verschijnen is twaalf à dertien jaar.⁶⁸ Dit is niets ongewoons daar de menarche in West-Europa doorheen de jaren steeds vroeger optreedt. Sinds 1830 is de leeftijd elk decennium vier maanden vervroegd. In 1830 was de gemiddelde leeftijd waarop de menarche verscheen zeventien. Het opschuiven van die leeftijd is te wijten aan een hogere levensstandaard en veranderingen in het

⁶⁸ http://www.e-gezondheid.be/nl/tijdschrift_gezondheid/adolescenten/menstruatie-14033-252-art.htm

voedingspatroon.⁶⁹ Opmerkelijk is dat alle geïnterviewde vrouwen de precieze leeftijd nog weten toen ze voor het eerst menstrueerden. Dit wijst er op dat dit toch een belangrijke gebeurtenis in het leven van de vrouw moet zijn geweest. De trouwdag, de bevalling van de kinderen, de eerste maandstonden: alle zijn het momenten die belangrijk genoeg zijn in het leven om de leeftijd te onthouden waarop ze voorvielen. Acht van de vijftien vrouwen die ik geïnterviewd heb, wisten af van het bestaan van menstruatie alvorens zij die meemaakten. Zeven van hen schrokken zich een bult toen ze bloed ontdekten in hun onderbroek. Het was dus niet abnormaal om van niets af te weten bij de eerste menstruatie, maar het was ook niet de regel. Waar werden inlichtingen gewonnen over menstruatie, alvorens of na de meisjes die beleefden? Werd thuis, op school, in de jeugdbeweging, op het werk en aan jonge koppels informatie verschaft over menstruatie en seksualiteit?

Sommige meisjes zoals Rosette, waren vóór hun eerste bloedverlies op de hoogte van wat hen zou te wachten staan. Meestal hadden zij tussen hun twaalf en vijftien jaar op school via vriendinnen iets opgevangen over het bestaan van maandelijks bloedverlies. Doorgaans ging dat niet veel verder dan het rondvragen wie al haar maandstonden had gekregen. Daardoor wisten bepaalde meisjes van het bestaan van menstrueren af en begrepen ze enigszins wat hen overkwam toen ze voor het eerst menstrueerden. Dit is duidelijk zo in het verhaal van Rosette. Doordat zij meisjes had horen vertellen wie al of nog niet menstrueerde, wist ze wat er aan de hand was toen ze 's morgens bloed ontdekte in haar onderbroek. Ook Yvette, Marie, Marianne, Diane, Godelieve en Madeleine waren reeds door vriendinnen op de hoogte gesteld of legden het verband met de vage dingen die ze al gehoord hadden, wanneer ze merkten dat ze bloed verloren. Vaak waren leeftijdsgenoten de eerste die menstruatie ter sprake brachten, al gebeurde dat wel op een heimelijke manier.

Als meisjes op de hoogte waren dat zij op een dag hun maandstonden zouden krijgen, dan was dat in slechts weinig gevallen door de moeder. Mira's moeder vertelde wel op voorhand aan haar dochter wat haar binnenkort zou overkomen. Dat was bij haar het geval omdat ze de ziekte hemofilie had en buikpijn kreeg. Daarom dacht haar moeder dat ze binnenkort voor het eerst zou menstrueren. Liese werd dan weer door haar tante ingelicht aangezien haar moeder gestorven was

⁶⁹ WEIDEGER, P., *Menstruation and menopause: physiology and psychology, the myth and the reality*, New York,

toen ze tien was. *“In klas spraken ze daar een beetje over in onduidelijke taal, weet wel, en ik moest zo maar gissen en gissen over wat zijn ze nu bezig, over wat gaat dat nu, ik kon dat niet meevolgen, tot dat dan m’n tante ne keer da uitgelegd beeft, omdat ze dacht: de ouderdom is daar, ze gaat zij da ook krijgen, da kind weet dat niet. En da zou zowel triestig en lastig geweest zijn als je zo plots bloed ziet, dat je niet weet hoe of wat hé.”* Voor meisjes wiens moeder gestorven was, brak met de puberteit een moeilijke tijd aan. Zij moesten immers nog meer dan andere meisjes alles zelf uitzoeken. Niet alleen het huishouden kwam op Lieses schouders te vallen als enige dochter in het gezin. Ze moest bovendien zelf ontdekken wat het was om een jonge vrouw te worden. Ook bij haar bevalling kon ze niet rekenen op de steun van haar moeder. *“Ja kheb heel m’n leven met veel vraagtekens gezeten. Als ik dan in verwachting was van m’n eerste, ik kon ook aan niemand geen raad vragen é. Kmoest da ook allemaal vragen aan m’n kameraden, aan m’n vriendinnen, en wa weet ik allemaal. Kmoest dat aan niemand ni vragen é. Da was eigenlijk helegans een raadsel tot dat het eerste kind geboren was.”*

Als meisjes wisten wat hen overkwam toen zij voor het eerst menstrueerden, hoe voelden zij zich dan? Yvette was blij: ze was zestien jaar en was ongerust aan het worden want om *“normaal te zijn”*, om gezond te zijn moest je nu eenmaal je regels krijgen. Ook bij Liese was er een gevoel van opluchting: *“Ik was al bang dat ik ni normaal was, en niet was gelijk de andere kinderen.”* Marianne vertelde *“Ik was geloof ik vijftien al, iedereen moest dat hebben of je was niet gezond. Dus ik was gezond”*. Deze visie op menstruatie werd ook verspreid in voorlichtingsboeken. Isabel Hutton schreef het al in haar *Seksualiteit van het huwelijk*: *“De vrouw behoort blij te zijn, dat ze dit symptoom van een goede gezondheid vertoont, dat tevens het bewijs vormt, dat ze in staat is tot het moederschap.”*⁷⁰

Tot in de jaren vijftig waren er echter ook meisjes die plots een bloedvlek in hun onderbroek zagen en helemaal niet wisten wat hen overkwam. Ze wisten totaal niet waar de andere meisjes het over hadden als leeftijdgenoten hen vroegen op school of in de jeugdbeweging: *“Ben je al groot geworden?”* Toen de priester in de biechtstoel aan H el ene vroeg of ze al bloed tussen de benen had verloren, wist zij in de verste verte niet waarover hij het had. Wanneer

1975, 159.

⁷⁰ HUTTON, I.E., *Seksualiteit in het huwelijk*, Amstelveen, s.d, 120. De datum van uitgave is ongekend maar waarschijnlijk betreft het een publicatie uit de jaren veertig, misschien de jaren vijftig.

nietsvermoedende meisjes merkten dat ze bloed verloren, was dit voor hen vaak een schok aangezien ze niet begrepen wat er met hen aan de hand was. Gebeurde de eerste menstruatie op school of in het internaat, dan waren er meestal vriendinnen in de buurt die wel op de hoogte waren en het meisje gerust stelden.

Madeleine had het over een echt drama voor een nietsvermoedend meisje die in het internaat plots bloed opmerkte dat tussen haar benen. Ook bij Mira op school was er een meisje die van niets wist en die dacht ze zou doodgaan. Linda wist evenmin dat alle meisjes vroeg of laat menstrueerden. Toen ze op een dag bloed verloor wist ze niet wat haar overkwam. Omdat ze op school in het vak ‘gezondheidsleer’ een les hadden gehad over zware ziekten, dacht ze dat ze door zo één besmet was. Ze verloor bloed en had pijn aan haar hoofd, dus concludeerde ze dat ze tyfus had. Enkel dagen stond ze doodsangsten uit omdat ze bang was het hele gezin te besmetten met tyfus. Toen ze op een dag weigerde te dweilen en als reden uitriep “*want ik heb tyfus*”, barstte haar zus in lachen uit en begreep wat er aan de hand was. Uiteindelijk heeft haar moeder haar dan maandverbanden gegeven en een gordeltje om ze er aan te bevestigen. Linda mocht de hele dag thuisblijven. De volgende dag werd ze naar de directrice geroepen om er een uitleg te krijgen, waar ze overigens niets van verstond, over de haan, de kip en de eitjes. Hélène herinnerde zich dan weer dat drie nonnen op de speelplaats rond een meisje gingen staan om wat uitleg te geven. De vrouwen die zelf op voorhand hebben geweten dat zij op een dag ook hun regels zouden krijgen, vertelden er meestal in het interview meteen bij dat er ook andere meisjes waren die niet wisten wat hen op dat moment overkwam, alsof ze niet wilden dat ik het als een normale situatie beschouwde dat zij en hun tijdgenoten allen voorbereid waren op die gebeurtenis.

Meestal kwam menstruatie pas ter sprake tussen moeder en dochter bij de menarche van de dochter. Als het meisje op dat moment uitleg kreeg van de moeder over menstruatie, dan moest zij het met erg weinig informatie stellen. “*Ne groten uitleg daarover da gaven ze ni in mijnen tijd*” zegt Marie. Rosettes verhaal is klassiek, en nu nog steeds herkenbaar. Moeder en dochter zaten samen op de rand van het bed toen de moeder Rosette inlichtte. Anders dan vandaag het geval is, kwam zo’n gesprek er vaak net na die eerste menstruatie en op initiatief van de moeder. Van een echt gesprek was niet veel sprake. Telkens begon de moeder met: “*Nu ben je een groot*

meisje geworden.” Daarna volgde vaak de waarschuwing dat het meisje vanaf dat moment moest opletten voor de jongens. *“Ik kwam thuis en zei: ik ben helemaal in bloed, en die mensen expliceerden dat dan en dat ik moest opletten van het mannevolk.”* vertelt Godelieve. In één zin vertelt Godelieve dat ze voor het eerst menstrueerde en dat haar gewaarschuwd werd voor het andere geslacht. Voor haar zijn deze zaken dus met elkaar verbonden. Ook Rosette, die in de fabriek meer door een oudere collega werd ingelicht dan thuis, hoorde van die vrouw dat ze vanaf dan moest oppassen voor de jongens. In voorlichtingsboekjes werd vaak aangeraden het kind vanaf de menarche te wijzen op de gevaren te vervallen in onzedig gedrag. De moeder van Yvette zei haar dat ze moest zorgen dat de jongens het niet zouden zien wanneer ze menstrueerde. Jolanda’s moeder zei dat ze dat moest verzwijgen voor de jongens in het gezin en daarbuiten. *“Het was alsof dat niet bestond”* vertelt Rilke omdat het hele gebeuren verborgen moest worden gehouden. *“Zij moet zich zóó leren gedragen dat niemand in haar omgeving bemerken kan, dat zij ‘haar dagen’ heeft”* staat te lezen in *Puberteit*, een voorlichtingsboekje van Zedenadel voor pubermeisjes.⁷¹

Een echte uitleg waarom het vrouwelijk lichaam elke maand bloed afscheidde werd door de moeder niet gegeven: zij had het enkel over de praktische kant van de zaak en was bekommerd om het uiterlijke voorkomen van haar dochter. Ze gaf aan haar dochter maandverbanden en verduidelijkte hoe ze die moest aanbrengen, en wat ze met de vuile banden moest aanvangen. Pas later zouden de meisjes het verband met vruchtbaarheid begrijpen en de reden waarom hen gezegd was op te passen voor de jongens. In *Puberteit* raadt de schrijver aan bij de eerste menstruatie van het kind nog niet meteen “over den samenhang van dit verschijnsel met ’t moederschap” te spreken. “De geslachtsdrift ontwaakt pas later” dan de menarche, dus dit zou “aanleiding[kunnen] geven tot nuttelooze en gevaarlijke gedachten en droomerijen.”⁷² De moeder van Héléne gaf bijvoorbeeld niets van uitleg aan haar dochter, maar zond haar met een briefje naar de winkel om een aantal maandverbanden. *“Ja, dat was eigenlijk de ondervinding dus: door de moeder werd daar niet over gesproken: ze zond u met een briefje naar de winkel om vijf of zes maandverbanden.”* Héléne veralgemeent haar eigen situatie. Ze veronderstelt dat haar eigen ervaring door alle vrouwen van haar generatie werd gedeeld.

⁷¹ COX, P., *Puberteit* (Huwelijk en Huisgezin), Antwerpen, 1942.

Als er dus al ouderlijke betrokkenheid was, dan kwam die van de kant van de moeder. In voorlichtingsboeken riepen auteurs op tot een andere manier van seksuele voorlichting van het kind. Een meisje niet op de hoogte stellen dat zij aan een bepaalde leeftijd zal menstrueren is ongehoord, zo klinkt het. “Hier heeft ’t meisje absoluut behoefte aan een verklarend en verlossend woord en ’t is onbegrijpelijk, hoe menige moeder haar kind in deze kritieken tijd aan zich zelf kan overlaten Menig meisje is daardoor in grooten angst en zielenood geraakt of heeft maandenlang getobd met de vrees dat ze ziek was!” staat in *Puberteit* te lezen.⁷³ Ook in de Verenigde Staten overkwam vele meisjes hetzelfde. “Er zijn echter maar weinig meisjes die thuis behoorlijk worden voorgelicht, al doen ze hier en daar wel wat wijsheid op, maar dan meestal nog van de ongewenste soort. (...) Indien het meisje niets weet van het optreden der menstruatie dan zal ze de eerste maal lelijk schrikken; ze zal misschien denken, dat ze gewond is of aan een vreemde ziekte lijdt.” merkte Hutton op.⁷⁴

Uit de interviews bleek dat als er al sprake was van voorlichting door ouders of andere opvoeders, dit eerder in negatieve zin gegeven werd dan in positieve zin. Het ontbreken van een degelijke kennis over seksualiteit kon tot schrijnende gevolgen leiden. Zo vertelde Rilke me hoe trots en blij ze was toen ze als ze achttien jaar was, voor het eerst naar de bioscoop mocht gaan met haar verloofde met wie ze al een jaar en een half samen was. Toen ze de bioscoop verlieten, schrok ze zich een ongeluk toen Marcel haar plots een tongzoen gaf. Eens thuis gekomen, vroeg ze haar zus of ze nu zwanger was. Dit toont aan hoe bitter weinig men afwist van seksualiteit. H el ene herinnerde zich dat de directeur op school een preek had gegeven om de meisjes te overtuigen nooit een tongkus te geven. “*Hij overtuigde ons zodanig dat het was alsof we ’s anderendaags een kindje gingen baren.*” H el ene vond het jammer dat voorlichting enkel draaide om “*alles wat seksueel was te remmen en tegen te houden.*”

Dat vele meisjes van niets wisten toen zij voor het eerst menstrueerden en daardoor erg schrokken, hoeft niet te verbazen. Op school werd in de klas immers geen voorlichting gegeven door leerkrachten. Het vak “gezondheidsleer” werd dan wel gedoceerd, maar daarin werden enkel zaken behandeld als de dagelijkse hygiëne, bepaalde ziektes, etc. Merkwaardig is dat H el ene, die

⁷² COX, *Puberteit*, 24.

⁷³ COX, *Puberteit*, 19.

⁷⁴ HUTTON, *Seksualiteit in het huwelijk*, 119.

verder studeerde voor een diploma regentaat wiskunde-wetenschappen, geen enkele les anatomie heeft gehad over de voortplantingsorganen. Een blik in haar vroegere nota's toont inderdaad aan dat geen enkel woord gerept werd over voortplanting. De behandelde thema's bleven beperkt tot nieren, cellen, beenderen, etc. Enkel Liese heeft ooit eens met de klas van een kloosterzuster les gekregen over de geboorte en hoe kinderen ter wereld kwamen. Pas vanaf de jaren vijftig moesten scholen verplicht seksuele voorlichting geven.

De meeste van mijn respondenten gingen pas tot veertien jaar naar school. Andere genoten tot zestien of achttien jaar onderwijs. Rosette ging toen ze veertien was, werken in een spinnerij met een ploegensysteem. Daar heeft ze heel wat opgestoken over seksualiteit. *“Door naar de fabriek te gaan hé”* antwoordt Rosette als ik haar vraag waar ze dergelijke zaken te weten was gekomen. *“Ja, daar hebben wij alles gehoord. Maar ja, er zaten daar ook serieuze mensen tussen hoor, die dat schoon allemaal zeiden, da was geen vuile praat dat ze zeiden hoor.”* Rosette spreekt met genegenheid over een vrouw die haar en haar vriendinnen geregeld op een niet-vulgaire manier inlichtte over seksualiteit. Soms werd, vaak uit eigen onwetendheid, ook foute informatie doorgegeven. Rosette kreeg op haar werk te horen dat wanneer ze door een jongen zou aangerand worden, dat ze dan hard op haar vlakke hand moest blazen zodat er geen lucht uitkwam. Op die manier zou ze niet van die jongen zwanger raken. Marianne dacht dat ze maar zwanger kon raken als ze haar regels had. Ook Madeleine heeft het over een vulgaire manier van praten over zaken die met seksualiteit gerelateerd waren op het bedrijf van haar echtgenoot. Yvette ging toen ze zestien was, thuis werken op de boerderij met haar ouders en broers en zussen. Daar werden geen zaken besproken die verband hielden met seksualiteit: alles wat daar naar verwees werd verborgen gehouden. Daarom zorgde ze altijd dat haar broers en vader niet zagen dat ze haar maandstonden had. Linda was een bediende in het bedrijf Bekaert, Godelieve was een naaister. Op hun werk vormden menstruatie of seksualiteit nooit een gespreksonderwerp. Liese deed thuis het huishouden aangezien haar moeder er niet meer was. Jolanda ging als dienstmeid in een gezin in Ieper werken. Voor ongeschoolde katholieke meisjes van eenvoudige komaf werd een betrekking als dienstmeid als ideaal bevonden. De beslotenheid van het nieuwe huishouden waarin ze terechtkwamen werd aanzien als een goede leerschool voor jonge meisjes, die hen goed zou voorbereiden op een latere rol als huismoeder. Dit in tegenstelling tot werken in fabrieken

waar meisjes bloot werden gesteld aan zedenverwilderding.⁷⁵ Enkel H el ene studeerde verder. Pierre Dufoyer vond het gevaarlijk meisjes naar de werkvloer te sturen zonder ze ingelicht te hebben op vlak van seksualiteit. “Het is dwaas meisjes van veertien tot zestien jaar naar de fabriek te sturen zonder ze te hebben ingelicht omtrent de dingen die samenhangen met het vaderschap en zonder haar een zeer hoge opvatting te hebben van de liefde, het huwelijk en van het moederschap: vijf en negentig van de honderd keren zullen zij al reeds op hun eerste werkdag of in ieder geval kort daarna, met veel ruwheid over de echtelijke dingen worden voorgelicht.”⁷⁶

Katholieke meisjes zaten vaak in een katholieke jeugdbeweging. In de jaren twintig bond de kerk onder impuls van Pius XI de strijd aan met de vrije jeugdbewegingen door de jeugd in te schakelen in de Katholieke Actie. In zijn encycliek *Ubi Arcano Dei* had paus Pius XI in 1922 zijn bezorgdheid geuit over de zedenverwilderding die na de Eerste Wereldoorlog had plaatsgevonden. Hij riep daarom op tot een bevordering van het lekenapostolaat onder het gezag van de kerkelijke machtsstructuur. Om een secularisering van de samenleving tegen te gaan, werden katholieke organisaties in Europa die aan dit doel meewerkten onder de noemer Katholieke Actie gebracht. In 1928 werd in België het Jeugdverbond voor Katholieke Actie (JVKA) opgericht. Het Vrouwelijk Jeugdverbond voor Katholiek actie kwam er drie jaar later. Het JVKA was in België een overkoepelende beweging voor de Boer(inn)enjeugbond (BJB, later Katholieke Landelijke Jeugd of KLJ), de Katholieke Arbeidersjeugd (KAJ), de Katholieke Burgers- en middenstandsjeugd (KBJ) en de Katholieke Studentenactie (KSA). Ook in de vrije tijd zorgde de kerk dus voor kaders waarin de jeugd zich aangepast aan leeftijd, geslacht en stand zich op gepaste wijze kon uitleven.⁷⁷

Diane was leidster in het Vrouwelijk Jeugdverbond voor Katholieke Actie. Daar kreeg ze voorlichtingsboekjes te lezen. Als leidster gebeurde het wel eens dat zij en haar medeleidsters “*meiskes die niet leefden gelijk dat ze moesten [...] trachten bewust te maken dat dat niet schoon [BET: niet passend⁷⁸], dat dat niet goed was en dat dat niet christelijk was*” Meisjes die op het matje geroepen werden, gingen volgens de VJKA bijvoorbeeld te veel (elke

⁷⁵ LEPLAE, S., *Vader worden en moeder zijn: een analyse van de sekseverhoudingen in de jaren vijftig*,

Onuitgegeven Licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, Departement geschiedenis, 1999, 36.

⁷⁶ DUFOYER, *Voorlichting van kinderen en jonge mensen. Beginselen en concrete formulering*, Brussel, 1961, 25.

⁷⁷ VERSTRAETE, L., *Invataris van het archief van de BJB-KLJ 1925-1980*, Leuven 1998, 3.

⁷⁸ BET: betekenis

zondag) en te lang naar bals. Dit werd als niet passend bij een goed opgevoed katholiek meisje beschouwd. De leidsters van de Katholieke Actie hadden als taak dergelijke meisjes aan te sporen tot een meer sober leven.

Yvette was lid van de Boerinnenjeugdbond. In 1927 besloot de Boerenbond om naast de bestaande volwassenwerking voor land- en tuinbouwers ook een werking voor jonge boeren en boerinnen op te richten. De BJB-werking had de totale ontplooiing van land- en tuinbouwjongeren tot doel op beroepstechnisch, cultureel, sociaal en religieus vlak. De leuze van BJB “Voor ploeg en kruis” maakte duidelijk dat de beweging zowel van de Boerenbond als van de Katholieke Actie afhankelijk was. In 1965 krijgt BJB een nieuwe naam: Katholieke Landelijke Jeugd (KLJ). Vanaf 1969 ontstonden gemengde groepen. Yvette meent zich niet te herinneren dat daar seksualiteit ter sprake kwam. Pas vanaf de jaren vijftig zou de BJB relationele en seksuele vorming organiseren voor hun leden.⁷⁹

Sophie was dan weer lid van de Vrouwelijke Katholieke Bond voor Burgers en middenstandjeugd (VKBJ), maar kan zich niet te herinneren dat daar over seksualiteit gesproken werd. De in 1919 gestichte Christelijke Landsbond van de Belgische Middenstandsbeweging stichtte in 1931 de VKBJ om de vrouwelijke middenstandjeugd “voor Christus te herwinnen”. Dit gebeurde vijf jaar na de Katholieke Actie-organisatie voor zonen van middenstanders. De VKBJ was bestemd voor meisjes boven de achttien jaar die uit middenstandskringen afkomstig waren. Het doel was hen een vorming op godsdienstig, zedelijk, intellectueel, esthetisch, familiaal en sociaal vlak mee te geven.⁸⁰

Vanaf 1936 evolueerde de doelstelling van de arbeidersverenigingen voor de christelijke arbeidersjeugd die in de jaren twintig ontstaan waren. Door met een jongerenwerking de vrije tijd van jongeren in te vullen hoopten zij in het begin van hun oorsprong de ontkerkelijking tegen te gaan. Vanaf 1936 kwam de nadruk te liggen op een verovering van het familiale milieu of gezin. In 1939 en 1941 organiseerden VKAJ en KAJ voor het eerst verloofdencursussen. Ook

⁷⁹ VERSTRAETE, *Inventaris van het archief van de BJB-KLJ*, 1- 16.

⁸⁰ HEYRMAN, P., *Middenstandsbeweging en beleid in België 1918-1940. Tussen vrijheid en regulering*, Leuven, 1998, 141 en 396. LOWIE, J., *Vrouwelijke Katholieke Burgers- en middenstandjeugd: Organisatie en werking*, Gent, 1932, 3-32.

verloofdenkampen konden gevolgd worden. Gedurende twee weken konden meisjes en jongens in een apart kamp bijleren over het huwelijksleven.⁸¹ Voor Madeleine trouwde ging ze naar een verloofdencursus, georganiseerd door de VKAJ. Elke zondag werd een ander thema toegelicht zoals de inrichting van het huis. Een zekere week was het thema voorlichting. Maar erg veel kon de vrouw die uitleg gaf tegen de cursisten niet zeggen net omdat ze nog niet getrouwd waren. Telkens als ze iets wilde uitleggen moest ze haar uiteenzetting staken: “*maar dat kan ik u nog niet zeggen want u bent nog niet getrouwd*”. Madeleine vroeg zich af waarom ze daar dan eigenlijk zat, en ging er niet veel wijzer terug buiten. Ze vond dat je daar geen voordeel bij had dat het in haar tijd allemaal zo verborgen werd gehouden. Ook Linda kreeg van een vriend die pastoor was vlak voor ze trouwde een voorlichtingsboek aangereikt, dat ze met rode wangen las. Zij en haar man moesten net zoals andere verloofden bovendien even op gesprek bij de pastoor.

De BJB organiseerde net als de VKAJ verloofdencursussen. Vanaf 1943 werden deze op provinciaal vlak georganiseerd voor meisjes, vanaf 1962 waren deze gemengd.⁸² Toen Yvette in verwachting was, ging ze naar de een aparte vergadering voor jonge moeders, georganiseerd door de BJB. De jonge vrouwen mochten er zelf hun onderwerpen kiezen. Daar heeft Yvette veel opgestoken over wat haar en haar baby te wachten stond.

Het huwelijk werd als een breuklijn ervaren in het leven.⁸³ Dit was het geval op professioneel, persoonlijk en seksueel vlak. Veel vrouwen stopten met werken eens ze gehuwd waren. Linda vertelt me dat het de gewoonte was dat alle vrouwen uit het katholiek onderwijzend personeel, de verpleegkundigen en de bedienden het werk neerlegden eens ze getrouwd waren. Dit schreef de traditie voor. Op die manier konden getrouwde vrouwen zich volledig wijden aan hun gezin en huishouden. Enkel wie in een fabriek werkte, bleef dit na het huwelijk ook doen. Huwen betekende voor vrouwelijke leerkrachten in het katholieke onderwijs het einde van de loopbaan. Men huldigde de traditionele stelling dat men kinderen, die op school nauwelijks seksuele voorlichting kregen, best niet met zwangere vrouwen confronteerde. Pas in 1963 werd de

⁸¹ LEPLAE, S., *Vader worden en moeder zijn: een analyse van de sekseverhoudingen in de jaren vijftig*, Onuitgegeven Licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, Departement geschiedenis, 1999, 33 en 37.

⁸² VERSTRAETE, *Invetaris van het archief van de BJB-KLJ*, 14.

⁸³ VERRELST, W., *Trots en schaamte van de Vlaming. Een essay over de Vlaamse cultuur in de twintigste eeuw*, Kapellen, 1992, 90.

celibaatplicht voor onderwijzeres opgeheven, hoewel al sinds 1922 kritiek uit katholieke en linkse middens klonk.⁸⁴

Ook op persoonlijk vlak betekende het huwelijk een verandering in het leven van de vrouw. In de eerste helft van de vorige eeuw maakten jongeren een zelfde patroon van statuspassages mee. Een statuspassage is een stap die wordt gemaakt in de overgang van jeugd naar volwassenheid. Een belangrijke statuspassage is bijvoorbeeld de overgang van de schoolomgeving naar de arbeidsmarkt door het beëindigen van een opleiding en het starten van een eerste betaalde baan. Een andere belangrijke stap in het volwassen worden is de overgang van het gezin van herkomst naar het stichten van een eigen gezin. Tot de jaren zestig was het standaardpatroon zich verloven, trouwen, het ouderlijk huis verlaten en een eerste kind baren. Als de vrouw trouwde of beviel van haar eerste kind, dan zegde ze haar werk op om zich volledig te wijden aan een leven als huismoeder. Sinds de jaren zestig is dit model aan verandering onderhevig: getrouwde vrouwen bleven werken, koppels gingen ongehuwd samenwonen en stelden de komst van een eerste kind uit. De standaardlevensloop is sindsdien vervangen door een keuzebiografie: men kiest een eigen levensloop uit. Standaardisering heeft plaats gemaakt voor individualisering. Jongeren konden in toenemende mate zelf bepalen wanneer en in welke volgorde zij de statuspassages naar de volwassenheid zouden nemen. Men gaat de volgorde van statuspassages uitstellen of ermee variëren. Volgde bijna 80 procent van de jongeren geboren voor of tijdens de Tweede Wereldoorlog een patroon van uit huis gaan, gelijktijdig of kort daarop trouwen, en vervolgens een kind krijgen, bij jongeren geboren na 1960 volgde nog slechts een minderheid dit patroon.⁸⁵

Het huwelijk betekende een toegang tot seksualiteit. Pas als men getrouwd was, kwam men door ondervinding seksueel gerelateerde zaken te weten. Maar net wanneer het nodig was om er meer over te weten, was het vaak niet meer mogelijk om er met leeftijdsgenoten over te spreken. Praten over seksualiteit was immers geen deftig gespreksonderwerp. Marianne vertelde me bovendien dat je als getrouwde vrouw niet vaak je vriendinnen meer zag aangezien je je volledig

⁸⁴ SABBE, B., *Van de klas naar de Kamer. Leerkrachten in de Belgische kamer van volksvertegenwoordigers*, Onuitgegeven Licentiaatsverhandeling (1950-1959), Katholieke Universiteit Leuven, departement geschiedenis, 2002, 66.

⁸⁵ LIEFBROER, A.C. en DE JONG-GIERVELD, J., 'Veranderingen in de overgang van jeugd naar volwassenheid. Een vergelijking van cohorten geboren tussen 1903 en 1965.', DU BOIS-REYMOND, M. en DE JONG-GIERVELD, J. red., *Volwassen worden. Generaties van toen en nu: transitie in de levensloop*, Houten, 1993, 7-16.

toewijdde aan je gezinsleven. Volgens Sophie was het ook niet mogelijk om oude vriendschappen te onderhouden eens je getrouwd was. Eens getrouwd koos elk z'n eigen plek om te wonen. In een tijd waarin auto's en fietsen amper gebruikt werden, waren afstanden soms te groot om te overbruggen. Bovendien konden vrouwen niet zomaar de kinderen mee nemen. Meestal verwaterden oude vriendschappen en werden nieuwe opgebouwd met burens. Sophie vertelt dat je dan meestal wel goed bevriend raakte met een buurvrouw. Toch werden ook dan geen intieme zaken uitgewisseld met elkaar.

Door de grote onwetendheid bij pasgehuwde koppels, speelde de huisdokter een grote rol in het inlichten van vrouwen. Hij stond dicht bij de vrouwen en kende hen meestal persoonlijk. Wanneer zij zwanger waren, stelde hij hen op de hoogte van wat er hen te wachten stond. Linda heeft veel steun gehad aan haar dokter: zowel wanneer zij pas getrouwd was, als wanneer er kindjes op komst waren. Ook H el ene en haar man gingen naar de dokter wanneer zij vragen hadden op seksueel vlak. Enkele vrouwen gingen zelf informatie opzoeken die ze elders niet te horen kregen. Zowel Marianne als Mira gingen in boeken lezen om meer te weten te komen over seksualiteit.

Meestal was het zo dat moeders van mijn respondenten en zichzelf wanneer zij op hun beurt moeder waren nooit voorlichtingsboeken ter hand namen om hun dochters in te lichten. Dergelijke boeken waren nochtans eerder tot hen gericht dan tot hun kinderen. "Ouders, en vooral gij moeders, wanneer gij niet wilt, dat uw kinderen op onbehoorlijke wijze worden voorgelicht, tot grote schade voor de ongereptheid van hun verbeelding, hun hart en hun ziel, dan moet gij deze voorlichting absoluut zelf in handen nemen." schreef Pierre Dufoyer.⁸⁶ De dochters van de vrouwen die ik geïnterviewd heb waren op een andere manier opgevoed dan hun moeders, wiens generatie was opgevoed met  en standaard opvoedingsmodel waarlangs het leven gedacht en geleefd behoorde te worden. Die lijn diende gevolgd te worden. Toch hebben weinig vrouwen die moeder waren in de eerste helft van de twintigste eeuw hun kinderen zelf voorgelicht. Hun zonen of dochters kregen voorlichting in school, waardoor het vaak de kinderen waren die hun moeder inlichtten in plaats van omgekeerd. "Ja, ze wisten het eerder van op school dan da wij het vertelden" vertelt Liese, net zoals alle andere respondenten. Alle vrouwen vonden dit een

verbetering met hun eigen situatie, al vonden sommigen dat de voorlichting soms té vroeg wordt gegeven nu. Ze vonden het ook gemakkelijker: zelf wilden ze wel dat hun kinderen niet zo onwetend als zij door het leven moesten gaan, maar het maakte hen erg verlegen en onzeker om er over te beginnen praten. Doordat opvoeders op school aan leerlingen vertelden hoe de vork aan de steel zat, hoefden de moeders dit niet meer te doen. Dit was vaak een gemak voor de moeders omdat zij er zich ongemakkelijk bij voelden om over het onderwerp te praten. *“Da was pure schaamte in feite (...) da was heel het gevolg van die opvoeding geweest é.”* zegt Linda. Doordat hun ouders maar heel weinig over seksualiteit spraken met hen, waren zijzelf het niet gewend een openheid aan de dag te leggen tegen over hun kinderen. Rosette vond het duidelijk jammer dat zijzelf geen seksuele voorlichting gehad had. *“Jeja, we werden dom gehouden. Maar nu is dat heel anders é. Ik vind da nu beter. Vroeger was het een beetje té weinig, en nu is 't misschien wel een beetje te veel. Ze beginnen der aan bij kinders van goh de kleuterklaskes, allé. En een kind gaat toch ni meer begripen dan ze verstaan hé. Maar langs de andere kant, aje van niets weet, tis ook wat hé”*

Omdat vrouwen weinig afwisten van de werking van de eigen vruchtbaarheid, wisten ze ook niet goed wanneer en hoe die tot een einde kwam. Rilke vroeg aan mij aan welke leeftijd dat normaal plaats vond; ze wist niet of haar menopauze vroeger of later was gekomen dan die bij haar leeftijdsgenoten. Linda was eenenvijftig en dacht dat ze in verwachting was omdat ze haar regels niet meer kreeg. Erg beschaamd om op haar leeftijd nog een kind te verwachten, ging ze naar een dokter op vijftien kilometer van haar huis vandaan. Dat ze daarvoor speciaal ver ging zodat niemand de dokter zou kunnen kennen uit haar omgeving, toont aan hoe bang en beschaamd ze was om in verwachting te zijn. Die dokter stelde haar gerust dat haar maandstonden uitbleven omdat ze in haar menopauze gekomen was. Vast staat alleszins dat alle geïnterviewde vrouwen erg blij waren toen ze hun maandstonden niet meer hadden. Vooral het wegvallen van de last die het maandelijks verliezen van bloed met zich meebracht, werd op enthousiasme onthaald. Marie vond het ook handig dat zij en haar echtgenoot niet meer hoefden te denken aan geboortebeperving. Enkel zij had een dubbel gevoel: enerzijds was ze blij dat ze dat ongemak niet meer hoefde te verdragen, anderzijds vond ze het jammer dat dit het einde betekende van haar vruchtbaarheid. Net als de precieze leeftijd van de eerste menstruatie, wisten al mijn

⁸⁶ DUFOYER, *Voorlichting van kinderen en jonge mensen*, 12-13.

respondenten de leeftijd waarop hun menopauze begon door te breken en hun maandstonden onregelmatig verliepen. Het vormde dus blijkbaar een belangrijk moment in hun leven.

Hoewel het niet tot de kern van mijn onderzoek behoorde, polste ik in de interviews toch ook naar hoe het zat met de kennis van seksualiteit bij de echtgenoten van de vrouwen. Vaak wisten de vrouwen wel dat hun man wel op de hoogte was van die zaken, maar waar ze die informatie vandaan gehaald hadden, wisten ze eigenlijk niet. Of dit een gevolg is van de moeizame communicatie over seksualiteit die toen ook tussen een getrouwd koppel heerste, is moeilijk te zeggen. Het kan even goed zijn dat de geïnterviewde vrouwen het zich gewoonweg niet meer voor de geest kunnen halen waar en hoe hun echtgenoten ingelicht werden.

Mannen werden het meest voorgelicht in het leger. Wanneer Liese's man er in het interview komt bijzitten, vertelt hij dat het leger een tweede opvoeding was voor hem. De aalmoezenier van het leger had hem en zijn medesoldaten ingelicht "*over geslachtsziekten en allemaal.*" Door naar het leger te gaan wisten jongens dus soms meer af van seksualiteit dan meisjes, maar die informatie werd vooral verschaft om mannen ervan te weerhouden er seksuele betrekkingen op na te houden. Volgens Linda waren de jongens "*toch wel een beetje voor op dat gebied.*": jongens hadden volgens haar een voorsprong op vlak van kennis van seksualiteit. De man van Rilke merkte bijvoorbeeld dat zijn echtgenote niet veel afwist van seksualiteit en dus stuurde hij haar een boekje op dat hij in het leger kreeg. Misschien was het boekje dat Rilke door haar man toegestuurd kreeg het door Daels voorlichtingsboekje *Voor onze jongens* geschreven, bedoeld voor de Belgische soldaten. Toen ik Yvette vroeg of haar man meer op de hoogte was van seksualiteit dan haar, zei ze: "*Ja, hij was soldaat geweest en ze wisten zij dat.*" Yvette zegt dus spontaan dat mannen in het leger seksueel gevormd werden waardoor ze soms meer dan vrouwen op de hoogte waren van seksualiteit. Maries man wist af van het fenomeen menstruatie maar hij had dat uiteraard nog nooit gezien. Hij kon zich niets voorstellen bij die maandelijke bloedingen en vroeg aan zijn vrouw Marie of hij dat eens mocht zien.

Kortom, tienermeisjes wisten erg weinig van wat hen te wachten stond op seksueel vlak. Vele menstrueerden voor het eerst en wisten niet wat hen overkwam. Zelf kregen jonge meisjes nauwelijks informatie van ouders en opvoeders, en ook wat ze te weten kwamen van

leeftijdsgenoten was vaak iets vaags en onbegrijpelijk. *“We moesten dat allemaal een beetje zelf ondervinden en zoeken.”* zegt Liese. Beetje bij beetje kwamen ze meer te weten. Ook jeugdbewegingen speelden een rol in de seksuele en algemene opvoeding van de jeugd. Eerder dan het verstrekken van seksuele informatie ging het in dat geval om seksuele preventie. Vooral in katholieke bewegingen wou men, door de Katholieke Actie beïnvloed, werk maken van het ver weg houden van jongeren van seks en het afremmen van onzedelijk gedrag. Onzedelijke en vulgaire praat over seksualiteit was meestal te vinden in fabrieken, zo werd verkondigd. Er werd nooit iets uitgelegd, maar toch stelden de jonge meisjes nooit vragen. Madeleine vat als volgt samen hoe ze alles rond seksualiteit is te weten gekomen: *“zoveel mogelijk alles uitpluizen en alles zelf ondervinden als je getrouwd was.”* Seksualiteit behoorde toe aan het huwelijk, maar slechts weinigen stapten op dat vlak goed voorbereid in het huwelijksbootje. Mira’s moeder wist bijvoorbeeld niet hoe kinderen ter wereld werden gebracht. Ze wist niet *“of het vanvoor er uit kwam of van achter”*. Ook Sophie wist niets van seksualiteit af in het begin van haar huwelijk. Hoewel in de medische wereld tegen midden van de twintigste eeuw redelijk goed geweten was waarom een vrouw elke maand bloed verloor, was de bevolking niet van hetzelfde op de hoogte. Niettegenstaande na het huwelijk de kennis toenam over seksualiteit, bleef die erg beperkt. De reden hiervoor lag bij de schaamte en angst om over een dergelijk, intiem onderwerp te praten.

Deel 2: Wat men vertelde over menstruatie, het communicatieve aspect

1/ Taboe-onderwerp

1.1 Rilke's verhaal

Rilke (°1931) groeide op in een Oost-Vlaams dorpje als dochter van een schoolhoofd en een schoolinspectrice. Ze had één oudere en één jongere zus. Ze liep tot haar achttien jaar school in een internaat waar nonnen lesgaven. Daar kreeg ze voor het eerst haar regels. Omdat niemand haar er ooit iets over had verteld, wist zij niet wat haar overkwam. Een vriendin gaf haar wat uitleg en vroeg haar of haar moeder haar daar dan nooit iets over had gezegd. Dat was niet het geval. Toen ze naar huis ging, vertelde Rilke wat haar overkomen was aan haar moeder. Die zei: “Dat is goed.” Enigszins verontwaardigd dat zij haar niet voordien op de hoogte had gebracht zei Rilke: “Ik dacht dat ik ziek was en heb het gezegd aan een vriendin.” Daarop zei haar moeder dat ze dit niet had moeten doen. Met haar moeder sprak ze behalve die ene keer nooit over menstruatie. Rilke en haar oudere zus spraken er evenmin over, behalve als Rilke haar iets vroeg. Haar jongere zus was acht jaar jonger, te jong om er met haar over te spreken. Op school praatten zij en haar vriendinnen nooit over menstrueren. “Het was alsof dat niet bestond,” vertelt Rilke. Omdat er zelf nooit iets aan haar werd gezegd over menstruatie, vroeg ze ook nooit iets. Menstruatie werd verzwegen; het kwam dus nooit in haar op om vragen te stellen. Nog steeds is ze verontwaardigd over hoe “hulpeloos” haar ouders en de nonnen waren. Na 75 jaar wordt ze nog steeds kwaad als ze denkt aan de nonnen en de veel te strenge sfeer op school, waar zij hen verantwoordelijk voor acht. Net als bij Rilke thuis, heerste er op school een autoritair en rigide klimaat. Op een bepaalde ochtend had Rilke door haar maandstonden erg veel buikpijn. Ze wou daarom niet zoals gebruikelijk knielen voor haar bed alvorens naar de eucharistieviering te gaan. Toen een non haar toch verplichtte dit te doen, viel Rilke flauw. In het internaat werden alle banden in een linnen zak gegooid bij de rest van de vuile was. Na twee maand mochten de leerlingen naar huis en werd het vuile wasgoed gewassen. Haar moeder zweeg dan wel in alle talen over menstruatie of seksualiteit, ze zorgde er wel voor dat Rilke steeds genoeg banden bijhad op internaat.

Omdat haar zus getrouwd was ‘van moeten’, werd Rilke bij haar nonkel geroepen die missionaris was om raad van hem te krijgen. “Eens de trouwdag gekend is, is de man niet meer te houden. Maakt dat ge hem wel kunt houden!”, zo herinnert Rilke zich het advies. Als zeventienjarig meisje had Rilke een relatie met Marcel, die haar latere echtgenoot zou worden. Toen zij met hem, na meer dan een jaar samen te zijn, eindelijk naar de cinema mocht, kreeg ze daar haar eerste tongzoen. Thuisgekomen vroeg ze aan haar zus of dit betekende dat ze zwanger was. Rilke’s echtgenoot merkte dat zijn vrouw niet veel wist over seksualiteit. Daarom stuurde hij haar, toen hij gekazerneerd was, een voorlichtingsboekje op dat hij in het leger gekregen had. Rilke ging later aan het werk als schooljuffrouw in het lager onderwijs, waar ze haar leerlingen voorlichting moest geven. Dit vond en vindt ze een verbetering met de opvoeding die zij gehad heeft. Toch vond ze het niet gemakkelijk om zo’n intieme dingen uit te leggen aan de leerlingen. Toen ze tenslotte ongeveer vijftig jaar was, bleven haar regels uit. Ze dacht dat ze opnieuw zwanger en besepte niet dat haar menopauze aangebroken was.

1.2 “We waren daar eigenlijk erg bedekt over”

Menstruatie is een gebeurtenis die omgeven wordt door schaamte en geheimzinnigheid. Ook vandaag zal een vrouw het niet van de daken schreeuwen dat ze haar maandstonden heeft. In de eerste helft van de vorige eeuw was menstruatie echter nog een veel groter taboeonderwerp. Men sprak er eigenlijk nauwelijks over. Alleen al het verwoorden zelf van de menstruatie gebeurde in codetaal. De woorden menstruatie of maandstonden werden niet in de mond genomen. Als een vrouw er al voor uitkwam dat ze haar maandstonden had, dan werd dat op een creatieve manier verwoord. Deze uitdrukkingen worden nu nog vaak gebruikt, menstruatie is immers nog steeds geen alledaags onderwerp. *Tante Marie of tante Rosette is op bezoek, de rode vlag hangt uit, de Russen zijn geland, de socialisten zijn op bezoek, op zijn regels zijn, zijn regels hebben, op zijn tijd zijn*: alle worden ze gebruikt om het zo verbloemd mogelijk mee te delen. Elke Vlaamse provincie heeft bovendien zijn eigen uitdrukkingen. In West-Vlaanderen zegt men “*ik heb mijn brol*” of “*ik zit met mijn bucht*.” In Oost-Vlaanderen verwoorden vrouwen het als “*ik heb mijn bazaar*.” Antwerpse vrouwen hebben het over “*loeten*” of “*vodden*” hebben. In Limburg zeggen vrouwen wel eens “*ik heb mijn prul*.”⁸⁷

⁸⁷ Zie interviews en navraag bij kennissen

Doorheen alle interviews gebruikten de vrouwen spontaan steeds hetzelfde woord om aan te tonen dat menstruatie erg vaak met schroom behandeld werd. Alles was meer “bedekt”, zo vertellen velen. Men sprak amper over het thema, en in geen geval met mannen. Zoals in het vorig hoofdstuk reeds is aangetoond, was de menarche vaak de eerste maal dat vrouwen iets te horen kregen van het fenomeen menstruatie. Het was niet ongewoon dat dit de eerste en laatste maal was dat het jonge meisje over menstruatie sprak met haar moeder. De moeder van Julia Room zei zelfs letterlijk aan haar dochter: “*Je houdt dat nu gezwegen.*’ *Ja m'n andere zuster was bijna drie jaar jonger dan ik en dat mocht dan niet geweten zijn.*” Zowel Sophie als Rosette vertellen met nadruk hoe in alle talen gezwegen werd over alles wat met menstruatie te maken had. “*Geen woord, geen woord!*” beklemtonen beide.

In de huiskring werd onder zussen ook bijna nooit over menstruatie gesproken. Meisjes wisten bijvoorbeeld vaak niet wanneer hun zussen menstrueerden en of ze al ooit gemenstrueerd hadden. Madeleine zegt nooit te hebben geweten wanneer haar zus haar maandstonden kreeg. “*Ik heb dat niet geweten, en kijk kweet het zelfs nu nog niet*” Sophie zag bijvoorbeeld aan de hoop maandverbanden in de ketel die groter was dan normaal dat haar jongere zus ook haar regels had gekregen. Toen droeg men immers maandverbanden in spons of flanel die terug uitgewassen dienden te worden. Men deed de vuile banden dan in een emmer water met zout zodat de vlekken er makkelijker uit zouden gaan. Dat zussen niets van elkaars maandstonden afwisten, is enigszins vreemd want ze sliepen meestal in eenzelfde kamer. Toen Sophie voor het eerst menstrueerde, was het haar oudere zus die aan Sophies slaapkleed zag dat zij ’s nachts bloed had verloren en hun moeder inlichtte. De moeder probeerde Sophie, die in paniek was omwille van het bloed op haar kleren, gerust te stellen. Zelf had haar zus het voor Sophie altijd verborgen gehouden wanneer ze menstrueerde. Ook Linda had nooit iets gemerkt bij haar zussen. Rosette dan weer wel: zij had een zus die twee jaar jonger was dan haar en die op de hoogte werd gesteld door Rosette. Marie wist door haar zus eveneens dat vrouwen menstrueerden. Normaal gesproken werd zowel thuis als op school echter nauwelijks een woord gerept over menstruatie. Hoewel

moeder en dochters vaak samen menstrueerden, spraken zij daar bijna nooit over.⁸⁸ *“Ze zeiden het niet maar ge voelde dat je daar niet mocht over spreken,”* vertelt Sophie.

Menstruatie was een onbespreekbaar thema. Het was een vicieuze cirkel: omdat niemand er over sprak, durfde men er zelf ook niet over te spreken. *“Aangezien dat ons ouders ons niets gezegd hebben en aangezien dat ze in de school niets zeiden, zeiden wij natuurlijk ook niet te veel é.”* vertelt Rosette. Wie toch sprak over maandstonden, zei gewoon dat ze op dat moment haar regels had, of dat ze pijn had. In dat geval werd dat verteld aan de moeder, misschien een goede vriendin of later aan de echtgenoot. Maar het bleef bij het summier vermelden van de toestand. Verder werd er geen woord over menstruatie gerept. *“We klapten daar niet van”* vertelt Diane. Ook andere vrouwen vertellen in de we-vorm als ze me vertellen hoe het onderwerp nauwelijks ter sprake kwam. Rosette zegt bijvoorbeeld: *“We waren daar eigenlijk vre bedekt in.”* In een artikel van Snow en Johnson wordt op basis van 40 interviews met Amerikaanse vrouwen betoogd: *“Menstruation is a topic not discussed by nice people [...] it is a sin and a shame for a menstruating woman to go out in public”*⁸⁹ Rosette herinnert zich het antwoord dat haar moeder gaf op de vraag van haar broer waarvoor de banden dienden die aan de waslijn hingen: *“Dat is een plastron van uw vader”* Omdat hun vader eigenlijk nooit een das droeg was dit een vreemd antwoord. Dat Rosette zich deze anekdote herinnert, toont aan dat dit antwoord van haar moeder haar erg verbaasde. Men kwam dus op de proppen met absurde antwoorden om verdere vragen over intieme onderwerpen te ontwijken.

Niet enkel een menstruerend lichaam werd met schroom behandeld, ook het lichaam in het algemeen. Op kostscholen werd angstvallig in de gaten gehouden of leerlingen zich letterlijk niet te veel bloot gaven. Ongeveer een derde van de vrouwen die geïnterviewd werden, liepen school in een internaat. De geïnterviewde vrouwen vertelden allen dat alles zeer *“bedekt”* werd gehouden. Dat is een figuurlijke beschrijving voor het stilzwijgen rond het thema, maar dit kan ook zeker letterlijk genomen worden. In internaten was het leven streng en gedisciplineerd. Ook over de omgang met het lichaam bestonden strikte regels. Linda vertelt dat een kennis van haar

⁸⁸ Vaak is het zo dat samenlevende vrouwen op hetzelfde moment menstrueren. Dit is wetenschappelijk verklaard door een uitwisseling van feromenen.

⁸⁹ SNOW, L.F. en JOHNSON, S.M., ‘Myths about menstruation: Victims of our folklore’, *International journal of women’s studies*, 1 (1978), 66.

zich op kostschool moest wassen in een bad dat bedekt was met een zeildoek waar enkel een gat voor het hoofd in zat. Op andere kostscholen moesten meisjes zich wassen terwijl ze een badhemd of -shortje droegen. Vanaf de jaren vijftig raakten deze gewoontes in onbruik.⁹⁰ Schouwenaars vermeldt deze gebruiken in haar *Kiesche Waarheid*. “Het amerikanisme van het dagelijksch bad zal in het oude Europa waarschijnlijk nog niet zoo vlug wortel schieten, maar intusschen kan, naast de dagelijksche intieme verzorging, het wekelijksch bad of de totale wasgelegenheid met warm water, ruim en vrij worden voor meisjes. En in die bepaalde omstandigheid kunnen wij het geenszins zondig vinden, dat zij haar lichaam zouden zien, als zij door praktische vorming weten, dat het slechts schuldig aanschouwelijk wordt, wanneer er ongemotiveerd en opzettelijk gestreefd wordt naar het genieten van het sexueel-getinte lustgevoel, wat in de gewoonteverzorging normaal achterwege blijft bij goede meisjes.”⁹¹

Yvette maakte een gelijkaardige situatie mee in het internaat. Zoals in zoveel kostscholen sliep zij in een chambrette in een grote slaapzaal of dormoir. Elk meisje had haar eigen klein kamertje dat bovenaan open was, en afgesloten was met houten panelen en een gordijn. In een chambrette was er net genoeg plaats voor een bed, een kastje, een kan en een kom om 's ochtends het water in te gieten om zich te wassen. Als zij zich 's morgens wasten dan kwam een non geregeld het gordijn opendoen om de meisjes te controleren. De meisjes mochten zich immers niet uitkleden tijdens het wassen. Zij moesten een vers onderhemdje aandoen boven het vuile, en zich onder dat onderhemd met een washandje wassen. “*We mochten niet met ons lichaam bezig zijn*” verklaart Yvette. Zij vond dit toen erg overdreven. Ook bij de voetwassing waren er strenge regels. Elke zaterdagmiddag moesten de internen voor een voetbadje met een handdoek op de knieën zitten. Ieder moest voor zich uitkijken, om te vermijden dat geen enkel meisje de billen van een ander zou zien. Blijkbaar werden benen als een erotisch lichaamsdeel beschouwd. Rokken kwamen steeds onder de knieën, waaronder steeds kousen werden gedragen. Linda herinnert zich dat deze niet naar beneden mochten worden gestropt in de zomer. Ook bij Héléne was ingeprent haar lichaam en benen niet zomaar bloot te geven. Haar vader was brandweerman. Toen hij op een dag bij het alarm slaan van de trompettiet ontdekte dat zijn brandweerhelm nog thuis lag, moest Héléne die gaan brengen. Vooraleer Héléne zich haastte naar haar vader, nam ze eerst nog de tijd

⁹⁰ HILHORST, M., *Bij de zusters op kostschool : geschiedenis van het dagelijks leven van meisjes op rooms-katholieke pensionaten in Nederland en Vlaanderen*, Utrecht, 1989, 106-107.

⁹¹ SCHOUWENAARS, *Kiesche waarheid*, 113.

om kousen aan te doen. *“Is dat niet geïndocctrineerd zijn?”* zegt H  l  ne. Niet alleen de anekdote is opmerkelijk. Het feit dat H  l  ne zich dit herinnert, duidt aan dat dit betekenisvol was voor haar. Ook de man van Liese vertelt me spontaan een gelijkaardige anekdote. Hij vond het altijd vreemd dat zijn zus in een andere kamer ging om haar kousen aan te doen, en vindt dit nog steeds een overdreven reactie van haar.

Naast het keurige voorkomen van de meisjes, werd ook angstvallig in de gaten gehouden wat er op de speelplaats verteld werd. Jeanine, het knapste meisje van de klas zo vertelt Linda, onthulde op de speelplaats aangebrande verhaaltjes die ze van volwassenen gehoord had. De hoofdzuster kwam dit te weten en wou uitvissen wie daar allemaal bij was geweest. Jeannine mocht haar examens niet meer afleggen en moest de school verlaten. De andere meisjes die naar Jeanines verhaaltjes geluisterd hadden, moesten als straf in het weekend in het internaat blijven en moesten te biecht gaan. Ook Liese is nog gestraft geweest omdat ze op de speelplaats in met een groepje meisjes over menstruatie bezig was. De meisjes mochten niet meer in groepjes bij elkaar lopen maar moesten spelen. *“Ja, er mocht daar feitelijk niet over gesproken worden. En daarmee spraken de meesten daar onder mekaar ook niet over. En in ’t huisgezin ook niet. Er werd daar ook niet over gesproken, dat werd allemaal erg bedekt gehouden.”* aldus Liese. Onder vriendinnen kon het dus wel gebeuren dat meisjes over menstrueren spraken. Leeftijdgenoten waren in dat geval ongeveer tussen dertien en zestien jaar: een leeftijd waarop de menstruatie ieder moment kon verschijnen. Meestal vroegen zij dan op een heimelijke manier onder elkaar of de ander haar regels al had. Sommige meisjes die rijper waren, lichtten de andere meisjes in. *“Awel, da was zo: ge ging bijvoorbeeld naar een jongerenvereniging en dan werd er al eens gefluisterd: ‘zije gij al groot?’ Wa wist je gij wat dat dat was als je groot of klein waart. Dus da wilde dan zeggen: heb je al uw maandstonden?”* zegt H  l  ne. Zijzelf wist echter niet wat bedoeld werd met “al groot zijn”, en dus verzon ze maar een antwoord. Wanneer het lerarencorps echter opmerkte dat meisjes over dergelijke thema’s spraken, werden meestal sancties getroffen. In het begin van de twintigste eeuw was surveilleren en straffen een vaak gebruikte opvoedingsmethode in kostscholen. Door strenge reglementen hoopte men de orde te handhaven en discipline bij te brengen.⁹² Het imago van de school speelde eveneens mee in het straffen van bepaald gedrag. Meisjes die spraken over prikkelende of seksueel getinte onderwerpen waren niet alleen een

⁹² HILHORST, *Bij de zusters op kostschool*, 60.

slecht voorbeeld voor anderen; dit kon de school ook een slechte naam bezorgen. Om dergelijk gedrag niet aan te moedigen, werd deze aan straffen onderworpen. Soms spraken goede vriendinnen helemaal niet over menstrueren. Linda had in het pensionaat een zeer goede vriendin met wie ze veel gepraat en beleefd heeft. Toch hebben zij het nooit gehad over menstruatie. Het was dus afhankelijk van de vriendinnengroep of over menstruatie werd gepraat.

Thans vertellen ze er makkelijker over, maar toch weerden enkelen hun man uitdrukkelijk uit de ruimte waar m'n respondent en ik zich bevonden. Bij Marie- H  l  ne vond het gesprek plaats in de woonkamer naast de keuken. Toen ze hoorde dat haar man in de keuken binnenkwam stond ze op om de deur te sluiten tussen de keuken en de woonkamer en zei: *“Dat is toch geen mannenpraat h  .”* Wanneer ze even later aan het zoeken was op zolder naar een oud maandverband om me te laten zien, gaf ze een vaag en afschepend antwoord aan haar man toen die vroeg wat ze aan het zoeken was. Bij Marie en Rosette ging de man op eigen initiatief weg. Julias man zei voor hij zich afzonderde: *“Dat is vrouwenpolitiek.”* Christelles man kwam er dan weer bijzitten, terwijl haar vrouw op dezelfde manier en met hetzelfde gemak verder vertelde. Bij het zoeken naar vrouwen die bereid waren geïnterviewd te worden, stuitte ik op een aantal vrouwen die niets voelden om over dit onderwerp te spreken. Vrouwen waren sneller bereid tot een interview als ze mij persoonlijk of via een kleindochter kenden. Dit bewijst eveneens dat menstruatie nog altijd een taboe-onderwerp is, toch zeker voor die generatie.

Kortom, over het algemeen kan men dus stellen dat gewoonlijk niet over het menstruatie werd gesproken. Menstruatie was in de eerste helft van de twintigste eeuw een taboeonderwerp. Niet alleen een menstruerend lichaam werd verborgen gehouden, ook wanneer meisjes niet menstrueerden werd op kostscholen in de gaten gehouden of het lichaam niet te veel werd bloot gegeven. Als menstruatie toch ter sprake werd gebracht, was dit meestal door tienermeisjes die wilden weten of uitleggen wat datgene dat een aantal onder hen al meemaakten, inhield. Op oudere leeftijd werd menstruatie maar vermeld als er lichamelijke klachten waren. Om schaamte te vermijden, meed men het onderwerp. Menstruatie was daarom bijna onbestaande als gespreksonderwerp in het begin van de twintigste eeuw. Anders dan de gesprekken, beheerste het soms wel het handelen van vrouwen, zoals te merken is bij de menstruatietaboes.

2/ Menstruatietaboe(s)

Het gros van de literatuur dat expliciet het thema menstruatie behandelt, brengt menstruatietaboes ter sprake. Een taboe wordt door de antropologische literatuur gedefinieerd als een bovennatuurlijk gesanctioneerde wet. Het verschil tussen een taboe en een opgelegde regel is dat taboes een spirituele, mystieke of symbolische fundering hebben. Bij menstruatietaboes gaat het om “symbolic pollution”, de symbolische vervuiling die menstruatiebloed zou teweeg brengen. Contact of aanraking met een menstruerende vrouw of haar menstruatiebloed kan ernstige gevolgen hebben. Voedsel zou immers bederven als het in aanraking komt met een menstruerende vrouw, planten zouden verwelken, mannen kunnen impotent worden, zo wordt of werd in vele culturen beweerd.⁹³ Om die vervuiling tegen te gaan, respecteert een gemeenschap het taboe en isoleert zij menstruerende vrouwen fysiek of symbolisch van de gemeenschap. In sommige culturen werden of worden menstruerende vrouwen in menstruatiehutten geïsoleerd van de rest van groep zodat zij geen bevuiling kunnen veroorzaken. Deze menstruatiehutten worden meestal in de literatuur naar voor gebracht omdat zij het meest opvallende voorbeeld zijn van het taboe dat heerst rond menstruerende vrouwen. Vrouwen werken gedurende deze dagen niet en nemen niet deel aan de activiteiten van de gemeenschap. Tijdens deze periode kookt de vrouw enkel voor zichzelf of voor andere vrouwen. Dergelijke menstruatiehutten bestaan nog steeds in bepaalde continenten.⁹⁴ Of dergelijke menstruatiehutten in West-Europa hebben bestaan is niet gekend. Omwille van de universele vind- en bestaanplaatsen van dergelijke hutten, lijkt het aannemelijk dat ook in onze streken dit gebruik aanwezig was. Omdat dit niet met zekerheid is vast te stellen, en in de eerste helft van de twintigste eeuw geen sporen hiervan terug te vinden zijn, houd ik het bij deze verhandeling bij een vermelding van het gebruik. Ik ga wel dieper in op andere menstruatietaboes die in Vlaanderen te vinden zijn.

Naast menstruerende vrouwen fysisch isoleren door ze tijdens hun maandstonden van de gemeenschap onder te brengen in speciaal daarvoor opgerichte hutten, bestaan er bij culturen ook taboes die indirect contact vermijden met menstruerende vrouwen. Door hen niet in de nabijheid

⁹³ BUCKLEY, *Blood magic*, 4 en 24.

⁹⁴ WEIDEGGER, *Menstruation and menopause*, 95-97. Op 14 december 2005 besliste het hooggerechtshof in Nepal dat de chhaupadi, de wetten die menstruerende vrouwen opleggen zich af te zonderen en verbieden aan religieuze activiteiten deel te nemen, verboden waren. http://ayaanhirsiali.web-log.nl/ayaanhirsiali/2005/09/169_geen_afzond.html

te laten komen van voedsel, voorraadplaatsen of plaatsen waar geogst wordt wil men een vervuiling vermijden. Een andere groep menstruatietaboes zijn deze die het seksueel contact met een menstruerende vrouw verbieden. In hoeverre zijn dergelijke taboes in de twintigste eeuw in Vlaanderen te vinden?

2.1 Menstruerende vrouwen voedsel niet laten aanraken

In veel culturen gelooft men dat menstruerende vrouwen beter niet in aanraking met voedsel komen. Dit is geen recente overtuiging. Plinius de Oudere schreef in 65 dat wijn zuur zou worden en dat gewassen, vruchten en zaden zouden aangetast worden. Staal, ijzer, brons en ivoor werden beschadigd, bijen stierven en hondenbeten werden giftig na de smaak van menstruatiebloed.⁹⁵ Als een menstruerende vrouw in de Middeleeuwen bier tapte dan zou de schuimkraag neerslaan, zo werd verkondigd. Menstruerende vrouwen mogen of mochten in vele culturen niet door velden lopen om de oogst niet te laten mislukken of werden er juist in gestuurd om ongedierte te doden. In Lapland mag een vrouw de plaats waar gevist wordt niet naderen.⁹⁶ In Spanje gaven menstruerende vrouwen tot een generatie geleden geen water aan planten omdat die zouden verwelken, plukten ze geen bloemen en werden de druiven dan niet platgestampt om er wijn van te maken.⁹⁷

Dichter bij huis zijn dergelijke taboes eveneens te vinden. In Vlaanderen was het meest aanwezige en nog steeds gekende taboe dat de mayonaise zou mislukken als ze door een menstruerende vrouw werd gemaakt. Deze saus werd in de jaren dertig door vrouwen die in dienst waren bij de burgerij meegebracht naar het thuisfront en werd zo bekend in de volkskeuken.⁹⁸ Bij de bereiding ervan kan van veel fout gaan, zodat de saus gaat schiften. Zo moeten alle ingrediënten bijvoorbeeld dezelfde temperatuur hebben. Bepaalde vrouwen hielden nog tot midden vorige eeuw vast aan dit gebruik. Zo maakte de helft van de door mij geïnterviewde vrouwen geen mayonaise wanneer ze menstrueerden. Andere schreven dit af als

⁹⁵ WEIDEGER, *Menstruation and menopause*, 95.

⁹⁶ BRAAM, W. en LEEMHUIS A., *100 vragen over de menstruatie*, Antwerpen, 1978, 25.

⁹⁷ THUREN, B.M., 'Opening doors and getting rid of shame. Experiences of first menstruation in Valencia, Spain.', *Women's studies international forum*, 17 (1994). De hier boven vermeldde taboes kunnen ondertussen achterhaald zijn. Het gaat in deze verhandeling echter alleen om het gebruik van taboes in vele culturen aan te tonen.

⁹⁸ DE KEYZER, D., *Madame est servie. Leven in dienst van adel en burgerij*, Leuven, 1995, 184.

bijgeloof en trokken er zich niets van aan. Vrouwen die toch mayonaise maakten tijdens hun maandstonden, waren niet altijd overtuigd of wat men beweerde fout was.

Enkele vrouwen, zoals Marie, weten nog altijd niet zeker of maandstonden inderdaad mayonaise kunnen doen mislukken. *“Aja, maar daar heb ik nooit op gelet. Da schijnt wel hé, da als je mayonaise maakt, dat dat gaat kapot gaan of zoiets. Zou da waar zijn?”* Yvette vroeg me of de adem daar iets mee te maken had. *“Ze hielden daar rekening mee, was dat mogelijk dat die adem daar wat aan deed? Aja want da ging, da kwam ni in aanraking met vuile banden of iets, of was da dan uw gesteltenis of zoiets?”* Ze is er dus nog steeds niet zeker van waarom dat gebruik er was en stelt het niet in vraag. Zonder nadenken onthield ze zich van het maken van mayonaise, aangezien dat zo hoorde. Andere vrouwen zoals Rosette, Madeleine en Hélène schonken geen aandacht aan dergelijke uitspraken. Als ik haar vraag waarom, zegt Rosette: *“Omdat ik daar nog ni zoveel van geloof, kwil het eerst ondervinden, tmislukte anders al ne keer mayonaise, dus wa kun je al gaan weten dat dat daarvan is? Aja, tis em nog geweest dat ik mayonaise maakte en da ze mislukte als ik op m'n regels ni was dus ja. Hoe kun je gij dan zeker gaan zeggen: ja maar tligt daar aan. Baneé é, want ge zijt dan op u regels ni en ze mislukt ook. ‘T kan em van iets anders ook zijn é da ze mislukt. Ja want aje ze zelf maakt moet dat azo nog vre gepast zijn, u eieren moeten schoon dezelfde temperatuur hebben als uw vloeistof dusja, ‘t kan em aan iets anders liggen ook é. Kheb daar lik nooit echt [rekening mee gehouden]”* Proefondervindelijk constateerde Rosette dus dat de mayonaise wel eens durfde te mislukken, of ze nu haar regels had of niet. Ze maakte dus mayonaise wanneer het haar paste, zonder rekening te houden met haar menstruatiecyclus.

Een andere activiteit die tijdens het menstrueren vaak werd vermeden, was het steriliseren van groenten of andere voedselwaren. Het voedsel zou bederven als men dit toch deed, zo werd verkondigd. In een tijd zonder koelkasten of diepvriezers kon een aangetaste voedselvoorraad een kleine ramp betekenen voor een huisgezin. Daardoor nam men alles in acht om het bewaren van voedsel niet te laten mislukken. Een menstruerende vrouw mocht daarom bijvoorbeeld niet aanwezig zijn bij het slachten of het geslachte vlees dat in de pekel lag aanraken. Ook in Spanje zijn dergelijke gebruiken terug te vinden bij vrouwen van vorige generaties.

Yvette, een boerendochter die later zelf boerin werd, vertelt dat zij en haar man de slachting niet lieten doorgaan op een moment dat zij menstrueerde. Ze lette er ook op om dan niet te steriliseren: *“Ge steriliseerde dat dan en ik was nooit op m’n regels, voor aan't vlees te werken ook niet, maar tzou verzecker niet goed gebleven hebben en misschien groenten azo ook, ge kon groenten en fruit ook inleggen é, en boontjes, maja we deden dat ni [als we ons regels hadden]. Kijk ‘t is raar zeggen maar automatisch deed je het niet voor uw ding [BET: wanneer je uw regels had], je wrocht [BET: werkte] daar niet aan.”* Ook Julia, eveneens een boerendochter, ging dergelijke menstruatietaboes in haar leven inpassen. *“En vlees, gow, steriliseren: de potten gingen ook ni houden. En als je een varken dood deed aje aan die week was [...]. mocht je ni helpen. Ze zeiden jah dat euh het vlees ging reageren daarop zeiden ze.”*

Ook vrouwen die geen boerendochters waren, zoals Linda, pasten die ongeschreven regel toe. *“Ik heb enorm veel confituur gemaakt en gesteriliseerd maar ik ging dat nooit doen als [ik mijn regels had], neen. En bij donderweer en als ik m’n regels had ging ik dat nooit doen. Was da nu euh bijgeloof ik weet het niet, twas toch iets dat we gehoord hadden, of zat er daar waarheid in, kweet het niet.”* Het lijkt er op dat het merendeel van de oudste generatie in Vlaanderen deze stelling dus voor waar aannam wanneer zij zelf in de keuken stonden. In landelijke streken werden dergelijke gebruiken vaker gerespecteerd. Van de generatie die geboren werd in en na de jaren vijftig kwam het uitstellen van het maken van mayonaise tot na de maandstonden steeds zeldzamer voor.

Menstruatietaboes hebben vaak ook te maken met de angst dat koude in het lichaam zou dringen. Zo werd menstruerende vrouwen vaak aangeraden geen koude dingen te eten zoals ijs.⁹⁹ Uit interviews bleek dat men best niet in contact kwam met water tijdens de menstruatie. Het was beter geen bad te nemen, het haar niet te wassen, niet te gaan zwemmen en geen permanent te laten zetten want die zou toch mislukken, enz. *“Toen wasten de mensen ulder alle dagen, en wij waren opgeleid da we binst da we menstrueerden, ons niet moesten wassen”* vertelt Liese.¹⁰⁰ Maar ook met de voeten in het water lopen mocht niet. Als ik haar vraag naar zaken die men niet

⁹⁹ MERSKIN, D., ‘That time of the month: adolescence, advertising, and menstruation’, M.G., CARSTARPHEN en S.C., ZAVOINA red., *Sexual rhetoric : media perspectives on sexuality, gender, and identity*, Westport, 1999, 96; THUREN, ‘Opening doors and getting rid of shame. Experiences of first menstruation in Valencia, Spain.’, 222.

¹⁰⁰ Voor meer informatie over de hygiëne tijdens de maandstonden: zie infra.

mocht doen als men menstrueerde zegt Madeleine: “*Ahja, dat je ni moest met uw voeten in't water lopen dat dat lik trok, allé da je dan nog meer ging verliezen, kweet ni of dat dat waar is wei (lacht). Kweet het niet.*” Ook in *Puberteit* wordt die stelling verkondigd: “zij hoede zich voor kou-vatten en vooral voor natte voeten.”¹⁰¹ Hélène heeft na haar diploma van regentaat wiskunde-wetenschappen in Brussel gestudeerd om het diploma turnen te halen. Wanneer een studente haar maandstonden had, ging ze niet mee zwemmen met de anderen. De docent had daar begrip voor.

Koude zaken die met het lichaam in contact kwamen zouden het bloeden doen stoppen, zo dacht men. Onregelmatige of uitblijvende regels werden als ongezond beschouwd. Dergelijke taboes zijn een overblijfsel van de hier reeds boven vernoemde humorenleer, een theorie uit de klassieke oudheid, waar vooral in de Middeleeuwen veel belang aan werd gehecht maar waarvan in de moderne tijd nog steeds sporen te vinden zijn. Bloed werd gezien als warm en vochtig. Als het omgekeerde, dus iets koud of droog, in het lichaam zou dringen dan zou dit het bloeden stoppen en het lichaam uit evenwicht brengen. Hoewel artsen zich reeds in de negentiende eeuw verzetten tegen dergelijke overtuigingen werd, zoals bleek uit de interviews, tot in de twintigste eeuw van de overtuiging uitgegaan dat vrouwen beter geen contact hadden met water. Geneesheer E. Depasse verkondigde in 1894 in tegenstelling tot zijn tijdgenoten dat koud water geen invloed had op de menstruatie, eens men het water gewoon was. Hij haalde in zijn artikel “*L'eau froide pendant les règles*” in *Journal d'accouchements* het voorbeeld aan van vissersvrouwen die dag in dag uit in het koude zeewater stonden en wiens menstruele cyclus daarvan geen hinder ondervond.¹⁰² Toch moet de rol van artsen niet overdreven worden. In het begin van de twintigste eeuw werd dan wel verkondigd dat het niet goed was voor een menstruerende vrouw om te zwemmen of op een andere manier met water in aanraking te komen, toch denk ik dat als vrouwen in de twintigste eeuw deze verwittigingen serieus namen, dit ook omwille van persoonlijke redenen was. Zwemmen zonder menstruele bescherming lijkt me zowel ongemakkelijk als onhygiënisch, zeker in een tijd zonder tampons. Thans vindt men in West-

¹⁰¹ COX, *Puberteit*, 21.

¹⁰² COBER, *Gynaecologie en gender*, 52.

Europa nauwelijks vrouwen die nog vasthouden aan het gebruik om contact met water te vermijden tijdens de menstruatie.¹⁰³

2.2 Verbod op seks

Taboes staan niet altijd los van de religie door wiens cultuur ze wordt beleefd. Religies spelen vaak een rol in het ontstaan of in stand houden van taboes. In zowel de Koran als de Bijbel staan aanwijzingen over hoe met menstruatie moet worden omgegaan. De geschriften van het jodendom, het christendom en de islam bevatten een verbod op seksuele contacten met een menstruerende vrouw, die als onrein wordt beschouwd. Het Oude Testament verwoordt dit menstruatietaboe bij Leviticus. “Als een man gemeenschap heeft met een vrouw tijdens de menstruatie, de bron van haar bloeding ontbloot, en zij stemt daarmee in, dan moeten beiden uit hun volk worden verwijderd.”¹⁰⁴ De Koran vermeldt: “En zij zullen u ondervragen over de bloeding der vrouwen. Zeg: dat is een letsel onthoudt u dus van de vrouwen tijdens de bloeding en nadert haar niet totdat zij rein zijn worden. Maar wanneer zij zich gereinigd hebben komt dan tot haar zoals God u bevolen heeft. God bemint waarlijk hen die zich berouwwol tot Hem keren en bemint hen die zich reinigen.”¹⁰⁵ Hieruit concluderen dat godsdiensten een negatieve houding propageren tegenover menstruerende vrouwen, zou te voorbarig zijn. Immers, in elke religie zijn vele strekkingen te vinden, die elk vele gradaties kennen. Enkel de meest orthodoxe gelovigen houden streng vast aan de overgeleverde leer en geschriften.

Bovendien vormen niet alleen de Heilige Geschriften een leidraad voor het dagelijks leven van joden en moslims. Voor de orthodoxe joden worden de familiereinigheidswetten nauwgezet gevolgd. De regels die seksualiteit en de vrouwelijke voortplantingscyclus omvatten worden Niddah genoemd en zijn gebaseerd op Leviticus. Doorheen de eeuwen zijn deze wetten aangepast en verengd. Ook de menstruatiewetten werden minder streng: in plaats van elk contact met een menstruerende vrouw te mijden, werd dit vanaf 70 na Christus enkel verboden binnen het huwelijk, en dat gedurende twaalf dagen. Daarna werd de vrouw terug rein wanneer ze zich van

¹⁰³ In Latijns-Amerika leeft deze overtuiging wel nog door. Zie: SNOW, ‘Myths about menstruation: Victims of our folklore’, 68. Ook in sommige Afrikaanse en Aziatische volkeren maakt de humorenleer deel uit van traditionele gezondheidstheorieën. Zie: OBERMEYER, C., ‘Pluralism and Pragmatism: Knowledge and Practice of Birth in Morocco’, *Medical Anthropology Quarterly*, 14 (2000), 180-201.

¹⁰⁴ Bijbel, Oude Testament, Leviticus, 20:18. Vertaling: <http://www.willibrordbijbel.nl>

kop tot teen waste en een ritueel bad had genomen.¹⁰⁶ Voor de moslims is de hadieth (letterlijk de traditie) naast de Koran een belangrijk naslagwerk dat een moslim de raad geeft hoe als een goede gelovige te leven. In de hadieth staan overgeleverde tradities die teruggaan op uitspraken en handelingen van Mohammed en zijn tijdgenoten. Er wordt bijvoorbeeld vermeld dat de echtgenoot zijn vrouw tijdens haar menstruatiedagen niet mag verstoren daar zij in die dagen het meest emotioneel is en dus veel aandacht nodig heeft. Hij moet juist dicht bij haar zijn en haar steunen want juist in die momenten heeft de vrouw de steun nodig van haar echtgenoot.¹⁰⁷

Godsdiensten worden op basis van een oppervlakkige blik op hun geschriften vaak te snel als boegbeelden van misogynie aanzien. Zij moeten echter steeds in hun ontstaanscontext moeten worden verklaard. Menstruatiewetten zijn aan verandering en interpretatie onderhevig. Niet alle gelovigen volgen bovendien even nauwgezet deze gedragsregels. Ook dient men rekening te houden met de houding van gelovige vrouwen in het ondergaan en percipiëren van deze gebruiken, voor men een godsdienst op basis van zijn geschriften als vrouwonvriendelijk afschrijft. De menstruatiewetten en rituelen kunnen door gelovige joodse vrouwen soms als een bevestiging van het vrouw-zijn worden beschouwd. Anderen vinden de afstand die de man gedurende enkele dagen moet bewaren een teken van respect zodat hij toont dat hij zijn echtgenote niet enkel als een seksobject beschouwt. Bovendien zijn het niet alleen de godsdienstige voorschriften die controle hebben op de cyclus van de vrouwen. Zijzelf kunnen het hebben van maandstonden manipuleren door bijvoorbeeld de rituele reiniging uit te stellen, om hun eigen seksuele wensen in de hand te kunnen houden.¹⁰⁸ Voorzichtigheid is dus geboden in het interpreteren van religieuze geschriften.

Het christendom is zowel gebaseerd op het jodendom als op opvattingen van klassieke geleerden. De terughoudendheid tegenover het lichaam en seks nam het christendom over van klassieke artsen en filosofen. Het was dus niet zo dat het christendom zelfcontrole en ascetisme in een

¹⁰⁵ Koran, Tweede sūra, 2:222. Vertaling: prof.dr.J.H. Kramers, *De koran*, Amsterdam, 2007.

¹⁰⁶ LONGMANN, C., 'Joodse menstruatieriten: Symbool van vrouwenonderdrukking of vrouwelijke identiteit?', *Tijdschrift voor seksuologie*, 16 (2002), 146-152.

¹⁰⁷ MOIN, S., 'Status of women: islamic view', *Social Scientist*, 4 (1967), 70-71. en SPELLBERG, D., 'Writing the Unwritten Life of the Islamic Eve: Menstruation and the Demonization of Motherhood', *International Journal of Middle East Studies*, 28 (1996), 313-314.

¹⁰⁸ LONGMANN, 'Joodse menstruatieriten: Symbool van vrouwenonderdrukking of vrouwelijke identiteit?', 149-152.

heidense wereld bracht.¹⁰⁹ Wat betreft geslachtsgemeenschap met een menstruerende vrouw, baseerde het christendom zich net zoals het jodendom op Leviticus en beschouwde de menstruerende vrouw als onrein. Doorheen de geschiedenis van het christendom waarschuwden kerkvaders en andere kerkelijke autoriteiten voor seks met een menstruerende vrouw. Meestal werd hieraan het verwekken van gehandicapte kinderen gekoppeld. De Latijnse kerkvader Hiëronymus schreef in de eerste helft van de vijfde eeuw: “Wanneer een man in die tijd geslachtsgemeenschap heeft met zijn vrouw, zullen melaatse of met een waterhoofd geboren kinderen verwekt worden, en het verdorven bloed zorgt ervoor dat de bedorven lichamen van beide geslacht hetzij te klein, hetzij te groot worden.”¹¹⁰ Ook Thomas Van Aquino beweerde samen met andere theologen in de dertiende eeuw dat kinderen die verwekt waren tijdens de maandstonen misvormd, blind, lam of lepreus waren.¹¹¹ Zelfs Jan Hus, die in 1415 op de brandstapel gezet werd, was van mening dat misvormde kinderen zouden verwekt worden als men seks had met een menstruerende vrouw.¹¹² Tot de elfde eeuw werden biechtvaders aangeraden, bijvoorbeeld door Regino van Prüm, abt in Eifel en Burchard, bisschop van Worms, in de biechtstoel de vraag te stellen of de man betrekkingen gehad had met zijn vrouw terwijl ze haar regels had.¹¹³

Dankzij de medische vooruitgang verminderden in de daarop volgende eeuwen dergelijke uitspraken over de gevolgen van seks met een menstruerende vrouw. Toch zou Alphonsus Liguori in de achttiende eeuw verder de toon zou zetten voor het blijven afwijzen van geslachtsgemeenschap tijdens de maandstonen van de vrouw in de negentiende en begin twintigste eeuw, aldus Uta Ranke-Heinemann. Liguori was een spirituele leider die een congregatie van redemptoristen stichtte en na zijn dood heilig werd verklaard. In hoeverre werd met deze visies van de christelijke traditie op seks tijdens de menstruatie in Vlaanderen rekening gehouden? Wat was de impact van de katholieke kerk op het seksueel leven van haar gelovigen?

¹⁰⁹ RANKE-HEINEMANN, *Eunuchs for the kingdom of heaven*, 9-10.

¹¹⁰ RANKE-HEINEMANN, *Eunuchs for the kingdom of heaven*, 22.

¹¹¹ PHIPPS, ‘The menstrual taboo in the Judeo-Christian tradition’, 300. en VAN BAAREN, J., e.a, *Het rooie kruis : een verslag over menstruatie*, Leiden, 1980, 50.

¹¹² RANKE-HEINEMANN, *Eunuchs for the kingdom of heaven: women*, 22.

¹¹³ HERING, *Die unpäßliche Frau*, 16; RANKE-HEINEMANN, *Eunuchs for the kingdom of heaven*, 22.

Voorhuwelijkse seks

Zonder inzicht in het katholicisme is de Vlaamse cultuur niet te verstaan. Vlaams zijn betekende tot het midden van de twintigste eeuw meestal katholiek zijn. De kerk hield het dagelijkse leven in zijn greep. Religiositeit was een existentiële dimensie van het bestaan.¹¹⁴ Dit gold zowel voor de Vlaamse huisvrouwen als voor hun echtgenoten die via kerkelijke preken, priesterbezoeken en de biecht de katholieke moraal ingeprent kregen. Maar ook van jongsaf aan werden kinderen bewust gemaakt van de katholieke normen en waarden. Eerst en vooral via hun opvoeding thuis, maar ook op school en in jeugdbewegingen. Kloosterpensionaten en internaten waren bastions van de katholieke zeden. In België was de meerderheid van de kostscholen katholiek. Het aantal Belgische kostscholen in de twintigste eeuw lag vermoedelijk tegen de vierhonderd. Vanaf de jaren vijftig en vooral de jaren zestig verminderde het aantal kostscholen in België.¹¹⁵ Godsdienstigheid was het belangrijkste middel en doel van de opvoeding in internaten. Hoewel de katholieke kerk na de Tweede Wereldoorlog aan een mentaliteitsverandering onderhevig was, bleef de katholieke religie centraal staan in het leven thuis en op school.¹¹⁶ De katholieke pedagogiek bepaalde het dagelijks leven van leerlingen in kostscholen. Slecht gedrag werd misprezen en soms zwaar gestraft. Handelingen die ongepast en dus niet katholiek werden beschouwd, werden als “zondig” afgeschreven. Het idee van zondigheid kwam vooral tot uiting in het denken over lichamelijkeheid en seksualiteit. Zoals hierboven is aangetoond, vond men het ongepast om met het lichaam bezig te zijn, of er naar te kijken. Tijdens het wassen werd er op gelet zich zo weinig mogelijk bloot te geven. Goed gedrag werd dan weer beloond met linten-van-verdienste, medailles, kruisen, en beloningskaarten.¹¹⁷

Om seksuele gevoelens in te tomen, leefden jongens en meisjes apart tot aan het huwelijk. Zowel het onderwijs als de jeugdbewegingen waren seksegescheiden. Het samen onderwijs volgen van meisjes en jongens was in 1929 door paus Pius XI met de encycliek *Divini illius Magistri* verboden. Vele pedagogische auteurs volgden de paus in die aanbeveling, aangezien bij gemengd

¹¹⁴ VERRELST, *Trots en schaamte van de Vlaming*, 56.

¹¹⁵ In Frankrijk, Engeland en Nederland bestonden kostscholen die door leken waren opgericht. VERLINDEN, C., *In de spiegel van de “ancilla domini”. De opvoeding en het dagelijks leven op een meisjeskostschool in de eerste helft van de twintigste eeuw*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Departement geschiedenis, Leuven, 2000, 4.

¹¹⁶ HILHORST, *Bij de zusters op kostschool*, 89.

¹¹⁷ HILHORST, *Bij de zusters op kostschool*, 89.

onderwijs het risico bestond dat de goede zeden in gedrang werden gebracht.¹¹⁸ De opvoeding in katholieke scholen was bovendien seksespecifiek: het lessenpakket van meisjes was afgestemd op de voorbereiding van hun latere rol in de samenleving. Zij kregen vakken als koken, naaien, enz. Madeleine vertelt dat de meisjesafdeling van de lagere school waar zij school volgde vijf minuten later gedaan was dan de jongensschool. Op die manier zouden de jongens en meisjes elkaar niet zien of opzoeken. Ook jeugdbewegingen hadden een aparte werking voor mannelijke en vrouwelijke leden. *“Het is veel gemakkelijker geworden nu in de omgang.”* aldus Madeleine. In de eerste helft van de twintigste bestonden weinig mogelijkheden voor meisjes en jongens om elkaar te ontmoeten. Vrouwen vertelden me bovendien dat van zodra een jongen en een meisje samen stonden, dit geïnterpreteerd werd als verloofd zijn. *“We wisten niet wat dat een man was!”* roept H el ene tijdens het interview uit. Doordat meisjes nauwelijks in contact kwamen met jongens, wisten zij niets af van het andere geslacht. De weinige momenten waarop meisjes dat toch in contact kwamen met jongens, waren vaak momenten van uitgelaten gedrag. Linda herinnert zich hoe ze in de wolven was wanneer ze Léon, haar latere man, toevallig op de bus en of op de fiets zag. Dit vertelde ze dan opgewonden aan haar vriendin. Léon en Linda waren beide duidelijk geïnteresseerd in elkaar maar een relatie kwam er niet meteen van, omdat zij elkaar enkel toevalligerwijs konden zien. Kermissen en bals betekenden voor de jeugd dan ook vaak een moment *“om alle zeden los te laten.”*¹¹⁹

Het huwelijk betekende dus voor vrouwen in het begin van de twintigste eeuw een kennismaking met het andere geslacht. Het katholieke geloof tekende niet alleen het religieuze leven uit voor haar gelovigen. Zij verkondigde ook welk parcours haar gelovigen het best volgden op seksueel vlak. De kerk was aanwezig tot in de Vlaamse slaapkamer. Mijn respondenten geven allen aan zich aan de regel te hebben gehouden om geen seksuele betrekkingen te hebben voor het huwelijk. *“Het katholiek geloof zei: ge moet u daar aan houden, en wij als brave jongens en meisjes we hielden wij ons daar heel eenvoudig aan. (...) En stel dat je dan toch betrekking zou gehad hebben dan was het ten eerste vre gevaarlijk da je in verwachting zou geweest zijn, en ten tweede was het zonde h e als je iets deed dat je niet mocht doen, dan moesten we naar de biecht   heel eenvoudig Maar ge mocht wel niet iets speciaals doen om niet in verwachting te raken”* vertelt Linda.

¹¹⁸ VAN USSEL, *Geschiedenis van het seksuele probleem*, 321.

Huwelijkse seks

Voorhuwelijkse seks was dan wel ongehoord, maritale seks werd dan weer aangemoedigd. Seks was niet alleen gereserveerd voor het huwelijk, het was bovendien een huwelijksplicht. Paus Pius XI legde in zijn encycliek *Casti Connubii* in 1930 vast dat seks geen persoonlijke maar een morele kwestie was. Wie als gehuwde man of vrouw seksuele betrekkingen weigerde te hebben, pleegde inbreuk op Gods plan en beging een doodzonde.¹²⁰ Tien jaar eerder had de Nederlandse arts Kindermann in zijn *Handleiding tot zedelijkheid* hetzelfde verkondigd. In het hoofdstuk *Huwelijk, opvoeding, en gezin* maakt de derde zin al melding van het geslachtsleven. Het hoofdstuk handelt over het niet toegeven aan de “geslachtsdrift” en betoogt dat in het huwelijk het celibaat niet alleen onnatuurlijk maar ook tegennatuurlijk is. Het “verraadt een diepe minachting voor het menselijk bestaan” want het zou tot een “vernietiging der menschheid voeren.”¹²¹ Alle voorlichtingsboeken die over het gezinsleven handelen, plaatsten tot ongeveer de jaren zeventig het thema seks in een apart hoofdstuk handelend over het leven als een getrouwd koppel.

Buiten de literatuur zijn eveneens voorbeelden te vinden die het samenvallen van huwelijk en seksualiteit aantonen. Zo werden alle pasgehuwde koppels sinds het begin van hun ontstaan automatisch gratis één jaar ingeschreven bij de Bond van Grote en Jonge gezinnen. De Bond wou daarmee de echtparen niet enkel laten kennismaken met hun diensten, zij hoopten hiermee een associatie los te maken tussen gehuwd zijn en een kroostrijk gezin vormen. Zij stimuleerden de vorming van grote gezinnen door hen fondsen, beurzen en kortingen aan te reiken en door de artikels van het tijdschrift *De Bond* te laten kleuren met die visie. Pas in 1962 werd er voor het eerst melding gemaakt van de pil.¹²² Ook de priester moedigde in de preekstoel kroostrijke gezinnen aan. Sophie dacht op zo’n momenten bij zichzelf: “Maar hij is het toch niet die ze [de kinderen] moet kweken [BET: doen opgroeien].” Linda klaagde eens in de biecht bij de priester toen hij haar vroeg hoeveel kinderen zij al had. Zij antwoordde drie en vervolgde dat een groter gezin praktisch niet haalbaar zou zijn. Daarmee bedoelde ze dat ze paste voor een verdere gezinsuitbreiding door zoals het hoorde geen anticonceptie te gebruiken. Door deze reactie kreeg

¹¹⁹ TROMMELMANS, *Vlaanderen vrijt*, 23.

¹²⁰ TROMMELMANS, *Vlaanderen vrijt*, 8.

¹²¹ KINDERMANN, C., *Handleiding tot zedelijkheid*, Rotterdam, 1921, 123.

¹²² HOOGHE, *Aspecten van het discours inzake sexuele moraal*, 122- 127.

Linda na de biecht de absolutie niet van de priester. *“Kijk ja, zo erg jaagden ze u in het vuur”* zegt Linda.

Hoewel de kerk een grote invloed had op het leven van Vlaamse gezinnen in de eerste helft van de twintigste eeuw, toch betekende dit niet dat katholieke gelovigen de kerk volgden in al haar visies. Dit is bijvoorbeeld duidelijk in de standpunten van de kerk op geboortebeperving. Uit mijn interviews blijkt dat de pil met enthousiasme werd onthaald omdat die een makkelijke gezinsplanning in de hand werkte. Daardoor kon de angst tijdens de seksuele betrekkingen dat deze misschien tot een zwangerschap zou leiden, achterwege blijven. De pil betekende de start om ongestoord van seksualiteit te kunnen genieten. Vóór de komst van de pil was het doorkomen van de maandstonden een teken dat men niet zwanger was, en kon men opgelucht adem halen. *“Da was altijd maar zeggen ‘voorzichtig’, ‘opletten’. Dus da was niet zo aangenaam hé.”* zegt Marianne. *“Kindjes kopen da was gaja, uw plicht é. Kindjes kopen en periodieke onthouding was het enige dat toegelaten was: de pil was doodzonde. De morning after pil was moord, begin maar te noemen,”* vertelt Linda.

Wanneer anticonceptiemiddelen op de markt kwamen zoals de pil in België in 1961, zouden Vlamingen deze middelen kopen en gebruiken tegen het advies van de kerk in. Doordat alles wat met seksualiteit te maken had met schaamte omringd werd als gevolg van de katholieke opvoeding en beïnvloeding, was het voor Vlamingen niet altijd evident deze producten te kopen van zodra ze op de markt verschenen. Hélène had drie kinderen en vond dit op een bepaald moment genoeg. Toen ze hoorde dat condooms op de markt gekomen waren wilde ze dit product graag gebruiken. Voor haar was het echter helemaal niet eenvoudig om dit te kopen: met schaamrood op de wangen stond ze in de apotheek en vroeg naar een pakje voorbehoedsmiddelen. Het katholieke gewicht droeg zwaar op Vlaamse vrouwen en mannen en beheerste vaak hun handelen.

Een vaak gebruikte stelling is dat de pil de seksualiteit losmaakte van de voortplanting. Dit wordt volgens Hooghe verkeerdelijk voorgesteld. Immers, in het pré-piltijdperk daalde vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw het geboortecijfer veel sterker dan met de opkomst van de pil in 1961. Aangezien nog niet gekend was wanneer de vruchtbare periode van de vrouw plaats vond,

was de meest gebruikte anticonceptiemethode de coïtus interruptus. Men trachtte dus al vóór de pil om seksualiteit los te koppelen van een mogelijke zwangerschap. Zonder de pil, zo verkondigt Schoenmakers, zou het geboortecijfer toch gedaald zijn door de wijzingen die hebben plaats gevonden in de culturele en economische levensomstandigheden en in het waarden- en normenpatroon. Wel werd, aldus Hooghe, vanaf de pil de wens om seks en voortplanting te scheiden voor het eerst gerealiseerd.¹²³ De duidelijke veroordeling van het gebruik van de pil door de paus in 1930 kon het gebruik ervan in katholieke kringen in Vlaanderen niet tegenhouden.¹²⁴ In 1968 liet paus Paulus VI het gebruik toe van de periodieke onthouding in zijn encycliek *Humanae Vitae*.¹²⁵ Ook de Belgische overheid trachtte het gebruik van anticonceptiemiddelen te ontmoedigen. In 1923 was het grondwettelijk verboden anticonceptie met winstbejag te verkopen door middel van reclame en uitstalling. Dit wilde echter niet zeggen dat de verkoop, het bezit of neutrale informatie er over verboden werd.¹²⁶ In 1973 werd die wetgeving afgeschaft.¹²⁷

Uit mijn interviews bleek dat vrouwen niet hielden van seksuele betrekkingen wanneer zij menstrueerden. De redenen hiervoor waren echter niet van religieuze aard, hoewel hun religie dit eigenlijk voorschreef. Een goede christen moest zijn driften kunnen inhouden, en er niet altijd aan toegeven. Seks met een menstruerende vrouw betekende dat de man zijn seksuele lusten niet de baas kon, hetgeen als zondig gedrag werd beschouwd. Mijn respondenten vermeldden wel spontaan dat hun geloof hen verbood voorhuwelijkse seks te hebben, maar niet dat hun geloof hen van hetzelfde weerhield tijdens de menstruatie. Wanneer ik hen vroeg of de reden om geen intiem contact te hebben met hun echtgenoten van religieuze aard was, vielen zij uit de lucht. De kerk propageerde weliswaar om geen seks te hebben tijdens de “moeilijke dagen” van de vrouw, maar die boodschap drong blijkbaar niet door tot in de Vlaamse slaapkamers. Vrouwen hadden eerder esthetische en praktische bezwaren tegen seksuele betrekkingen in die dagen, dan ethische. Hoofdpijn, ongemak, geen zin en het gewoonweg vies vinden waren de voornaamste redenen om de echtgenoot ver te houden. Marie beschreef het als “*Dan was het vakantie*” Madeleine hield er evenmin van om intiem te zijn met haar man tijdens haar maandstonden “*Goja, allé aje dan*

¹²³ HOOGHE, *Aspecten van het discours inzake sexuele moraal*, 351-357.

¹²⁴ VERRELST, *Trots en schaamte van de Vlaming*, 133.

¹²⁵ HOOGHE, *Aspecten van het discours inzake sexuele moraal*, 258.

¹²⁶ HOOGHE, *Aspecten van het discours inzake sexuele moraal*, 216, 217.

¹²⁷ HOOGHE, *Aspecten van het discours inzake sexuele moraal*, 350.

betrekkingen had [tijdens je menstruatie], da gaat toch ni. Gow, in mijn ogen was da toch zo, en hij reageerde daar ook een beetje zo op.”

Niet enkel de katholieke kerk waarschuwde voor geslachtsgemeenschap gedurende de menstruatie, ook artsen deden dat in hun publicaties. De Leuvense arts Eugène Hubert verkondigde in 1892 bijvoorbeeld dat dit de menstruatie zou doen stoppen. Dit werd schadelijk werd geacht voor de vrouw, hetgeen eeuwen eerder eveneens verkondigd was door christelijke kerkvaders. In extreme gevallen zou dit tot onvruchtbaarheid leiden bij de vrouw, en tot een ontsteking van de urinewegen bij de man.¹²⁸ “Normaal gesproken mag de geslachtsgemeenschap tijdens deze dagen plaatsgrijpen”, schreef dokter Hervé Picard meer dan een eeuw jaar later. Medisch gezien waren er volgens Picard geen bezwaren, maar toch raadde hij seksuele betrekkingen af tijdens de menstruatie als de vrouw pijnlijke maandstonden had, als haar gezondheid zwak was of wanneer de maandstonden later voorkomen dan gewoonlijk want “het zou dan misschien een miskraam kunnen zijn.” Men vertrouwde het dus blijkbaar toch nog altijd niet om in intiem contact te komen met een menstruerende vrouw.¹²⁹ Picard toonde begrip voor de vrouw tijdens haar menstruatiedagen in zijn voorlichtingsboekje *Liefde, huwelijk, geluk*. “Meestal heeft de vrouw in die dagen weinig zin in seksuele betrekkingen en in dit geval moet de man zich kunnen onthouden.”¹³⁰ De arts Norman schreef rond dezelfde tijd in 1965 in zijn boek *Met lichaam en ziel* iets gelijkaardigs: “Echtgenoten dienen de toestand te begrijpen en begrip en geduld betonen: vrouwen behoren te weten wat de oorzaak is van deze indrukken, er niet aan toegeven, er meesteres over blijven.”¹³¹

De generaties die deze volgden op deze van mijn respondenten werden op een totaal andere manier opgevoed. Dit beseffen zij maar al te goed. Spontaan vertelden de geïnterviewde vrouwen me telkens wat ze vonden van de manier waarop generaties na hen omgingen met thema's als menstruatie en seksualiteit. Bijna alle vrouwen vinden dat er vroeger te veel werd verzwegen, maar zijn van mening dat er in de huidige maatschappij vaak te “los” wordt geleefd. *“Van bepaalde dingen da ze nu op televisie tonen, dat wij schrikken, nog altijd schrikken, dat we*

¹²⁸ COBER, *Gynaecologie en gender*, 52.

¹²⁹ PICARD, *Liefde, huwelijk, geluk*, 107.

¹³⁰ PICARD, *Liefde, huwelijk, geluk*, 111.

¹³¹ NORMAN, J., *Met lichaam en ziel*, Brugge, 1965, 31.

zeggen 'we hadden wij dat ne keer moeten horen of we hadden wij dat ne keer moeten zien'" vertelt Linda.

Op vlak van voorlichting is Rosette van mening dat toen zij jong was eind jaren veertig en vijftig, te weinig aandacht werd gegeven aan seksuele vorming. Kinderen worden in hun tienerjaren in de huidige samenleving volgens haar te snel op de hoogte gesteld van dergelijke zaken. *"Nu is het een beetje te, ze beginnen der nu gelijk te vroeg aan, en vroeger was 't niets, twas ook ni goed é. Ge moest het al zelf ondervinden,"* aldus Rosette. Linda verkondigt ongeveer hetzelfde: *"Ik ben ni rouwig da we het zo geweten hebben maar nu zeggen we toch, gow ze hebben ons toch vre euh vre kort gehouden. Nu is het ook té, veel té, maar wij: twas allemaal zonde daje maar kon peizen. Zelfs als we getrouwd waren."* Linda is verontwaardigd dat een jong getrouwd koppel dan wel eindelijk intiem mocht zijn, maar zelfs in het huwelijk moest worden opgepast om niet in zondigheid te vervallen. Dit kon gebeuren door andere methoden dan de periodieke onthouding toe te passen. Dat de zondigheid een koppel achtervolgde vóór maar ook tijdens het huwelijk ligt Linda nog steeds dwars. Het oppassen om niet zwanger te worden, stond daarenboven het zorgeloos genieten van seksualiteit in de weg. Linda vindt het enorm jammer dat men hen zo *"in de hel gejaagd"* heeft. *"Ze hebben ons enorm, enorm angstig gemaakt. Angstig voor iets die schoon [BET: mooi] was."* Met "ze" bedoelt Linda de katholieke wereld die vertegenwoordigd werd door opvoeders en de priesters. Vooral het feit dat elk gedrag dat niet paste bij het katholieke gedachtegoed als "zondig" bestempeld werd, verontwaardigt Linda nog steeds. *"Da vind ik enorm jammer da ze ons zo in de hel gejaagd hebben met altijd maar die zonde daar op te plakken. (...) We hebben heel ons leven, jah ons best moeten doen en ge zijt dan getrouwd en ge moogt dan weer ni en nog en ni en dan ni en euhm terwijl dan het nu, allé tis eigenlijk schandalig in feite é."*

Ook Madeleine vindt het betreurenswaardig dat het handelen van hun generatie werd afgestemd op het vermijden van "zondigheid". In de lagere school kwamen ieder jaar missie-priesters preken. Zij hadden het over niets anders dan *"hel en verdoemenis, alsof Onze Lieve Heer eigenlijk een boeman was, alsof er niets anders bestond dan slechte dingen."*, vertelt Madeleine. Die priesters hadden het vooral over zaken waarvoor de meisjes moesten oppassen en *"dat alles zo slecht was: net alsof er niets goeds bestond."* Madeleine besluit: *"Ik zeg zeker niet dat het*

beter was toen. 'T was een beetje té dan, maar dan aan de andere kant.'” Daarmee bedoelt ze dat ze de in haar tijd de gedragsregels wat te streng vind, maar dat ze de huidige “losse” manier van omgaan met zeden toch ook niet helemaal een goede evolutie vindt. *“Het gedoogde vroeger niet, maar nu deugt het ook niet”* vat ook Rilke samen. De meeste respondenten vinden dat men van het ene extreem in het andere is gevallen wat betreft de omgang en openheid ten opzichte van seksualiteit.

Toch betreurt Linda het niet dat de intieme momenten pas plaats konden vinden in het huwelijk: *“Ja tederheid, oh gottekes toch wij hadden nog alles te bieden als we trouwden. en nu, in feite ja. kweet nog die eerste morgen als we getrouwd waren, dan zaten wij aan tafel te ontbijten, goh handje in handje weet wel, daje zegt nu hoe ist mogelijk, ja stelt u ne keer voor[...] T was alleszins heel anders. En kga ni zeggen wa dat er beter is: onzen tijd geweest, of nu. Maar vind je da nu ni jammer: ze hebben al alles gezien en uitgeprobeerd voor dat ze trouwen en ze zijn zij mekaar toch beu, en waarom zouden ze dan ni ne keer met een anderen proberen”* Blijkbaar vindt Linda de lossere manier van omgang van jongeren vandaag geen positieve evolutie. Ook de seksuele contacten die vóór het huwelijk plaatsvonden dragen haar goedkeuring niet weg. Ze koppelt ontrouw aan die andere manier van seksualiteit beleven.

Het merendeel van de geïnterviewde vrouwen vindt de geslotenheid die heerste rond seksuele thema's in hun jeugd in de jaren dertig, veertig en vijftig jammer, vooral omdat sommige meisjes daardoor te weinig geïnformeerd waren. Rilke is tijdens haar interview nog steeds verontwaardigd over de hulpeloosheid van haar ouders inzake seksualiteit. Dat zij zich nu nog kan opjagen om de zaken waar zij als jong meisje niet op de hoogte van werd gesteld, duidt aan hoe graag ze meer ingelicht had willen zijn. Trouwen zonder dat men wist hoe men zwanger kon raken, menstrueren zonder dat men wist wat men overkwam: het leidde vaak tot frustraties die in het interview naar boven kwamen. Anderzijds vinden zij de openheid waarmee seksualiteit vandaag de dag wordt behandeld, toch wat verregaand. Toch staan mijn respondenten niet los van die huidige openheid. Doordat zij bereid zijn te praten over een onderwerp waarover vroeger niet kon en mocht over gepraat worden, nemen ze onbewust afstand van de mentaliteit waarmee ze opgegroeid zijn. Madeleine zegt zelfs dat ze door ouder te worden veel minder problemen heeft om te praten over intieme zaken. *“Maar ja kzeg het er wordt daar gelijk nu veel ongemakkelijker*

over gebabbeld dan vroeger. Ik ging da vroeger hier al niet verteld hebben ze. Kging da niet gezegd hebben.”

2.3 Kerkgang

Net zoals menstruerende vrouwen werden ook pas bevallen vrouwen in hun religieuze activiteiten beperkt omwille van haar onreine status. De kerkgang is een katholiek ritueel dat een pas bevallen vrouw tot in de jaren zestig onderging om terug in de kerk te worden geleid door de priester. Na een periode verondersteld te zijn buiten de kerk te blijven en de communie niet te ontvangen, werd zij opnieuw symbolisch gereinigd. Die reiniging was nodig doordat de vrouw door het bloed dat zij had verloren tijdens en na de bevalling onrein was geworden.¹³² Bij die eerste kerkgang na de geboorte van haar kind, gewoonweg “de kerkgang” genoemd, moest de vrouw geknield aan de kerkdeur op de pastoor wachten met een brandende kaars in de hand. De pastoor besprenkelde de vrouw met wijwater en las psalm 23 voor, waarin de nadruk werd gelegd op een rein leven en op de glorie van Gods koningschap. Om de kerk terug te betreden moest de vrouw de stoel van de pastoor vastnemen om zo in de kerk te worden binnen geleid. Vervolgens werd de brandende kaars bij het Maria-altaar geplaatst. Een kleine offerande in de vorm van geld werd van de vrouw verwacht. Na het voorlezen van gebeden aan het hoofdaltaar werd de vrouw nogmaals met wijwater besprenkeld en door de priester gezegend. Dit betekende dat zij terug deel mocht uitmaken van de eucharistievieringen.¹³³

Dit ritueel is vanaf de Hoge Middeleeuwen tot de jaren zestig door katholieke vrouwen uitgevoerd. Het christendom haalde voor dit ritueel de mosterd bij het jodendom. In het Oude Testament schrijft Leviticus het isoleren van kersverse moeders van de communie voor, totdat zij gereinigd waren. Die periode van onreinheid was dubbel zo lang wanneer het kind een meisje was. Maria gold hierbij als voorbeeld: zij hield zich aan deze joodse wet en liet zich na de geboorte van Jezus tijdens haar eerste tempelgang plechtig zuiveren. Ook al was zij als moeder

¹³² Obermeyer verklaart de onreinheid die zowel aan menstruatiebloed als aan kraambloed wordt toegeschreven in bepaalde culturen, door het geloof dat de foetus uit menstruatiebloed gevormd is. OBERMEYER, C., ‘Pluralism and Pragmatism: Knowledge and Practice of Birth in Morocco’, 191.

¹³³ DRESEN, G., *Is dit mijn lichaam? Visioenen van het volmaakte lichaam in katholieke moraal en mystiek*. Nijmegen, 1998, 43.

van God niet onrein, toch hield zij zich trouwhartig aan de priesterlijke voorschriften.¹³⁴ In middeleeuwse strafwetboeken geschreven tussen 600 en 1200 staat dat een pas bevallen vrouw de kerk niet meteen mocht binnentreden en de communie ontvangen. Pas na veertig dagen mocht ze, nadat ze gezuiverd was, terug de kerk betreden. Gewoonlijk werd een vrouw die gestorven was tijdens de bevalling niet begraven worden op het kerkhof omdat zij nog niet gereinigd was. De synode van Rouen in 1074 en van Keulen in 1279 herriepen dit principe. Ondanks de bepalingen in middeleeuwse strafwetboeken, was de houding in de christelijke wereld omtrent de kerkgang net zo min eenduidig als die tegenover de communie voor menstruerende vrouwen.¹³⁵ Volgens paus Gregorius de Grote mochten pas bevallen moeders in de zesde eeuw niet tegengehouden worden om de kerk te betreden vóór de voorgeschreven reiniging na veertig dagen. Ook Paus Innocentius III schreef in 1198 dat de Leviticuswet niet langer gold en dat vrouwen daartoe niet belemmerd mochten worden. De synode van Trier bepaalde in 1227 eveneens dat de vrouw niet mocht weerhouden worden van een reiniging meteen na de bevalling in plaats van na de voorgeschreven 40 dagen. Toen het concilie van Trente in 1632 de *Rituale Romanum* afkondigde als norm voor de liturgische praktijk, verschoof het accent van de kerkgang. Het klassieke zuiveringsmotief van de kerkgang werd er vervangen door dankbaarheid dat het kind en de moeder in een gezonde toestand verkeerden. Verder werd ook geen periode meer vastgelegd voor wanneer de kerkgang precies na de bevalling moet plaatsvinden.¹³⁶ Deze *Rituale Romanum* werden courant toegepast in het kerkelijk leven van 1614 tot 1964. Toch bleven vrouwen de reden voor deze kerkgang aanzien als een reiniging. In het nieuwe doopritueel van 1968 werd het ritueel van de kerkgang opgenomen als slotzegen na de doop van het kind.¹³⁷

Vrouwen geboren vóór de Tweede Wereldoorlog waren de laatste die het ritueel van de kerkgang toepasten. Wat mijn respondenten vooral onthouden hebben van de kerkgang is dat er een lezing werd gehouden en dat er iets met een kaars gedaan werd. Wat er precies chronologisch gebeurde, herinneren zij zich niet meer. De meeste onder hen hebben na de geboorte van al hun kinderen de kerkgang gedaan. Yvette vertelt: “*We moesten dat eigenlijk doen: dat werd verwacht en we betaalden een mis en we moesten gezuiverd worden hé, we moesten gezuiverd worden é. (...) En*

¹³⁴ DRESEN, *Is dit mijn lichaam*, 45.

¹³⁵ Zie supra

¹³⁶ ROLL, S., ‘The old rite of churching women after childbirth’, DE TROYER, K., *Wholly woman, holy blood: a feminist ritique of purity and impurity*, Harrisburg, 2003, 117-141.

¹³⁷ DRESEN, *Is dit mijn lichaam*, 52.

ge moet die kerkgang gedaan hebben voor dan gewoon in de kerk weer te mogen komen.” Yvette is de enige die vermeldt dat de kerkgang diende om terug in de kerk te mogen. Andere vrouwen wisten niet goed wat de betekenis er van was; slechts enkelen hadden het over een zuivering die moest plaatsvinden. De kerkgang doen was geen verplichting maar wel een gewoonte waar bijna iedereen zich tot de jaren zestig aan hield. *“Ja, ‘t was dan een beetje de gang van zaken hé. Er waren uitnemers [BET: vrouwen die er niet aan deelnamen] maar niet veel”* aldus Christelle. Linda heeft bijvoorbeeld enkel de kerkgang gedaan bij haar eerste twee kinderen. Sophie en Rosette hebben geen kerkgang gedaan.

Na de geboorte van haar zoon Philip ging Sophie naar haar schoonmoeder toe omdat haar zoontje zo erg weende. Toen haar schoonmoeder Sophie zag zei ze: *“Ge moogt ni, ge mocht ni komen. Ge moogt ni uit uw huis eer dat je gereinigd bent in de kerk en je de zegen hebt van de pastoor.”* Sophie reageerde daarop verbaasd. *“Ik zei: wablied? Wat heb ik misdaan? Ik heb gedaan wat er in de Bijbel staat: gaat en vermenigvuldig u. Er staat nergens dat we ons moeten reinigen. Ik heb gedaan wat dat Ons Here gezegd heeft: moet ik dan gereinigd zijn?”* Sophie heeft geen kerkgang gedaan. Ze beschouwde dat toen als een vernedering en begreep niet waarom ze moest gereinigd worden. Ook nu vindt Sophie dit een belediging dat ze als pas bevallen moeder moest gereinigd worden. Ze vindt het hele gebruik dan ook ouderwets. Volgens haar waren het enkel zeer landelijke gebieden die nog aan het gebruik vast hielden in haar tijd. Sophie was opgegroeid in Kortrijk en verhuisde naar Zwevegem toen ze trouwde. *“Maar hier [Zwevegem], da was een achterlijk nest: de plaatse da was niets. [BET: de markt stelt niets voor] Da was lik een achterhoek en ze hadden al die gebruiken.”*

Als ik Rosette vraag waarom ze geen kerkgang gedaan heeft, zegt ze: *“Ik was wel gelovig, maar dan was ik al zoveel ouder é. Ik peisde in m'n eigen: ik ga het hier ni allemaal meer doen wat dat zij zeggen é. Nee, dat heb ik ni gedaan. En pas op, we zijn altijd gelovig en katholiek geweest, en nu nog: we zijn nog gelovig, we gaan nog naar de mis. Maar ‘t heeft z'n grenzen é.”* Rosette is net zoals Sophie erg gelovig, maar wil ook niet te ver gaan in die kerkelijkheid. De kerkgang doen vinden zij niet noodzakelijk om het geloof te belijden.

In haar artikel *“Het betere bloed. Over het ritueel van de kerkgang en het offer in de katholieke traditie”* stelt Grietje Dresen zich de vraag waarom het vrouwelijke bloedverlies negatief wordt gewaardeerd terwijl het bewust bloedvergieten van de soldaat, de offerpriester, de beul, de geneesheer, en andere mannen ontzag inboezemt. De geslachtloze substantie bloed wordt van de ene sekse eervol en sacraal opgevat, en van de andere eerloos en onrein makend. Voor deze paradoxale opvatting van bloed zoekt Dresen naar een verklaring van de kerkgang. In dat ritueel is die ambivalente waardering van bloed immers aanwezig. Het misoffer is een herhaling van het bloed dat Jezus vergoten heeft ter verlossing van de zonden van de mens en kan alleen herhaald worden door iemand die zich ver afhoudt van het lichaam en bloed van vrouwen, nl. een ongehuwde man. Dat lichamelijke van de vrouw en met name haar voortplantingsfuncties niet te verzoenen zijn met het allerheiligste blijkt duidelijk in het katholieke ritueel van de kerkgang. Daarom moet de vrouw na de bevalling gereinigd worden door een priester om terug in de kerkgemeenschap te worden opgenomen. Dresen voert Nancy Jay op die een verklaring van de centrale plaats van het bloedoffer in verschillende religies heeft gezocht. Daarbij ging ze op zoek naar de reden waarom vruchtbare vrouwen geen actieve rol spelen bij het bloedoffer. Jay oppert als verklaring dat het doelbewust doden een manier is om het “leven geven” waartoe vrouwen in staat zijn, te overtreffen. Het gecontroleerd bloedvergieten acht men superieur aan het onwillekeurig, passief, chaotisch bloedverlies van de vrouw.¹³⁸

Kortom, we zien opvallende gelijkenissen in het bestaan van en de aard van menstruatietaboes die religies kennen. Vrouwen worden haast altijd onrein geacht tijdens de menstruatieperiode en mogen bijgevolg niet deelnemen aan religieuze activiteiten. Vooral het taboe op seks met een menstruerende vrouw wordt verkondigd door alle godsdiensten. Of gelovigen deze voorschriften respecteren hangt af van hun religiositeit en vrije keuze. De katholieke kerk heeft in het begin van de twintigste eeuw een grote invloed gehad op het leven van de Vlaamse gelovigen. Nu onderzocht is welke menstruatietaboes in Vlaanderen bestaan, moet de vraag worden gesteld welke de betekenis hier van is.

¹³⁸ DRESEN, *Is dit mijn lichaam*, 41-60.

2.4 Waaronc bestaan menstruatietaboes?

Menstruatietaboes en -rituelen hebben vele decennia als voer gediend voor antropologen, en doen dat nog steeds. Antropologen zijn er nog steeds niet uit welke betekenis schuilt achter menstruatietaboes die over de hele wereld in culturen schijnen voor te komen of hebben voorgekomen. Vaak werden menstruatietaboes zonder meer beschouwd als een manier van patriarchale samenlevingen om vrouwen te onderdrukken. Uit angst voor de procreatieve krachten wordt een vrouw tijdens haar maandstonden bijvoorbeeld geïsoleerd in menstruatiehutten, zo werd geredeneerd. De oorsprong van die angst ligt volgens antropologe Mary Douglas in het vermeende gevaar dat schuilt in menstruatiebloed. Een menstruerende vrouw verliest immers elke maand bloed zonder te sterven: zij brengt dus zowel tekenen van leven en dood voort. De onbegrijpelijke reden waarom vrouwen regelmatig bloed verliezen en hierdoor het monopolie op bloedvergieten door de man op de helling zetten kan niet worden gevat. Deze symbolische anomalie wordt omgezet in een beschermingsmechanisme. De vraag "Who can tell us, that if she can give life, she can not also take life?" houdt mannen in de ban.¹³⁹ Door het afwijkend karakter betekent het menstruatiebloed dus een gevaar voor de symbolische of culturele orde, vandaar dat aanraking met het menstruatiebloed door middel van taboes moet worden uit de weg gegaan. Deze "pollution theory" heeft een grote invloed gehad op antropologen als Julia Kristeva en Margaret Mead die het vaak als uitgangspunt voor hun analyse van menstruatietaboes namen.¹⁴⁰

De meest recente literatuur houdt er een andere mening op na. In *Blood magic. The anthropology of menstruation* willen Thomas Buckley en Alma Gottlieb samen met andere auteurs de bestaande menstruatietaboes niet samenvatten onder de noemer van een defensief sociaal mechanisme. Voor elk taboe trachten zij een verklaring te zoeken die past in de religieuze en culturele context waarvan ze afkomstig zijn, in plaats van ze er van los te maken. Vroegere verklaringen voor het bestaan van menstruatietaboes schoten op bepaalde vlakken tekort, aldus Buckley en Gottlieb. Vaak schonken antropologen geen aandacht aan de verschillende

¹³⁹ Perzische mythe uit WEIDEGGER, *Menstruation and menopause*, 115.

¹⁴⁰ BUCKLEY, T., e.a., *Blood magic : the anthropology of menstruation*, Berkeley, 1988, 6-33; YANAY, N. en RAPOPORT, T., 'Ritual impurity and religious discourse on women and nationality', *Women's studies international forum*, 20 (1997), 652.

betekenissen die menstruatietaboes krijgen in culturen. Bij bepaalde culturen is het menstruatiebloed een bedreiging voor de vruchtbaarheid van het land, bij andere wordt het met vruchtbaarheid verbonden. Sommige culturen stellen immers dat gewassen slecht worden indien een menstruerende vrouw over het veld loopt; in andere samenlevingen wordt menstruatiebloed in rituelen gebruikt om geluk af te dwingen tijdens de jacht. Ook negeerden antropologen vaak de houding van de vrouwen die deze gebruiken ondergaan. Sommige vrouwen hebben er bijvoorbeeld alle belang bij het menstruatietaboe in stand te houden, hetgeen de theorie van de vrouwenonderdrukking ontkracht. Menstruatiehutten kunnen verder ook een toevluchtsoord betekenen voor vrouwen. Hun verblijf daar kan een breuk vormen in de dagelijkse sleur, een moment om niet te hoeven koken voor het gezin of voor de kinderen te zorgen maar in plaats daarvan rustig te keuvelen of weven met andere vrouwen. Op die manier kan het de solidariteit tussen de vrouwen bevorderen. In sommige culturen is de afzondering geen plicht, maar isoleert de vrouw zich vrijwillig. Tenslotte moet steeds in de gaten worden gehouden wiens gedrag wordt beperkt door de taboes: dat van de menstruerende vrouw of dat van haar omgeving? Zouden mannen niet liever hebben dat hun vrouw voor hen kookt en met hen de liefde bedrijft in plaats van een paar dagen alle contact met haar te moeten verbreken? Wat eveneens onderzocht moet worden, alvorens te vervallen in een te snelle conclusie dat de menstruatietaboes enkel in het leven zijn geroepen door mannen om vrouwen te domineren, is wie schade ondervindt wanneer het taboe wordt verbroken. Vormt de menstruerende vrouw een gevaar of is zij eerder zelf in gevaar?¹⁴¹

Mijn onderzoek laat meer aanleunen bij de recente literatuur die achter de taboes geen universele verklaring zoekt als een door mannen gecreëerd systeem om het andere geslacht te onderdrukken. In plaats van een passief slachtoffer te zijn, leken mijn respondenten immers zelf ervoor te kiezen of ze mayonaise maakten tijdens hun maandstonden. Zij beslisten zelf wat ze in de keuken deden of lieten wanneer ze hun regels hadden. Als ze er voor kozen om het taboe te respecteren, dan was dit uit eigen keuze. Het waren niet mannen die vrouwen aanzetten het maken van mayonaise uit te stellen tot de “moeilijke dagen” voorbij waren. Eigenlijk werd deze fabel, die overigens niet door alle vrouwen als een fabel werd afgeschreven, door andere vrouwen verkondigd. Mannen spraken immers niet over menstruatie, en hadden meestal ook geen ambities om zich te mengen

¹⁴¹ BUCKLEY, *Blood magic*, 6-33.

in wat er in de keuken gemaakt werd. In Vlaanderen lijken menstruatietaboes dus geen manier te zijn van een patriarchaal systeem die zijn vrouwelijke leden wil onderdrukken. Het geloof hechten aan de verkondiging dat er negatieve gevolgen verbonden waren aan het doorbreken van het taboe (dat overigens nooit als een taboe wordt beschouwd door wie het respecteert), zette vrouwen er toe aan dit gebruik toe te passen. De taboes die het contact met water verbieden tijdens de menstruatie, zijn wel door mannen ingesteld. Dit was echter enkel het geval omdat de meeste artsen mannelijk waren. Hun raadgevingen waren echter gebaseerd op toenmalige kennis over de menstruele cyclus, en niet op het willen onderdrukken van vrouwen.

Met andere woorden, Buckley en Gottlieb waarschuwen voor het zoeken naar één generaliserende universele verklaring van de menstruatietaboes. De auteurs roepen op om menstruatietaboes niet zonder meer als bron van bevuiling te aanzien, zoals vaak gedaan wordt in navolging van het werk van Douglas. Wel moet er in elke cultuur en gemeenschap onderzoek verricht worden naar de oorsprong van die taboes, zonder daarbij de specifieke religieuze en culturele context uit het oog te verliezen. Niet overal wordt menstruatie immers als negatief ervaren: men mag de houding van vrouwen tegenover hun maandstonden en bijkomende gebruiken niet vergeten te onderzoeken. Evenmin mag men zich blindstaren op de dominantie van mannen in vele gemeenschappen aangezien vrouwen vaak een grote invloed uitoefenen via informele structuren. Vrouwen als onderdrukt beschouwen omdat zij geïsoleerd worden van de gemeenschap tijdens hun menstruatie is fout, aldus Buckley en Gottlieb.¹⁴² De vrouw is dan op het hoogtepunt van haar spirituele krachten en dat is het moment bij uitstek om rust te nemen en het werk even neer te leggen.¹⁴³

¹⁴² BUCKLEY, T., e.a., *Blood magic : the anthropology of menstruation*, Berkeley, 1988, 6-33

¹⁴³ OWEN, L., 'Vrouwensabbat', *'t Fameke*, 01 (1994), 10-11.

Deel 3: Wat men kon gebruiken voor menstruatie, het materiële aspect

1/ Geschiedenis van het maandverband

Afb. 1: Open onderbroek, eind 19e-begin 20^e eeuw

De geschiedenis van het maandverband staat niet los van die van de onderbroek. Het dragen van een onderbroek is voor vrouwen maar vanzelfsprekend geworden sinds de negentiende eeuw. Voordien droegen vrouwen helemaal niets onder hun rokken en onderrokken en was het dragen van een onderbroek enkel voor mannen weggelegd. Mannen droegen een ‘onder’broek onder een gewone broek om die minder snel vuil te laten

worden. De eerste onderbroeken voor onderbroeken waren “open” onderbroeken: het waren twee pijpen die werden samengehouden door een band in de taille. In die onderbroeken was geen ‘kruis’: de pijpen waren niet aaneengenaaid tussen de benen. Er was dus een gat tussen de pijpen waardoor de vrouwelijke genitaliën en het achterwerk zichtbaar waren. Om zijn behoefte te doen ging men, zonder de onderbroek naar beneden te doen, neerzitten. Daarom werd die wel eens *snelzeiker* genoemd in de volksmond. Kortere gesloten onderbroeken waren tegen de jaren dertig helemaal ingeburgerd, maar in sommige landelijke streken bleef de open onderbroek een alledaags kledingstuk tot het midden van de twintigste eeuw.¹⁴⁴

In de literatuur is niet veel informatie te vinden over hoe vrouwen die open onderbroeken droegen, het menstruatied bloed opvingen. Shorter, Bisschop en Hering en Maierhof schrijven dat menstruerende plattelandsvrouwen die open onderbroeken droegen tot het begin van de twintigste eeuw het bloed gewoon tussen de benen op de grond lieten druppen, of het met het onderhemd

¹⁴⁴ BISSCHOP, C., *Ondergoed. Een geschiedenis van betekenisgevende praktijken in Vlaanderen 1930-2006*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Departement geschiedenis, 2007, 137-141.

wegveegden.¹⁴⁵ Dit was voor vele vrouwen inderdaad het geval,¹⁴⁶ maar anderen waren vindingrijk genoeg om op één of andere manier het bloed op te vangen.

Het in 1888 door natuurgenezer Friedrich Eduard Bilz gepubliceerde *Das Neue Naturheilverfahren* illustreert wat vrouwen op het einde van de negentiende eeuw gebruikten om menstratiebloed op te vangen. Bilz was een wever zonder geneeskundige opleiding. Zijn boek was een samenvatting van bekende natuurgeneeskundige methodes aangevuld met eigen ervaringen en commentaar. Bilz keurde in zijn boek af dat vrouwen uit zijn omgeving niets gebruikten om het menstratiebloed op te vangen. Dit vond hij weezinwekkend, niet alleen omwille van de slechte reuk maar ook omwille van hygiënische redenen. Vele vrouwen deden immers niet iedere dag vers ondergoed aan en wasten zich niet gedurende die periode. Vrouwen die wel banden gebruikten, wendden vaak ongeschikte doeken aan zoals samengevouwen oude handdoeken of beddengoed.¹⁴⁷ Deze zelfgemaakte en uitwasbare banden vond Bilz verre van ideaal. Hij raadde vrouwen aan de in die tijd nieuw op de markt verschenen middelen te kopen, zoals wegwerpbanden en gordeltjes om die aan te bevestigen.¹⁴⁸ In 1899 schreef Hope Bridges Adams Lehrman, één van de eerste vrouwelijke artsen in Duitsland, in haar *Die gesundheit im Haus. Eine ärztliche Anleitung* eveneens dat ze het walgelijk vond en gevaarlijk voor infecties dat vrouwen ook tijdens de maandstonden vier tot acht dagen hetzelfde onderhemd droegen.¹⁴⁹

Laura Kidd heeft onderzoek verricht naar patenten die tussen 1854 en 1921 in de Verenigde Staten werden toegekend aan menstratieproducten. Het hoge aantal patenten dat werd aangevraagd en toegekend tussen 1854 en 1921 toont aan dat de huisgemaakte bescherming inadequaaf was. In Amerika werden vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw systemen ontwikkeld om menstratiebloed op te vangen. Het vroegste patent dat Kidd op het spoor kwam dateerde van 1854. Alfred A. Starr ontving dat patent voor een gordeltje waaraan een doek kon worden bevestigd om het bloed te absorberen. In de tekst die bij het patent hoorde staat

¹⁴⁵ KIDD, *Menstrual technology in the United States*, 21; BISSCHOP, *Ondergoed*, 139; HERING S, *Die unpäßliche Frau*, 36.

¹⁴⁶ Sophie vertelt bijvoorbeeld dat haar schoonmoeder die open onderbroeken droeg, haar menstratiebloed gewoon liet stromen.

¹⁴⁷ Gislène vertelde me “ge had er zelfs vroeger die de versletenen kinderdoeken [Bet: luiers] gebruikten”

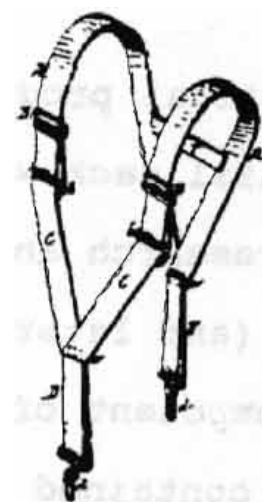
¹⁴⁸ BILZ, F.E., *Das neue Naturheilverfahren. Lehr- und Nachschlagebuch der naturgemäßen Heilweise und Gesundheitspflege*, Leipzig, 1888, 374-376.

¹⁴⁹ <http://www.mum.org/whatwore.htm>

geschreven dat de gordel een aanpassing en verbetering was van de touwen of linten die vrouwen rond hun heupen spanden om er de uiteinden van een doek aan vast te hechten.¹⁵⁰ In de periode tussen 1854 en 1921 kwam Kidd 185 patenten op het spoor waarvan 34,3 % door vrouwen ontwikkeld waren. Bij andere patenten die niet met menstruatie gerelateerd waren, was slechts 1% van de uitvinders een vrouw.¹⁵¹ Blijkbaar vonden vrouwen de middelen om menstruatiedoek op te vangen, verre van ideaal.

De patenten werden toegekend aan gordels, absorberende doekjes, houders om die doekjes in te steken, middelen om de voorgaande aan elkaar te hechten, aangepaste kledij voor menstruerende vrouwen en uitvindingen die inwendig het bloed opvingen. Vaak werd bij het patent vermeld dat het product het reizen voor vrouwen vergemakkelijkte. Heel wat menstruatiedoeken konden bovendien verbrand worden met behulp van een brander die eveneens te koop werd aangeboden.¹⁵² Zo hielp men vrouwen af van het meedragen van vuile banden tijdens een reis, of moest men de dienstmeid die niet laten wassen. Vanaf de jaren dertig van de twintigste eeuw zouden maandverbanden op de markt komen die geparfumeerd waren, dit in de eerste plaats om de geur van ontsmettende chemicaliën te verbergen. Doorheen de jaren werden steeds aanpassingen uitgevonden en werden de uitvindingen steeds eenvoudiger.¹⁵³

Een maandverband kon worden vastgehouden door de uiteinden ervan aan een gordeltje vast te maken dat rond de taille werd gedragen. Een andere mogelijkheid om het menstruatieverband tussen de benen vast te houden, was door middel van een soort van bretellen.¹⁵⁴ In 1905 schreef de Amerikaanse arts Mary Wood-Allen in haar boek *What a young girl ought to know*: “As a minor item, I would suggest that the napkins be fastened to straps that go over the shoulder and are then joined together in front and back to an end piece, on

Afb. 2: Patent voor menstruatiebretellen in 1875, gegeven aan Stephen Ellis.

¹⁵⁰ KIDD, *Menstrual technology in the United States*, 36.

¹⁵¹ KIDD, *Menstrual technology in the United States*, 27.

¹⁵² KIDD, *Menstrual technology in the United States*, 159.

¹⁵³ AL-KHALIDI, A., ‘The greatest invention of the century: menstruation in visual and material culture.’, ANDREWS, M., *All the world and her husband : women in twentieth-century consumer culture*, London, 2000. 74.

each of which a button is sewn.” Wood-Allen vond de maandverbanden die aan gordeltjes rond de taille moesten gehecht worden veel comfortabeler.¹⁵⁵ In hoeverre dit systeem van bretellen door alle lagen van de bevolking is doorgedrongen is niet duidelijk. Bovendien is het moeilijk voor te stellen dat lagere klassen dit een handig systeem zouden vinden tijdens het werk op het land, thuis of in de fabriek. Of deze ook in België te verkrijgen waren is onbekend. Mijn respondenten vermeldden alvast niets van deze bretellen.

Volgens Kidd waren de open onderbroeken voor vrouwen makkelijker om van menstratieverband te wisselen. De vrouw had immers de keuze het maandverband te dragen onder of boven de onderbroek aangezien de pijpen tussen de benen toch niet aan elkaar waren genaaid.¹⁵⁶ Als men naar de tekeningen, die bij de patenten horen kijkt, worden die op een bloot lichaam voorgesteld. Dit zou er op kunnen wijzen dat de gordels en banden onder de onderbroeken op de blote huid werd aangedaan. Het zou natuurlijk ook kunnen dat dit zo werd afgebeeld om de tekening duidelijker te maken.¹⁵⁷

Afb. 3: Gebreide maandverbanden met knoopsgaten en lusjes

Toen het dragen van gesloten onderbroeken in de twintigste eeuw een evidentie werd, betekende dit dat het menstratiebloed kon opgevangen worden in het ondergoed. Net zoals in de vorige eeuw gebruikten vrouwen banden die men net zoals luiers kon uitwassen en hergebruiken. Aan de uiteinden van het maandverband zaten lusjes of knoopsgaten die aan beide kanten ter hoogte van de taille

van vrouw kwamen. De banden werden met een knoop, een veiligheidsspel of via de lussen

¹⁵⁴ <http://www.mum.org/suspend.htm#anchor948222>

¹⁵⁵ KIDD, *Menstrual technology in the United States*, 13.

¹⁵⁶ KIDD, *Menstrual technology in the United States*, 137.

¹⁵⁷ Voor tekeningen van patenten zie KIDD, L.K., *Menstrual technology in the United States 1854-1921*, Onuitgegeven Licentiaatsverhandeling, Departement Filosofie, Iowa, 1994.

bevestigd aan het gordeltje. Ze moesten in drie worden geplooid om in de onderbroek te leggen, of werden zelf door vrouwen gemaakt en op een gepast formaat gebreid of genaaid. “*Je plooid dat tesamen, tot dat het halverwege u rug en u buik kwam.*” zegt Liese. Deze doeken kon je kopen of zelf maken. Yvette herinnert zich dat er meisjes in de BJB vertelden dat je zelf maandverbanden kon breien; zijzelf maakte er uit flanel. Die gebreide banden kon je ook kopen, zoals Sophie’s moeder deed. Van vierkante doeken die vrouwen in drie plooiden en in hun broek legden, evolueerden de maandverbanden naar modellen die gemakkelijker in de onderbroek te leggen waren. Mijn respondenten beeldden met gebaren uit hoe de maandverbanden die zij gebruikten, er uit zagen. Dit deden ze omdat dit historische objecten zijn waarvan zij willen dat ik me er een beeld van kan vormen.

Afb. 4: Gordeltjes waarmee het maandverband werd vastgehouden, eerste helft twintigste eeuw

Een vaak voor waar aangenomen en overgenomen stelling in de literatuur is dat de moderne wegwerpmaandverbanden het licht zagen tijdens en na de Eerste Wereldoorlog. Verpleegsters van het Rode Kruis zouden tijdens de Eerste Wereldoorlog celstofverbanden van Kimberly-Clark benut hebben om oorlogswonden te verzorgen. Deze verbanden waren een substituut voor katoen dat tijdens de oorlog moeilijk te verkrijgen was. Verpleegsters zouden die verbanden als maandverband gebruikt hebben omdat die het bloed beter absorbeerden dan katoen. Net na de Eerste Wereldoorlog zijn deze verbanden voor oorlogswonden dan een commercieel product voor menstruerende vrouwen geworden.¹⁵⁸ In 1920 werd dit verband *Kotex* gedoopt (naar *cotton*

¹⁵⁸ DE KEYZER, *De schaamte en de schrik*, 188-189. Deze informatie staat ook vermeld op de website van Kimberly-Clark.

http://www.kimberly-clark.com/aboutus/product_evolution.aspx en

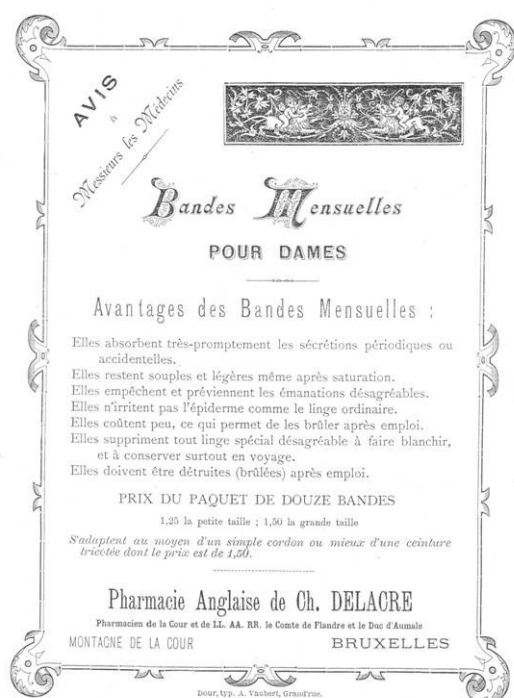
<http://www.kimberly-clark.com/pdfs/Feminine%20Pads%20evolution.pdf>

texture) en als eerste consumentenproduct van Kimberly-Clark op de markt gebracht door hun bedrijf Cellucotton Products.¹⁵⁹

Kotex mag dan wel het eerste commercieel succesvolle wegwerpmaandverband zijn, toch bestonden al vóór 1920 maandverbanden in wegwerpmateriaal.¹⁶⁰ In haar onderzoek van patenten naar menstruatieproducten ontdekte Kidd dat heel wat van de maandverbanden tussen 1854 en 1921 uit wegwerpmateriaal gemaakt waren. Amerikaanse artsen en gezondheidsspecialisten vroegen patenten aan voor dergelijke verbanden en leidden verloskundige verpleegsters op om steriele verbanden bij hun patiënten te gebruiken. Deze leerden op hun beurt de pas bevallen vrouwen aan hoe ze zelf de banden konden maken en weggooien in plaats van de hygiënisch minderwaardige herbruikbare doeken te gebruiken. Door een samenwerking van enerzijds artsen

die verpleegsters traiden in het inlichten van patiënten en anderzijds het verkrijgbaar maken van de middelen door apotheken, raakte het vrouwelijk publiek vertrouwd met deze producten. Tussen 1902 en 1920, dus het pre-Kotextijdperk, adverteerden bedrijven voor deze producten in kranten in tijdschriften. Kimberly-Clark pikte dus met Kotex in 1920 een reeds bestaand gebruik op en commercialiseerde het.¹⁶¹

Toch zou het nog lang duren eer deze wegwerpverbanden de uitwasbare banden zouden vervangen in Europa en België. Pas vanaf eind jaren veertig, begin jaren vijftig zou in België wegwerpmaandverband gebruikt worden, maar lang niet door iedereen. Vijf van de vijftien

Afb. 5: Advertentie voor maandverbanden in badstof, begin twintigste eeuw

¹⁵⁹ KLOOTWIJK, W., 'Het genadeloze gevecht om zijklep en inlegkruisje', *Vrij Nederland*, 54 (1993), 18-19.

¹⁶⁰ KIDD, *Menstrual technology in the United States*, 58-62 en 78. Kidd is de enige auteur die het verhaal van Kotex als eerste wegwerpmaandverband in vraag stelt en aan de hand van patenten bewijst dat voordien al maandverbanden uit wegwerpmateriaal gemaakt waren.

¹⁶¹ KIDD, L.K., The roles of health professionals in the development and dissemination of women's sanitary product 1880-1940, *Journal of medicine and allied science*, 51 (1996), 325-352.

geïnterviewde vrouwen hebben zelfs nooit wegwerpbanden gebruikt in hun leven. Hun dochters zouden die wel gebruiken. Het merendeel van de vrouwen kocht meteen wegwerpbanden als ze er weet van had, zo moest zij niet langer “zulke vuiligheid wassen”¹⁶² en een ongemakkelijk zittend maandverband in hun onderboek dragen. Naast de maandverbanden, konden ook rubberen broekjes aangekocht worden om vlekken in de kleren tegen te gaan. Mira gebruikt deze omdat ze teveel bloedverlies had door haar ziekte hemofilie. Om te slapen legde ze bovendien een rubberen doek in haar bed. Madeleine vond die broekjes onhandig omdat ze daar erg in zweette, vooral in de zomer. Marianne droeg ook zo’n broekje om het doorlekken op de kleren te vermijden. In het begin van de twintigste eeuw vond er dus een evolutie plaats van artisanale naar commerciële menstruatieproducten. Wanneer vrouwen niet langer menstrueerden, hadden ze hun menstruatiebanden niet langer nodig en gebruikten sommige vrouwen deze als stofvodden, zoals Liese en Rosette.

ledere vrouw menstrueert op 2 manieren: hevig vloeiend en licht vloeiend. Vandaar Stayfree 'het kleine verband voor uw lichte dagen'.

De tijd van groot verband, lastige spellen, gordels en plastic broekjes is voorbij. Althans voor uw lichte dagen. Fijne kleine Stayfree, het delicate verband van het ongemak aan uw lichaam. Het nieuwe Stayfree mini-verband voor uw lichte dagen.

Met Stayfree mini-verband gaat u wat prettiger door het leven. Vooral bij lichte vloeiing tijdens de laatste dagen van uw periode. Of bij gebruik van de pil. Of bij lichte afscheiding tussen uw periodes. Stayfree is ook prettig als extra bescherming bij tampons; of als u onder medische behandeling bent.

Stayfree geeft je een vrij gevoel.
Stayfree.
1 Kleine verband met zeer hoog absorberend vermogen. Je voelt 1 niet, men ziet 1 niet.

1 Kleefstripje een uitkomst.
Kijk Stayfree heeft een kleefstrip. U drukt een Stayfree in uw slipje en 1 zit. Geen gordeltjes of spellen; geen speciale stripjes of broekjes. Weg ermee.
Stayfree propt niet op. De kleefstrip houdt Stayfree precies op z'n plaats.

NIEUW
Handige verbanden in een handig ophang pak 8 en 16 stuks. In het kleinste tasje is plaats voor een Stayfree. Voor alle zekerheid.

COUPON Vul in, knip uit en staar op.
Naar Johnson & Johnson, Postbus 181, Amersfoort en u krijgt 4 Stayfree mini-verbanden om gratis het verschil te voelen.

Naam: _____
Adres: _____
Woonpl.: _____

GRATIS

© 1993 STAYFREE®-handelsmerk van JOHNSON & JOHNSON

Stayfree mini-verband
omdat ledere vrouw op 2 manieren menstrueert.

Afb. 6: Stayfree, maandverband met kleefstrip, jaren zeventig

De maandverbanden van Kotex konden aan een gordeltje gehangen worden, maar later werden er speciale onderbroeken op de markt gebracht. Daardoor konden de uiteinden van het verband via haakjes of touwtjes aan het daarvoor gemaakte onderbroekje vast gehangen worden.

Het aanbrengen van kleefstof in de jaren zeventig op de banden betekende het einde van het gebruik van gordeltjes en aangepaste onderbroeken.¹⁶³

In 1993 brengt Procter & Gamble in Nederland *Always* op de markt en voert daarvoor een grote reclamecampagne op. De reeds gekende merken Libresse en Kotex boetten er aan populariteit in.¹⁶⁴ In de jaren negentig introduceerde Always

¹⁶² Gesprek met Sophie

¹⁶³ <http://www.mum.org/staynet72.htm>

¹⁶⁴ KLOOTWIJK, ‘Het genadeloze gevecht om zijklep en inlegkruisje’, 18-19.

de vleugeltjes aan het maandverband. Deze vleugels waren twee plakstrookjes, die zich halverwege de lengte van het maandverband aan beide kanten bevonden. Door de vleugels rond de rand van de onderbroek om te vouwen en de plakstrookjes aan de onderkant van de onderbroek vast te plakken, bleef het maandverband nog beter op zijn plaats. Andere merken volgden Always daarin. Vanaf de jaren negentig verschenen steeds meer merken op de markt met alsmaar meer verscheidenheid in hun productengamma. De vrouwelijke hygiëne producten werden klein, plat, compact en kleurrijk gemaakt. Het maandverband evolueerde van enkele centimeters naar enkele millimeters dikte. Nachtmaandverband, maandverband voor weinig of veel bloedverlies, inlegkruisjes, geparfumeerde inlegkruisjes, etc.: vanaf het einde van de twintigste eeuw kon elke vrouw uit een uitgebreid gamma aan menstruatieproducten kiezen.

2/ Geschiedenis van de tampon

Tampons bestaan al sinds mensenheugenis. Egyptische vrouwen gebruikten papyrusrollen, Romeinse vrouwen rolden repen linnen of wol op. Elke cultuur gebruikt en gebruikte natuurlijk materiaal dat in zijn directe omgeving te vinden was om die op te rollen en inwendig het bloed op te vangen.¹⁶⁵

Afb. 7: Fax tampon, begin 20^e eeuw

De eerste tampons verschenen in Amerika op de markt in de eerste decennia van de twintigste eeuw. Zij hadden geen inbrengulzen. Misschien was de *Fax tampon* de eerste op de markt. Fax gebruikte bij de handleidingen van zijn producten immers niet het woord tampon maar “pad-type napkin.” Dit kan er op duiden dat men het woord tampon niet gebruikte, simpelweg omdat het een nog ongekend woord en product was. Bovendien had de Fax tampon geen koordje om de tampon gemakkelijk terug te verwijderen. Rond de tampon moest een groter doekje in verbandgaas worden aangebracht alvorens men de tampon inbracht. Wanneer men de tampon wou verwijderen moest men dat gaas er met een haal uittrekken, zodat de tampon ook mee verwijderd zou worden. Het lijkt aannemelijk dat men eerst een dergelijk doekje gebruikte

om de tampon te verwijderen, om dan later te ontdekken dat een touwtje dat in de tampon is verwerkt, handiger is.¹⁶⁶ De “wixtampon” kon bijvoorbeeld met een touwtje verwijderd worden en kreeg een patent in 1933. Met slogans als “No belts, no pins, no bulging pads” voerden zij en andere tamponproducenten in de Verenigde Staten en Europa campagne. Het gebruik van deze tampons betekende immers dat vrouwen niet langer hoefden gordeltjes te gebruiken, het verband vastspelden en dikke maandverbanden dragen. Net zoals vandaag werd er bij de tampons een handleiding gestoken om uitleg te geven hoe die dienden te worden ingebracht. Ook bestonden handleidingen voor de verkopers, meestal gericht tot “saleswomen”, zodat zij vrouwen konden inlichten hoe zij dit nieuwe product op een goede manier konden inbrengen.¹⁶⁷

Afb. 8: Wix tampon, begin 20^e eeuw

Procter & Gamble produceerde begin jaren twintig in Amerika “Lox: theatrical tampons.” De tampons waren speciaal bedoeld voor balletdanseressen, actrices en andere vrouwen die op het podium stonden. In de negentiende en begin twintigste eeuw waren het enkel danseressen en actrices die bescherming gebruikten voor het menstrueren. Het spreekt vanzelf dat wanneer men voor een publiek stond het niet zichtbaar mocht zijn dat men menstrueerde. Immers, “The show must go on” en dus droegen deze vrouwen verbanden of katoenen tampons. Gewone vrouwen vingen, zoals eerder aangetoond, het bloed op in hun kleren. Deze “loxtampons” hadden één kartonnen inbrenghuls, in plaats van twee inbrenghulzen zoals de tampax.¹⁶⁸

De eerste commerciële tampon mét inbrenghuls is een uitvinding van de Amerikaanse dokter Earle Haas in 1933. Hij vond de tampon uit met een binnenste en buitenste inbrenghuls en een verwijderingstouwtje. Haas verkocht zijn uitvinding aan Gertrude Tenderich, een zakenvrouw die met haar bedrijf “Tambrands” de tampons van het merk “Tampax” op de markt bracht. Tampons kwamen niet zonder moeilijkheden op de markt. Artsen en gynaecologen vertrouwen het

¹⁶⁵ FRIEDMAN, N., *Everything You Must Know About Tampons*, Burkley, 1981.

¹⁶⁶ <http://www.mum.org/faxdocuments.htm> Voor meer merken uit de beginjaren van de commerciële tampon zie <http://www.mum.org/comtampons.htm>

¹⁶⁷ <http://www.mum.org/wix.htm>

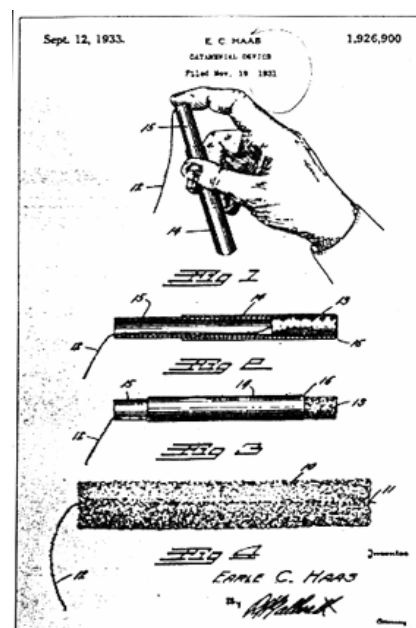
¹⁶⁸ <http://www.mum.org/lox.htm>

“inwendige verband” niet, en waarschuwden voor het gebruik ervan. Vooral voor maagden zou het gevaarlijk zijn voor de gezondheid.¹⁶⁹

In 1950 is de O.B (Ohne Binde), een tampon zonder inbrenghuls, door de Duitse gynaecologe Carl Hahn ontwikkeld en op de markt gebracht. Het was de eerste inwendige bescherming die verscheen op de Duitse markt die niet van de Verenigde Staten afkomstig was.¹⁷⁰ Tampons werden in België in de jaren vijftig op de markt gebracht en werden pas in de jaren zestig een veel gebruikt product.

Begin de jaren tachtig boette de tampon aan populariteit in toen het gebruik van tampons in verband gebracht werd met het Toxic Shock Syndrome (T.S.S.). T.S.S is een zeldzame maar ernstige aandoening, die zelfs de dood kan veroorzaken, die verschijnt door een bacterie in de neus en vagina. De ziekte wordt geassocieerd met (verkeerd) tampongebruik en wordt daarom de tamponziekte genoemd. Producenten zijn thans verplicht waarschuwingen voor het T.S.S te vermelden.¹⁷¹

Ook tampons zijn doorheen de jaren van uitzicht veranderd. De kartonnen inbrenghuls is bij Tampax inmiddels vervangen door een plasticen, en het bedrijf heeft bijvoorbeeld geparfumeerde tampons in zijn aanbod toegevoegd. Net zoals maandverbanden zijn de tampons en hun verpakking veranderd in kleur en geur. In wat volgt, zal vooral de nadruk worden gelegd op het gebruik van maandverband aangezien het gebruik van tampons pas echt werd ingeburgerd in de generatie die kwam na die van de vrouwen die ik geïnterviewd heb.

Afb. 9: Patent voor tampon met inbrenghuls, 1933

¹⁶⁹ zie infra

¹⁷⁰ http://eu.itsmybody.com/phppages/parser.php?path=%2Fnf_index.html&country_id=31 (site van o.b.)

¹⁷¹ MUYS, L., ‘Tampons: bondgenoot van emancipatie?’, *Stem der vrouw*, 78 (1992), 31.

3/ Van in de winkel tot in de onderbroek

3.1 Yvette's verhaal

Yvette werd in 1918 geboren in een landbouwersgezin van drie jongens en vier meisjes. Ze was de derde oudste: ze had nog één oudere broer en zus. Op de lagere school had ze het één en ander opgevangen over maandstonden. Omdat haar ouders door het zware werk op de boerderij niet de tijd hadden haar en haar zusters naar school te brengen, gingen zij en haar broers en zussen naar een internaat op school. Ze was intern van haar dertiende tot haar zestiende jaar. In het internaat heerste een strenge opvoedingssfeer. De nonnen zorgden er voor dat de leerlingen hun eigen lichaam zo weinig mogelijk zagen, om geen zondig gedrag uit te lokken. Het was strikt verboden zich naakt te wassen, of zelfs tijdens het omkleden naakt te zijn. Dit vindt Yvette achteraf gezien nogal overdreven.

Toen Yvette zestien jaar was, stopte ze met school lopen en ging ze thuis meewerken. In dat jaar menstrueerde ze voor het eerst. Haar moeder had nooit iets gezegd, en zou er behalve toen nooit meer over spreken. Wat ze Yvette vooral wou duidelijk maken was dat de jongens van het gezin en daarbuiten nooit iets mochten merken. Yvette droeg banden die haar moeder maakte, en moest de vuile in een ketel met water ergens in een schuurtje doen. Wanneer ze aan het werk was met de vrouwen van het gezin en het nodig was een vers maandverband aan te doen, ging ze even naar haar slaapkamer. De taken van de mannen en vrouwen waren grotendeels gescheiden. Wanneer ze echter met het gezin op het veld werkte, kon ze niet onopvallend even naar huis gaan om zich te verversen en dan moest ze wachten tot ze met z'n allen gingen eten.

Yvette was leidster in de BJB tot ze 29 jaar was en trouwde. Zij en haar echtgenoot wisten niets van geboortebeperving, ze *pakten het gelijk het kwam*, zoals Yvette het verwoordt. Yvette en haar echtgenoot hadden zelf een boerderij. Ze heeft twee dochters ter wereld gebracht. Wanneer ze haar regels had, zorgde ze dat ze niet aan het vlees kwam dat in pekelsout lag, en wachtte met bokalen te steriliseren. Ze is niet helemaal zeker waarom het niet goed was voor een menstruerende vrouw om dit te doen, maar denkt dat het iets met de adem te maken heeft. Yvette heeft haar hele leven uitwasbare maandverbanden gebruikt: eerst zelfgemaakte, daarna gekochte. Ze heeft er geen idee van hoe een wegwerpmaandverband er uitziet.

3.2 Maandverband kopen

Toen mijn respondenten in hun tienerjaren hun maandstonden hadden, gebruikten zij eind jaren dertig, veertig of vijftig uitwasbare banden. Vaak maakten vrouwen op het platteland zelf hun maandverbanden, want dat was goedkoper. Yvette maakte net zoals haar moeder flanellen banden. Op een bepaald moment toen ze al getrouwd was, stapte ze echter af van die zelfgemaakte doeken en kocht sponsen doeken. In het midden van die doeken was de stof in spons gemaakt. De band werd in drie geplooid zodat de sponsen middenstrook het bloed opving. Daarna werd de band aan een gordeltje vast gehangen zodat het in de onderbroek bleef zitten. Yvette vond die sponsen doeken aangenamer om te dragen omdat die zachter waren dan de egaal uitgestreken flanellen doeken die ze voordien droeg. Julia was net als Yvette een boerendochter. Haar moeder maakte eveneens banden uit flanel. Toen ze achttien was, ging ze als dienstmeid werken in Ieper. Daar kreeg ze andere, waarschijnlijk sponsen banden van de vrouw voor wie ze werkte. Deze banden droeg ze Godeliever omdat ze gemakkelijker aanvoelden. Madeleine wees me er op dat vrouwen toen geen wasverzachter gebruikten, en dat de doeken dus minder zacht waren dan het wasgoed vandaag het geval is. Madeleine vond het vervelend dat die banden soms schuurden aan haar billen. De meeste vrouwen kochten maandverbanden in plaats van er zelf te maken.

Tot de jaren zestig werden inkopen gedaan in buurtwinkels. Maandverbanden werden niet in dergelijke kleine kruidenierswinkels verkocht, maar in winkels waar men ondergoed aan de man bracht. Enkel Marie vertelt dat ze die bij de apotheek haalde. Anders dan vandaag, kon men niet zomaar in een winkel rondlopen en van de rekken nemen wat men wilde kopen. Eens binnengekomen, stond de verkoper met zijn verkoopwaar achter een toog en moest de klant vragen wat hij of zij wenste te kopen. Dit zorgde ervoor dat de meeste vrouwen met schaamrood op de wangen *een pakje maandverband* vroegen. Rosette vroeg de verkoper naar *gezondheidsbanden* of een *gezondheidsceintuur*. Ze gebruikte dus een vage term om de woorden maandstonden of maandverband niet in de mond te hoeven nemen. In haar boek *Kiesche Waarheid* heeft Schouwenaar het niet over “maandverband” maar over “hygiënisch verband” of “uitwendig verband”, wanneer ze het verschil wilde aanduiden met de “inwendige verbanden” of tampons.¹⁷² Met dergelijke woorden hoefden vrouwen niet letterlijk uitspreken waarvoor het

¹⁷² SCHOUWENAARS, *Kiesche waarheid*, 113-115.

product diende. Het gebruik van dergelijke eufemismen maakte het Rosette en andere vrouwen gemakkelijker om het taboeonderwerp te omzeilen.

In de Verenigde Staten werd tegemoet gekomen aan de schaamte om over menstruatie te spreken en om er producten voor te kopen. Door in catalogussen reclame te maken voor een *mail-order* systeem wilden ze vrouwen aanzetten tot het bestellen van menstruatieproducten zonder dat ze hoefden naar de winkel te gaan. “Save money, save embarrassment!” zo probeerde men vrouwen te overtuigen.¹⁷³ De commerciële wereld paste zich dus aan de gevoelens en houdingen van vrouwen tegenover menstruatie aan. Advertenties werden naast in catalogi, ook in tijdschriften en dagbladen geplaatst. Daarin werd eveneens bijgedragen tot manieren om de wangen van vrouwen minder rood te laten worden wanneer ze in de winkel menstruatieproducten aan de verkoper wilden vragen. Bij de reclame-aanbieding werd door sommige fabrikanten een bon afgedrukt zodat de vrouwelijke klant niet moest vragen om het menstruatieproduct maar enkel de uitgescheurde bon aan de verkoper kon geven.¹⁷⁴

Zolang mijn respondenten thuis woonden en ongehuwd waren, kocht hun moeder de maandverbanden en gordeltjes voor haar en haar dochter(s). Aangezien die banden telkens uitgewassen werden, konden ze een aantal jaar dienst doen en hoefden ze niet vaak aangekocht worden. Wanneer mijn respondenten trouwden, betekende dit dat zij zelf producten voor de intieme hygiëne moesten aankopen. Van zodra wegwerpmaandverbanden te verkrijgen waren, gebruikten zij deze. Via mond-aan-mond reclame en reclame in de winkels wist men af van deze nieuwe producten. Enkel Yvette heeft nooit wegwerpmaandverbanden gebruikt en heeft er nog steeds geen idee van hoe deze er uit zien. Deze verbanden zorgden er voor dat vrouwen niet langer hun vuile banden moesten meedoen wassen. Van zodra er vuilnisbakjes verschenen in publieke toiletten konden ze ter plaatse weggegooid worden. De grootste reden waarom vrouwen overstapten op wegwerpmaandverbanden, was dan ook het niet meer hoeven te wassen van de banden. De banden zaten bovendien ook makkelijker en absorbeerden beter het bloed. Wegwerpverbanden waren wel duurder, maar vrouwen verkozen gemak boven geldbesparing. In de interviews begonnen de vrouwen spontaan met het vertellen over de herbruikbare banden

¹⁷³ AL-KHALIDI, A., ‘The greatest invention of the century: menstruation in visual and material culture.’, 65.

¹⁷⁴ VAN MULKEN, M., ‘De verpakking van maandverband. De ontwikkeling van retoriek in tijdschriftadvertenties’, *Tijdschrift voor genderstudies*, 1 (2005), 16.

wanneer ik hen vroeg wat zij gebruikten om het bloed op te vangen. Pas wanneer ik informeerde of ze ook wegwerpbanden hadden aangewend, vermeldden zij die. Dit kan zijn omdat de herbruikbare banden de eerste waren die zij gebruikten, of omdat zij die zich beter herinnerden vanwege het hele karwei om die te wassen.

In de jaren zestig kregen buurtwinkels in België concurrentie van grootwarenhuizen. Deze nieuwe aankoopmogelijkheden waren vanuit de Verenigde Staten afkomstig. In grootwarenhuizen waren meer producten verzameld dan in buurtwinkels, waar men een beperkte keuzemogelijkheid aantrof. Door de nieuwe manieren om winkelen, veranderde het leefpatroon van de Vlaming.¹⁷⁵ Tampons konden vrouwen vooral in de grootwarenhuizen vinden. Weinig van mijn respondenten hebben die uitgeprobeerd. Bij sommige lukte het inbrengen niet, andere stelden zich tevreden met het systeem dat ze gewoon waren, nl. de maandverbanden. Rosette vond tampons “*vies en ongezond*” en heeft die nooit uitgeprobeerd. Ze vertrouwde het product niet omdat het leek alsof het bloed zich daardoor in de vagina ophoopte. Hoewel ze beseftte dat dit irrationeel was, hield ze zich toch ver van tampons. “*Die nieuwe techniek hebben wij nooit gekend*” zegt Liese. Marianne vertelt dat ze nooit durfde een tampon te gebruiken. Sophie probeerde de tampon uit omdat je dan “*die smerigen band niet meer tussen uw benen moet steken.*” Toch was ze er geen voorstander van dat haar dochter die zou gebruiken. Ook Christelle

Afb. 10: Reclame voor maandverband met afbeelding met verpleegster en kind, ±1890

heeft vaak tampons gebruikt, vertelt ze.

Het adverteren voor maandverband is steeds paradoxaal geweest en is dat nog steeds. Men moet reclame maken voor datgene wat verzwegen en verborgen moet worden. Beeldspraak, verbloemend taalgebruik en understatements vormen middelen om dat te doen. Men

moest zo indirect mogelijk trachten duidelijk maken waarvoor men reclame maakte. In het begin van de twintigste eeuw waren vrouwen nog niet vertrouwd met

¹⁷⁵ HOOGHE, M. en HEYRMAN, P., ‘Oud en nieuw. Sociale bewegingen in de maalstroom’, DE MAEYER, J en HEYRMAN, P. red., *Geuren en kleuren: een sociale en economische geschiedenis van Vlaams-Brabant, 19de en 20ste eeuw*, Leuven, 2001., 312.

commerciële maandverbanden. Om het wantrouwen weg te werken, werden getuigenissen of afbeeldingen van verpleegsters, of medische certificaten in de advertenties geplaatst. Wanneer een product de goedkeuring wegdroeg van een medicus, zouden vrouwen immers vlugger geneigd zijn het te kopen. Ook werd informatie gegeven over hoe de nieuwe producten moesten worden gebruikt. In plaats van het product duidelijk weer te geven, beeldde men in het begin van de twintigste eeuw de verpakking af of een silhouet van een vrouw. Het is pas sinds de laatste decennia dat het product zelf wordt afgebeeld, zij het wel met een blauwe vloeistof om de absorptiekwaliteit aan te duiden. Tot in de jaren zeventig en tachtig werd menstruatie niet bij naam genoemd in de reclameadvertenties, maar had men het bijvoorbeeld over “de maandelijkse periode” en “die speciale dagen”.¹⁷⁶ Doorheen de jaren bleven dezelfde thema’s terugkomen in de reclame voor menstruatieproducten, maar de manier waarop dit gebeurde werd steeds opener, directer en alledaagser. Thema’s als vrijheid, vertrouwen, onzekerheid en angst (voor doorlekken), comfort, bescherming en gemakkelijk gebruik waren in het begin van de twintigste eeuw net zoals nu het onderwerp van de publiciteit.¹⁷⁷ In *Le patriote illustré* werd in het begin van de twintigste eeuw in de wekelijkse uitgave telkens reclame gemaakt voor pillen voor menstruerende vrouwen tegen hoofdpijn.¹⁷⁸ “Pilules des dames. Merveilleuses contre douleurs, retards et suppressions des époques,” zo luidde die publiciteit. Met *des époques* wist een lezer dat hiermee de maandstonden werd bedoeld. Een goed verstaander heeft aan een half woord genoeg. Ook vandaag wordt niet letterlijk verwezen naar de fysieke aspecten van het ongesteld zijn, maar gebruikt men nog steeds retorische middelen als marketingmiddel. De hoeveelheid retoriek in maandverband- en tamponreclames is in de loop van de tijd niet afgenomen, maar gelijk gebleven. Volgens Margot Van Mulken is dit omdat “een retorische knipoog beter werkt.” Het werkt beter om de aandacht van de koop- en wilskrachtige vrouwen te trekken met indirecte, meestal humoristische boodschappen dan om te refereren naar waar het product echt om draait.¹⁷⁹

¹⁷⁶ ROYMANS, J., ‘Menstruatie: schets van een mentaliteit’, *Lilith*, (januari 1984), 15.

¹⁷⁷ MERSKIN, ‘That time of the month: adolescence, advertising, and menstruation’, 101-103.

¹⁷⁸ *Le patriote illustré. Journal de la famille*, 1906.

¹⁷⁹ VAN MULKEN, ‘De verpakking van maandverband. De ontwikkeling van retoriek in tijdschriftadvertenties’, 15-25.

3.3 “Goed verpakken en wegmoffelen”

Vrouwen gebruikten in de eerste helft van de twintigste eeuw andere middelen dan de hedendaagse vrouw om het bloed op te vangen. Zij konden niet zomaar een bebloed maandverband of tampon in de vuilbak gooien zoals dat thans gebeurt. Hoe gingen zij praktisch om met hun maandstonden op school, thuis en op het werk? Hoe vaak deden zij een nieuw maandverband aan? Wat werd met de vuile banden aangevangen? Hoe werd menstruatiepijn bestreden?

Wanneer meisjes in de eerste helft van de twintigste eeuw naar school gingen, deden zij meestal één of twee verse banden mee in de schooltas. Ze gingen te voet of met de fiets naar school en waren 's morgens dus een tijdje onderweg. Dat kon er voor zorgen dat het nodig was bij het aankomen op school meteen een vers maandverband aan te doen. “*ja dan van te fietsen, dan stond je al met ne vuilen van 's morgens*” vertelt Marianne. Ook Schouwenaars erkende dit probleem in *Kiesche Waarheid*. “Wij hebben soms medelijden met de grotere schoolmeisjes en de arbeidende jonge vrouwen, die 's middags niet naar huis kunnen, 's morgens en 's avonds een heele reis moeten doen, en die op heel dien langen dag, niet de minste menschwaardige gelegenheid vinden, om op de moeilijke dagen van haar menstruatie, zich de noodige zorgen te schenken. 't Is een schande voor de vrouwelijke en de sociale opvoeding, dat zulke toestanden blijven voortduren.”¹⁸⁰ 's Middags ververstten de meisjes zich in de pauze, tenzij ze zoals Christelle 's middags naar huis kwamen eten. Op school en ook in andere gebouwen stonden in de toiletten geen vuilbakjes aangezien de banden moesten gewassen en hergebruikt worden. Meisjes deden de vuile banden dus terug mee naar huis omdat die uitgewassen moesten worden. Zij wikkelden deze in toiletpapier en stopten ze in hun boekentas: “*goed verpakken en wegmoffelen*”, zoals Marianne het verwoordt. Op Maries school konden de toiletten niet op slot: van privacy was dus weinig sprake. Een vriendinnetje kon dan bijvoorbeeld voor de deur blijven staan zodat er niemand per ongeluk zou binnenkomen. Sophie heeft nooit een verse band meegenomen naar school wanneer zij menstrueerde. Dit kwam niet in haar op, omdat haar moeder dit haar nooit had voorgesteld. Zij redde zich door veel toiletpapier te gebruiken en haar

¹⁸⁰ SCHOUWENAARS, *Kiesche waarheid voor ouder en opvoeders*, 110.

billen af te vegen met haar onderhemd. Door de schaamte van haar moeder om over het onderwerp te praten, wist Sophie niet hoe zij zich moest verzorgen.

Er waren ook meisjes die niet naar huis konden gaan omdat ze in internaten bleven en pas in het weekend of om de paar maanden naar huis mochten. Daar was zich verversen vaak een probleem, omdat de meisjes niet zomaar zonder toestemming naar de kamers mochten. Daarom zorgde Madeleine ervoor dat ze tijdens haar maandstonden een verband bij had in haar schort die ze tijdens de naailessen droeg. Marie-Hélène vertelt dat zij en haar medestudenten van 's morgens tot 's avonds niet op de kamer mochten. Pas als haar maandverband helemaal bebloed was, als het dus echt om een noodgeval ging, wendde ze zich tot de juffrouw om te zeggen dat het "*vraiment nécessaire*" was om even naar haar kamer te gaan. Op school was het soms geen sinecure om aan de lerares of non een maandverband te vragen als men er geen had. Dit was te wijten aan de schaamte die heerste om over dergelijk onderwerp te praten. De meeste van m'n respondenten herinneren zich echter niet dat hen is voorgevallen dat ze geen maandverband bij hadden. Men vermeed dus situaties om iemand om raad te vragen, uit schaamte over het onderwerp te moeten spreken. Diane zou in zo'n situatie eerder hulp aan de juffrouw dan aan de nonnen gevraagd hebben, vertelt ze. Nonnen waren blijkbaar minder toegankelijk als het om intieme zaken ging. Meisjes die in het internaat verbleven moesten hun maandverbanden in een zak steken en op zolder zetten bij de rest van de vuile was. Afhankelijk van het internaat gingen de meisjes elk weekend, elke maand of na een paar maanden naar huis. Elke maand mochten de ouders komen om de vuile was op te halen.

Meisjes die hun maandstonden hadden op school hoefden niet te zwemmen. Daarvoor had de leerkracht begrip. Aan de turnles moest iedere leerling echter participiëren. Een echt probleem was dit niet aangezien daarbij niet veel lichaamsbeweging aan te pas kwam. Pas vanaf de jaren veertig evolueerde de schoolgymnastiek in het katholiek onderwijs van een vrij statisch Zweeds model naar een lichamelijke opvoeding met meer beweging. In 1968 werd definitief gebroken met het Zweedse model waarbij buig- en strekoefeningen voor armen en benen centraal stonden.¹⁸¹ Hélène studeerde na haar studies regentaat wiskunde wetenschappen verder voor een

¹⁸¹ D'HOKER, M. en VAN ASSCHE, E., 'Lichamelijke opvoeding in het katholiek onderwijs: een lange weg, een moeilijk parcours', D'HOKER, e.a red., *Voor lichaam en geest. Katholieken, lichamelijke opvoeding en sport in de 19^e en 20ste eeuw*, Leuven, 1994, 62-68.

diploma turnen. Tijdens het turnen deden alle meisjes mee, want “*ge weet gij van ni anders*”. Aangezien iedereen altijd participiëerde in de turnles, zat er voor haar weinig anders op dan dat ook te doen. De meisjes droegen tijdens de turnles geen nauw aansluitend turnpakje maar broek op kniehoogte en een blouse. Op die manier zag je niet of iemand maandverband droeg, volgens Hélène.

Als de meisjes niet op school maar thuis waren dan verversten zij zich in het toilet of in de slaapkamer, afhankelijk van waar de maandverbanden lagen. Bij Yvette en Rosette lagen ze in hun slaapkamer in de kleerkast tussen het ondergoed. Bij Sophie lagen de banden verstopt in een kast achter de handdoeken.

Wanneer vrouwen op volwassen leeftijd gingen werken, toen ze een leeftijd tussen veertien en negentien bereikt hadden, gebeurde het verversen op een zelfde manier als thuis of op school. Ze gingen even naar het toilet en brachten de vuile maandverbanden terug mee naar huis, of wachtten met zich te verversen tot ze thuis waren. Rosette werkte in ploegwerk in een fabriek van vijf uur tot twaalf uur. Ze wachtte met een vers maandverband aan te doen tot haar shift er op zat. Op de meeste werkplaatsen waren er vaak geen vuilbakjes, zelfs niet toen het wegwerpmaandverband op de markt verscheen. Dit kwam vaak omdat de bazen van de werkplaatsen mannen waren die er helemaal niet dachten voor het vrouwelijk personeel vuilnisbakjes in de wc’s te plaatsen, vertelt Linda. Zij werkte in de fabriek Bekaert. In toiletten van bedrijven, scholen en openbare plaatsen werden pas enkele jaren na het verkrijgen van wegwerpmaandverbanden vuilbakjes geplaatst. Julia werkte als poetsvrouw en kon zich dus verversen als ze ’s middags naar huis kwam of terwijl ze aan het werk was.

Wie thuis werkte, had het gemakkelijker om zich te verversen wanneer het nodig was. Op de boerderij hadden de mannen ander werk dan de vrouwen. De mannen werkten meer buiten. Daardoor konden de vrouwen zich ongemerkt in een schuurtje verversen. Wanneer ze echter samen werkten op het land buiten de boerderij, moest Yvette wachten tot ze allen samen naar de boerderij terug gingen om te gaan eten. “*Aja, ge zet het gij ni aan [BET: je trapt het niet af]: ze [de mannen] zouden zeggen: wat scheelt er met gij, wilt ze nu ni meer helpen en waarom ga je voort [BET: weg]. We hebben da niet gedaan, jong, we wrochten wij door [BET: doorwerken].*”

Liese zorgde thuis voor het huishouden nadat haar moeder gestorven was en kon zich thuis verversen wanneer ze wilde.

Als meisjes last hadden van buikpijn of hoofdpijn, waren er veel moeder die hun dochters een elixir d'Anvers of iets warm te drinken gaven. Diane's moeder gaf haar dochters een warm drankje, een elixir of iets warm om op de buik te leggen. Rosette's moeder gaf haar een elixir wanneer ze met erge buikpijn naar haar werk moest gaan. Jolanda nam wel eens een pijnstillert tegen de pijn. Madeleine's moeder gaf haar ook elixir of deed wat elixir in warme melk tegen de menstruatiepijn. *“Al menstrueren leer je drinken hé”* grapt Madeleine.

Soms ondervonden vrouwen veranderingen in hun menstruatiecyclus omdat ze in een andere omgeving vertoefden. Julia, die opgroeide in een landbouwersgezin op het West-Vlaamse platteland, heeft in het begin van haar verblijf als dienstmeid in Ieper zes maanden geen maandstonden gehad door *“de verandering van lucht”*. Dit was wat haar dokter haar vertelde. Haar moeder was ongerust maar Julia wist dat er geen reden tot ongerustheid was aangezien ze onmogelijk zwanger kon zijn. Ook Liese's menstruatiecyclus werd beïnvloed als ze in een ander microklimaat terecht kwam. Dit gebeurde als ze naar de zee ging.

De kledij die vrouwen tijdens hun maandstonden droegen verschilde niet veel van hun normale kledij. Vrouwen droegen tot midden van de twintigste eeuw altijd rokken. Zoals een onderbroek tot de negentiende eeuw enkel een kledingstuk was voor mannen, was een broek dat ook in het begin van de vorige eeuw. Wat de kleuren betreft, gingen vrouwen lichte kleuren zoals wit vermijden. Liese droeg zo donker mogelijke kleren. L.K. Kidd meent in haar onderzoek dat de vrouwelijke kleren die lichter en dunner werden een invloed hadden op de maanverbanden die alsmaar dunner werden gemaakt en niet omgekeerd.¹⁸²

¹⁸² KIDD, *Menstrual technology in the United States*, 161.

3.4 Wassen van het lichaam en wassen van de maandverbanden

Verschilde de dagelijkse hygiëne wanneer vrouwen hun maandstonden hadden? Hoe waste men de maandverbanden? Hoe kwam een vuil maandverband uiteindelijk proper aan de wasdraad terecht?

Yvette waste zich elke morgen zoals de rest van de familie in een schuurtje. Aan de waterpomp lag een washandje en een stuk zeep waarmee ze de handen, de hals en het gezicht waste. Wanneer ze haar maandstonden had, waste ze zich bij het aandoen van een vers maandverband aan de genitaliën, tenminste als ze daartoe de mogelijkheid had. De meeste vrouwen wassen zich aan de schaamstreek wanneer zij een vers maandverband aandeden. Rosette vond het zinloos om zich de eerste dagen van haar maandstonden te wassen aangezien ze toch te hevig bloedde. Vanaf de derde of vierde dag waste ze zich wel aan de genitaliën. Godelieve waste zich daar tijdens haar maandstonden 's morgens en 's avonds. Christelle waste zich in een achterkeuken met de deur toe. Yvette waste zich niet aan haar genitaliën wanneer ze menstrueerde. *“Dat is lik een heel verschil, ge moet weten hoe dat die tijd dan was.”* Ze beschouwt het als iets moderns om zich van boven tot onder dagelijks te wassen. Net zoals al haar leeftijdsgenoten had Yvette geen badkamer. Schouwenaars had het in *Kiesche Waarheid* eveneens over het “amerikanisme van het dagelijksch bad”, zoals hierboven reeds aangegeven.

Wanneer ze menstrueerden, wassen de meeste vrouwen zich dus in het algemeen meer aan de genitaliën dan anders. In kostscholen was er echter geen extra wasbeurt voorzien voor meisjes die menstrueerden. Het was in sommige internaten bovendien de gewoonte dat meisjes van slaappleaats moesten verwisselen als zij de menarche bereikt hadden. Plots werden meisjes naar een andere slaappleaats verhuisd zonder dat daar door de nonnen enige uitleg werd bijgegeven.¹⁸³ Een bad nemen deden sommige zoals Liese in die periode echter niet omdat verkondigd werd dat dit ongezond was.¹⁸⁴ Cox bestrijdt dergelijke uitspraken in het door Zedenadel gepubliceerde voorlichtingsboekje *Puberteit*: “Er heerscht in sommige streken bij vele vrouwen nog een vooroordeel, dat men zich tijdens deze periode niet mag wasschen of verschoonen!” Het wassen moest niet alleen vanuit hygiënisch standpunt gebeuren, ook morele argumenten werden hieraan

¹⁸³ HILHORST, *Bij de zusters op kostschool*, 110.

verbonden. “Juist deze verzorging kan, speciaal bij meisjes, aanleiding worden tot geheime zonden. Door onproperheid toch ontstaat niet zelden een hinderlijk jeukgevoel bij meisjes en terwijl zij dit willen verdrijven door schuren en wrijven, ontdekken zij vaak voor het eerst de zinnelijke lustgevoelens (...) Zindelijkheid is dus de eisch eener verstandige lichaamsverzorging, vooral ten tijde van de maandstonden. (...) Een reine ziel in een rein lichaam, dat is ons christelijk ideaal!”¹⁸⁵ Ook Schouwenaars verbindt hygiëne met kuisheid. “Die dagelijksche intieme waschgelegenheid en de maatregelen tot beveiliging van die gelegenheid, behooren tot het beste, dat er voor de meisjes kan gedaan worden in haar opvoeding tot zedigheid en kuisheid” Schouwenaars geeft vijf jaar later eveneens richtlijnen voor het wassen van het lichaam tijdens de menstruatie. “Op de oogenblikken van de menstruatie dient deze verzorging minstens tweemaal daags plaats te hebben, normaalweg ‘s morgens en ’s avonds. Op warme dagen geschiedt dit best een keer meer.”¹⁸⁶ Wat auteurs als Cox en Schouwenaars aanraadden, werd door mijn respondenten vaak uit eigen initiatief gedaan.

Wanneer een maandverband vuil was, moest deze in een emmer met koud water gedaan worden. Die emmer stond thuis meestal aan de kant, in een achterkamertje. Bij Sophie stond de ketel uit het zicht, in “het waskot” waar het gezin zich omkleedde. Meisjes van het gezin moesten hun vuile maandverbanden in de emmer water deponeren die onder de bank met kleren stond. Yvette woonde en werkte op de boerderij van haar ouders. Daar waren veel stallen, schuren en opbergplaatsen. In één van zo’n plaatsen stond een bak waaruit de varkens normaal eten kregen. Die was leeggemaakt en met water gevuld zodat de meisjes van het gezin hun maandverbanden er in konden leggen of te laten weken. In het water werd zout gedaan zodat de bloedvlekken zouden oplossen in het water. Wanneer de banden een nacht in het koude zoutwater gelegen hadden, werden ze gespoeld en terug in vers water gestoken.

Eens uitgespoeld, waren de banden nog niet volledig proper. “*Dat werd uitgespoeld maar dat was niet volledig uitgewassen. Kga het zo zeggen: de ringen van bloed stonden daar nog in zo*” vertelt Yvette. De uitgespoelde banden werden te drogen gehangen tot ze samen met de rest van de vuile was werden gekookt en gewassen. Tot de jaren vijftig gebeurde dat met de hand. Het

¹⁸⁴ Zie supra.

¹⁸⁵ COX, *Puberteit*, 22-23.

¹⁸⁶ SCHOUWENAARS, *Kiesche waarheid voor ouder en opvoeders*, 108-109.

geweekte wasgoed werd gekookt in water met zeep. Het koken gebeurde in een wasketel of een wasfornuis; dit is een wasketel met ingebouwde haard. Vóór het water met gas en elektriciteit kon worden gewarmd, werd dit via kolen gedaan. Na het koken werd het hele wasgoed gewassen. De laatste vlekken werden zo verwijderd door met de hand er op te wrijven. Yvette herinnert zich dat de was gekookt werd in een sop met bruine zeep, en dat de volgende dag Marseillezeep werd gebruikt om het te wassen. Wanneer het wasgoed schoon was, werd het meestal nog gebleekt. Om stoffen als linnen en wol pas echt wit te krijgen, werd het wasgoed “op de bleek gelegd”: het werd op het gras open gelegd en natgehouden.¹⁸⁷ Marianne vertelt: *”Ik moest dan ’s morgens voor ik naar de bureau doorging, helpen met de was é, en dus als dedie [die maandverbanden] werden uitgespoeld, gow, da was praktisch weg, en dan met de kookwas was da bijna helemaal weg. Maar daarna werd dan den ene dag de was met de voorkant gebleekt en op het gras gelegd, en dan werd da weer een nacht in goe sop gestoken, en dan werd da ’s anderen daags met den andere kant gebleekt, en dan weer in goe sop.”* Het hele wasproces nam veel tijd in beslag. *“Dat was gelijk een heel karwei”* vertelt Liese.

Vrouwen geboren tussen 1920 en 1960 deden hun was thuis. Voor generaties vóór hen was dit een collectief gebeuren voor de gemeenschap. De vrouwen kwamen samen aan een waterloop of wasplaats om er het wasgoed dat thuis was geweekt en gekookt, te wassen. Zij schrobden, kneedden en wringden het wasgoed uit tot het proper was. Deze samenkomst was geen stille bedoening; de vrouwen praatten, roddelden en zongen. Het aantal kleine wassen dat werd gedaan was afhankelijk van de noden van elk gezin. Vooral het doen van de grote was, dat twee maal per jaar plaats vond, was een collectief gebeuren. Dat collectieve wasritueel werd in Europa op sommige plaatsen nog gedaan tot eind jaren vijftig. In de twintigste eeuw werd de waspraktijk geprivatiseerd. In de Verenigde Staten en West-Europa verschenen de eerste wasmachines op huiskamerformaat in de jaren dertig. In de loop van de jaren zestig vond het gebruik van de volautomatische wasmachine algemeen ingang.¹⁸⁸ Het spoelen, koken, schrobden en uitwringen moesten niet langer met de hand moest worden gedaan. Na het privatiseren was het wasproces dus ook gemechaniseerd. Dit bespaarde vrouwen heel wat tijd en moeite.

¹⁸⁷ DAVID, J., *Wassen en strijken*, Grimbergen, 1988, 17-45.

¹⁸⁸ LAERMANS, R. en MEULDERS, C., ‘Aan gene zijde van de reinheid: over de geschiedenis van het wassen en de verschuivende grenzen tussen ‘vuil’ en ‘proper’’, C. BOUW en B. KRUISSHOF red., *De kern van het verschil*, Amsterdam, 1993, 71-72.

Het wassen was een taak dat door vrouwen werd vervuld. Meestal waren het de moeders die het wassen van de maandverbanden op zich namen. Onderbroeken en het beddenondergoed bevatten vaak ook bloedvlekken, deze moesten dus eveneens goed uitgewassen worden. Toen Yvette klein was, moest elke vrouw van het gezin haar eigen banden spoelen en wassen zodat alles uitgewassen en uitgespoeld was voor de volgende vrouw uit het gezin haar maandstonden had. Bij Yvette waren er vijf vrouwen in het gezin. Ook Diane moest zelf haar banden uitspoelen, haar moeder waste de banden dan met de rest van het was mee. Toen Julia als dienstmeid bij een rijke familie in Ieper ging werken, moest zij niet alleen haar eigen banden wassen, maar ook die van haar bazin. Alle verbanden stak ze in een emmer die in de kelder stond. Ook het te drogen hangen van de banden gebeurde in de kelder. Jolanda beschouwde het als deel van haar taak om ook haar bazin banden te wassen en had daar geen problemen mee. Liese vond het uitspoelen geen prettig werk. Ook Madeleine huivert als ze terugdenkt aan het uitspoelen van de bebloede banden.

Nadat het wasgoed was gespoeld, gekookt, gewassen, gebleekt en uitgewrongen, moest het worden uitgehangen om te drogen. Sommige vrouwen verstopten de maandverbanden tussen de andere was wanneer ze die uithingen. Zij hingen de banden op een andere manier uit dan de rest van de was. Yvette vertelt dat ze bij haar thuis de banden niet mocht laten *bloothangen*. Zij hing de banden tussen twee handdoeken in, zodat deze niet zichtbaar te drogen hingen. Marie kreeg met haar medeleerlingen in de middelbare school strijklessen. Tijdens een bepaalde strijkles hingen maandverbanden uit van de nonnen. De non die les gaf was zichtbaar gegeneerd, herinnert Marieke zich. Sophie herinnert zich in eerste instantie niet waar haar moeder die maandverbanden hing. Dit moest nochtans een groot werk geweest zijn met vier vrouwen in het gezin. Wanneer ze even verder denkt, komt ze tot de conclusie dat haar moeder die bij haar grootmoeder, die in het huis naast hen woonde, moet gehangen hebben zodat niemand van in of buiten het gezin die zag te drogen hangen in hun tuin. Sophie staat bij die bedenking verwonderd stil: het vormt voor haar een nieuw voorbeeld van de intieme zaken die haar moeder heeft willen verborgen houden. Hoe kinderen ter wereld werden gebracht heeft zij bijvoorbeeld nooit aan Sophie willen uitleggen.

Andere vrouwen hingen de maandverbanden uit tussen de rest van het wasgoed zonder moeite te doen deze uit het zicht te hangen. In vele tuinen hingen die doeken immers te drogen, zegt Marie. Marianne en Liese lieten de banden op het gras laten bleken. Ze woonden in een uithoek waar nauwelijks iemand passeerde, enkel de burens. Bovendien vonden ze het niet erg dat voorbijgangers dat zouden zien: *“En als ze proper waren, ze mochten da zien”* aldus Marianne. Madeleine hing maandverbanden ook steeds zonder nadenken op in haar tuin. Toen Madeleine de maandbanden op een dag in plaats van in de tuin op het terras buiten het zicht van de buurvrouw had gehangen, veronderstelde deze dat Madeleine zwanger was. Dat Madeleine terug zwanger was, wist de hele buurt al gauw. Madeleine was verwonderd dat de buurvrouw haar uitgehangen wasgoed in de gaten hield en zulke conclusies trok op basis van wat er aan haar wasdraad ging. Beledigd besloot ze vanaf dan haar banden niet meer in het zicht van de buurvrouw op te hangen. De wasdraad vormde een van de mogelijkheden om sociale controle uit te oefenen of aanleiding te geven tot het verspreiden van geruchten. Aan de maandverbanden die te drogen hingen aan de draad kon men opmaken of een vrouw uit de buurt bijvoorbeeld zwanger was, zoals de buurvrouw van Madeleine dacht. Sommige vrouwen gingen daarom bedacht te werk hoe en waar ze hun maandverbanden uithingen. Omdat maandverbanden en onderbroeken normaal aan het oog onttrokken waren, was er bij sommige vrouwen gêne om deze intieme zaken in het zicht van gezinsleden, bezoekers of voorbijgangers aan de wasdraad te hangen.¹⁸⁹

Proper gewassen wasgoed maakte het voor vrouwen mogelijk om “onzichtbaar” te menstrueren. Wanneer de kleren geen sporen van bloedvlekken droegen was dit mogelijk. Mijn respondenten vonden het vervelendste aan menstruatie de pijn, het ongemak, en de angst voor het ‘doorlekken’. Men wou ten allen tijde voorkomen dat er bloedvlekken op de kleren zouden doorkomen. Dit moet een belangrijk deel van het menstrueren zijn geweest aangezien zowel Sophie, Rosette en Christelle me spontaan vertelden dat ze nog iemand gezien hadden met vlekken op hun kledij. Zelf hadden ze dit niet meegemaakt en daar waren ze blij om, maar aangezien ze mij dit spontaan er bij vertelden, duidt dit er op dat het hen erg moet bezig hebben gehouden. Toch waren er ook voordelen verbonden aan menstrueren. Linda zei op school bijvoorbeeld aan de leerkracht dat ze haar regels had om niet te hoeven zwemmen. Zo had ze nog even tijd om zich voor te bereiden op de toets over Victor Hugo.

¹⁸⁹ Zie ook BISSCHOP, *Ondergoed*, 164-166.

Kortom, het was een hels werk voor huisvrouwen om de maandverbanden van zichzelf en hun dochters te weken, uit te spoelen en uit te wassen. Dat dit werk kon wegvallen door automatische wasmachines en later door wegwerpmaandverbanden te kopen, was voor vrouwen in het begin van de twintigste eeuw een heuse opluchting. Verbanden kwamen vanaf dan in vuilbakken terecht in plaats van in ketels met koud water. Tampons werden een paar decennia later met minder groot enthousiasme onthaald. Weinig vrouwen konden hun wantrouwen echter laten varen tegenover het *inwendig verband* en durfden het aan deze uit te proberen van zodra ze op de winkelrekken verschenen.

|

|

BESLUIT

Voor vrouwen die in de jaren twintig, dertig en veertig opgroeiden, betekende menstruatie een mysterie van het begin tot het einde. Vele meisjes groeiden in hun tienerjaren op zonder te weten dat zij op een dag bloed zouden ontdekken in hun ondergoed. Doorheen hun leven werden de puzzelstukken met vage informatie die hen door verscheidene partijen werd aangereikt, steeds dichter in elkaar geschoven. Leeftijdsgenoten op school of in de jeugdbeweging vroegen soms heimelijk rond wie al “groot geworden” was. Met de moeder werd voor het eerst en vaak voor het laatst over menstruatie gesproken wanneer haar dochter voor het eerst menstrueerde. Vooral de praktische kant werd door de moeder aangehaald, alsook de waarschuwing dat haar dochter vanaf dan moest opletten voor de jongens. Waarvoor zij precies moesten oppassen, bleef een raadsel voor de meisjes. Moeite om zich te hoeden voor de jongens moesten de meisjes niets doen: alle doen en laten van kinderen was seksegescheiden. Meisjes en jongens volgden afzonderlijk onderwijs, hadden een aparte jeugdbeweging en moesten in de kerk elk aan een andere zijde plaats nemen. Jongens en meisjes hadden nauwelijks contact met elkaar, en wanneer dat toch gebeurde werden daar allerlei conclusies uit getrokken.

Niet alleen het andere geslacht, ook het eigen lichaam was ongekend terrein. Het eigen lichaam bekijken werd afgekeurd omdat dit volgens de katholieke kringen onzedelijk gedrag kon opwekken. Vandaar dat zich helemaal naakt wassen op kostscholen werd ontmoedigd: bij het wekelijks bad namen meisjes een bad met een badschort of –hemd. In sommige internaten werd het bad afgesloten met een zeil. Ook het dagelijks wassen gebeurde onder bepaalde voorschriften: men mocht zich niet volledig uitkleden om verse kleren aan te doen. Door een dergelijke afstandelijke houding ten opzicht van het eigen lichaam en de schaamte die heerste om over intieme lichamelijke zaken te praten, hadden vrouwen aan het begin van de vorige eeuw weinig weet over het eigen lichaam. Vele vrouwen wisten helemaal niet hoe kinderen ter wereld werden gebracht. Zwangere buiken werden verborgen gehouden: leraressen mochten niet meer voor de klas staan en in vele gezinnen werd geen uitleg gegeven aan de bolle buik van de moeder maar werden kinderen verhaaltjes verteld over een kinderboot, de ooievaar, groene kolen, enz. Kinderen werden als het ware onbevlekt ontvangen. Wat de menstruatie betreft, werden vrouwen plots “bevlekt ontvangen”. Vanaf die eerste keer zouden vrouwen lange tijd menstrueren zonder

echt te weten welke biologische verklaring daar achter schuilde. Ook wanneer een einde kwam aan menstrueren, was het voor sommige vrouwen niet duidelijk dat het stoppen van de maandstonden niet betekende dat men zwanger was, maar dat de menopauze aangebroken was. De onwetendheid bij vrouwen over het eigen reproductieve systeem was echter niet te wijten aan een gebrek aan kennis in de medische wereld over het vrouwelijk en menstruerend lichaam, maar aan de schaamte om er over te praten en informatie te verspreiden.

Pas vanaf het huwelijk veranderde het leven van mannen en vrouwen ingrijpend op professioneel, persoonlijk en seksueel vlak. Gehuwd zijn betekende het einde van de carrière, de start van een vervulling van een drievoudige rol als huisvrouw, echtgenote en moeder en de toegang tot kennis over en ervaring met seksualiteit. Eens getrouwd, kon de honger naar informatie over het eigen seksueel lichaam gestild worden. Voorlichtingsboekjes voor kinderen waren immers gericht tot de ouders, deze voor volwassen tot verloofde en vooral pas gehuwde koppels. Verlovingscursussen werden voor hen door jeugdbewegingen georganiseerd. Voorlichtingsboekjes droegen letterlijk een katholieke stempel. De imprimatur, de officiële toestemming van de Rooms-katholieke kerk dat de inhoud haar goedkeuring wegdroeg, was in vele voorlichtingsboekjes terug te vinden. Organisaties als Zedenadel en de Belgische Vereniging voor Seksuele Voorlichting beschouwden het publiceren van dergelijke boekjes tot hun taakbeschrijving om het Vlaamse volk seksueel in te lichten.

In deze voorlichtingslectuur werd echter niet alleen feitelijke informatie verzameld over het seksueel lichaam. Morele raadgevingen waren opvallend meer aanwezig dan feitelijke kennis over seksualiteit. Niet-katholieke en katholieke bewegingen verkondigen bij het geven van seksuele voorlichting voor hun leden dezelfde normen maar legden andere nuances. De afwijzing van masturbatie en voorhuwelijkse seks, het aanmoedigen van zelfbeheersing en het aankweken van een schaamtegevoel werden door alle opvoedkundige bewegingen en organisaties verspreid. Toch waren het enkel de niet-katholieke bewegingen als de Socialisitsche Vooruitziende Vrouwen en de Belgische Vereniging voor Seksuele Voorlichting die in hun beginjaren al het gebruik van anticonceptie verdedigden. De Bond voor Grote en Jonge Gezinnen zal in de jaren zestig bijdraaien, net als de Katholieke Arbeidersvrouwengilden die in 1968 de pauselijke encycliek *Humanae Vitae* zou misprijzen. In 1967 en 1973 werd de beheersingsmoraal verlaten

en zou seks evolueren van een huwelijkse daad tot iets tussen toestemmende volwassenen. De katholieke moraal werd ook via andere kanalen dan de seksuele voorlichting verspreid. In katholieke jeugdbewegingen waren leidsters, in de geest van de Katholieke Actie, zedenpatronessen van hun leden. De kerk maakte gebruik van de heilige geschriften, priesterpreken, priesterbezoeken en biecht om boodschappen met betrekking tot het seksueel leven van haar gelovigen op te dringen.

Hoewel de katholieke kerk het leven kleurde van elke katholieke Vlaming in arbeid en ontspanning, toch kreeg zij op bepaalde vlakken geen voet aan grond. Gelovigen tolereerden haar visie niet altijd, vooral niet wanneer die praktisch niet haalbaar werd geacht. Het gebruik van anticonceptiemiddelen werd bijvoorbeeld op enthousiasme onthaald, ondanks de afkeuring van de kerk. Het betekende de start van een betrouwbare gezinsplanning en het ongestoord genieten van seksuele betrekkingen. Het ritueel van de kerkgang werd vanaf de jaren vijftig niet langer door alle gelovigen uitgevoerd, hoewel deze in het canoniek recht een plaats heeft. Tenslotte werden seksuele betrekkingen tijdens de maandstonden van de vrouw eerder uit persoonlijke dan uit religieuze overwegingen achterwege gelaten. Zowel de kerkgang als de visie die seks met een menstruerende vrouw afkeurde, waren gevolg van het door de kerk onrein verklaarde bloed van pas bevallen en menstruerende vrouwen. Deze visie komt ook voor in andere culturen en godsdiensten. Ook Vlaamse gebruiken als het uitstellen van het maken van mayonaise, groenten steriliseren en dieren slachten tot na de maandstonden van de vrouw, passen in dergelijke universele menstruatietaboes. Het vreemde aan deze Vlaamse menstruatietaboes is dat ze eigenlijk duidelijk maken dat een vrouw haar maandstonden heeft, terwijl er schaamte was om over het onderwerp te praten en vrouwen hun uiterste best deden om onopgemerkt hun menstruatiedagen voorbij te laten gaan. Men had een heilige schrik dat bloed zou doorlekken, maandverbanden werden verstopt in de kast en aan de wasdraad, onopvallend ging men zich van een verse band voorzien, kortom: niemand van het gezin of daarbuiten mocht vermoeden dat een vrouw menstrueerde. Toch waren er blijkbaar ook momenten dat men die maandstonden niet verborg en men bepaalde activiteiten uitstelde om uit te voeren. Men doorbrak even het taboe om “onzichtbaar” te menstrueren, om het risico niet te lopen dat mayonaise zou mislukken of voedsel zou slecht worden wanneer men het aanraakte. Deze gebruiken vertonen gelijkenissen met oude en universele handelswijzen die gevolg zijn van de quasi magische bijwerking die aan

menstruatiebloed wordt geven. Vrouwen geboren na de jaren vijftig zullen het gebruik steeds minder toepassen. Ook vandaag proberen vrouwen verborgen te houden voor de rest van de wereld dat ze menstrueren. Tampons krijgen een verpakking zodat ze er uit zien als snoepjes, maandverbanden zitten in fleurige wikkels.

In het begin van de twintigste eeuw was een degelijke kennis van menstruatie voor handen; artsen waren immers achter de belangrijkste biologische mechanismen van het menstrueren gekomen. Toch bevatte de toenmalige kennis nog sporen van eeuwenoude theorieën. Zo verkondigde men dat menstruerende vrouwen beter contact met water vermeden, aangezien dit de maandstonden zou hinderen door te komen. In *Pubertei* echter, een voorlichtingsboekje van Zedenadel wordt bijvoorbeeld het gerucht dat een bad nemen schadelijk zou zijn, afgeschilderd als onzin. Toch vermeldt ze even later dat vrouwen de voeten beter niet in contact met water laten komen. De oude humorenleer is in deze opvatting zichtbaar: koud water zou de balans van de lichaamsvochten in onevenwicht brengen. Daardoor waren er vele vrouwen die geen bad namen in de eerste helft van de twintigste helft. Andere vrouwen letten er juist op in deze tijd wel een bad te nemen. Het verkondigen van deze, soms tegenstrijdige, bevindingen van artsen in voorlichtingsboeken, was echter geen garantie dat deze doordrong tot alle lagen van de bevolking. Slechts een kleine minderheid las immers effectief deze voorlichtingslectuur. Ook in de ééentwintigste eeuw is de kennis over menstruatie nog steeds niet tot een eindpunt gekomen. De verklaring dat de maandelijks bloeding dient om het endometrium, een speciale laag die zich maandelijks rond een al dan niet rond bevrucht eitje ontwikkelt, kwijt te raken, is in de twintigste eeuw algemeen aanvaard en gekend in medische kringen. Waarom vrouwen dat laagje echter afstoten is nog niet gekend. Margie Profet poneerde in 1993 dat dit was om preventief de mogelijke microben die meeglipten met het mannelijk sperma uit te schakelen om zo de vruchtbaarheid van de vrouw te beschermen. De echte reden waarom vrouwen menstrueren is dus nog steeds niet gekend.¹⁹⁰ Bovendien sluit de voorhanden zijnde kennis niet uit dat vroegere theorieën niet meer gevolgd worden. Doorheen de geschiedenis waren tegelijkertijd medische, mythische en theologische verklaringen gangbaar voor het fenomeen menstruatie. In het verleden beweerden auteurs als Plinius dat menstruatiebloed in staat was om gewassen te doen verschrompelen, hoewel artsen reeds rationele verklaringen aanwendden, zoals het bestaan van

¹⁹⁰ PVD, 'Menstruatie beschermt vrouw tegen mannen', *De standaard*, (13 oktober 1993).

een evenwicht aan lichaamsvloten, om menstruatie te verklaren. Ook christelijke kerkvaders schreven dergelijke bovennatuurlijke krachten toe aan het maandelijks bloed, terwijl zij de mening toegedaan waren dat de oorzaak voor menstruatie bij een ongehoorzame Eva lag. Tijdgenoten uit verschillende tijden beïnvloedden elkaar, terwijl ook verklaringen uit het verleden soms een invloed konden uitoefenen. Dat is vandaag ook nog het geval. Zo steunt de traditionele geneeskunde in Marokko nog steeds op zowel biomedische kennis als traditionele kennis. Deze laatste steunt op drie pijlers: de kennis van traditionele kruidendokters, geneeskunde gebaseerd op spirituele krachten en de oude Griekse humorenleer. Op een mengeling van deze verschillende kennissystemen wordt beroep gedaan bij reproductieve ziektes of bij bevallingen.¹⁹¹

De evolutie van de menstruatieproducten is er eveneens één die soms teruggrijpt naar het verleden. Hoewel geëvolueerd is naar het dragen van een onderbroek in de negentiende eeuw en van handgemaakte maandverbanden naar commerciële producten, blijkt vandaag interesse te zijn naar andere manieren om het bloed op te vangen. Vrouwen waren vanaf de jaren veertig laaiend enthousiast over de wegwerpmaandverbanden. Van zodra er wegwerpproducten op de markt verschenen, kochten vrouwen deze: zo hoefden ze niet langer de vuile banden mee naar huis doen om ze te weken, spoelen, wassen, schrobben, bleken en uit te hangen. Dit helse en voor sommigen weezinwekkende karwei kon achterwege gelaten worden. Toch blijken sommige vrouwen vandaag de dag de nadelen van maandverband in te zien, en alternatieven voor tampons of maandverband. Het menstruatiecupje is bijvoorbeeld een bekertje in de vorm van een eidopje met een steeltje en is van soepel en buigzaam materiaal gemaakt, zoals rubber of siliconen. Een cup wordt in de vagina gedragen en vangt inwendig het menstruatiebloed op. De cup moeten worden gelegegd, schoongemaakt en terug worden ingebracht. Vrouwen die een menstruatiecup gebruiken, doen dit omdat de menstruatiecup een vriendelijker prijskaartje heeft dan de tampons en maandverbanden en het milieuvriendelijker is. Het lijkt er op dat vrouwen die voor dergelijke menstruatieproducten kiezen net afstappen van de tampons en maandverbanden om de redenen waarvoor vrouwen vanaf de jaren veertig in België die net wel wilden gebruiken. Vandaag vindt men het wegwerpen van maandverbanden vooral milieuvriendelijk en blijkt het moeten wassen van het herbruikbare menstruatiecupje geen bezwaar. Meisjes die vandaag voor het eerst

¹⁹¹ OBERMEYER, C., 'Pluralism and Pragmatism: Knowledge and Practice of Birth in Morocco', *Medical Anthropology Quarterly*, 14 (2000), 180-201.

ongesteld worden hoeven niet zo zeer kennis te maken met de mentaliteit die in de eerste helft van de twintigste eeuw heerste rond menstruatie van stilzwijgen. De weg die het taboe rond menstruatie afgelegd heeft is er één die met schaamte geplaveid is.

BIBLIOGRAFIE

1/ Mondelinge bronnen

Interview met Yvette, 25 augustus 2006.

Yvette werd geboren in 1918. Haar ouders waren landbouwers. Ze heeft drie broers en vier zussen. Na de lagere school ging ze tussen dertien en zestien jaar naar een internaat om school te lopen. Zestien jaar was ze toen ze haar maandstonden kreeg. Ze was lid van de BJB, en was daar leidster tot ze zich verloofde. Toen ze negenentwintig was, trouwde ze met haar man. Met haar man werkte ze op hun boerderij in een West-Vlaams dorpje. Ze werd moeder van drie zonen en één dochter.

Interview met H el ene, 6 augustus 2006.

H el ene is geboren in 1926. Ze groeide op in een West-Vlaams dorp. Haar moeder was een bediende, haar vader een electricien. Ze heeft  en broer. Ze heeft eerst wiskunde-wetenschappen en daarna regentaat lichamelijke opvoeding gestudeerd. Tijdens haar studies verbleef ze op een internaat. Toen ze afgestudeerd was werd ze lid van de KAV. H el ene was onderwijzeres lichamelijke opvoeding en wetenschappen tot ze huwde. Ze werd moeder van drie kinderen.

Interview met Marianne, 7 augustus 2006.

Marianne werd geboren in 1928. Ze woonde haar hele leven in een West-Vlaams dorpje. Haar ouders waren landbouwers. Toen ze dertien was stierf haar moeder. Na twee jaar kwam een stiefmoeder en haar zoon bij in het gezin zodat ze met zes waren. Marianne had met haar een goede band. Toen ze vijftien was menstrueerde ze voor het eerst. Ze ging naar school tot zeventien jaar. Daarna was ze bediende in

een bureau. Ze huwde en kreeg kinderen.

Interview met Diane, 24 augustus 2006.

Diane werd in 1928 geboren in een West-Vlaams dorpje, waar ze haar hele leven bleef wonen. Ze had drie zussen en een broer. Ze werd voor het eerst ongesteld toen ze zestien was. Als tiener was ze lid van de Katholieke Actie. Na haar huwelijk baatte ze met haar man een winkel uit. Ze werd moeder van drie zonen en drie dochters.

Interview met Rilke, 4 augustus 2006.

Rilke werd geboren in 1931. Ze was de dochter van een schoolhoofd en schoolinspectrice. Rilke had drie zussen. In het middelbaar onderwijs verbleef ze in een internaat, waar ze voor het eerst ongesteld werd. Op volwassen leeftijd oefende ze het beroep van onderwijzeres in een lagere school uit. Ze trouwde en kreeg kinderen.

Interview met Marie, 4 augustus 2006.

Marie werd geboren in 1932. Ze groeide in een Oost-Vlaams dorpje op. Haar vader was ijzerconstructeur, haar moeder huisvrouw. Ze had een tien jaar oudere zus en drie broers. Tijdens haar studies in het middelbaar onderwijs kreeg ze toen ze vijftien was haar regels. Ze was assistent van een tandarts. Ze trouwde en kreeg kinderen.

Interview met Godelieve, 25 augustus 2006.

Godelieve werd geboren in 1932. Ze woont nog steeds in hetzelfde West-Vlaams dorpje. Toen ze elf was stierf haar moeder. Om genoeg inkomsten te hebben voor het gezin, ging ze inwonen bij twee nichten om in de buurt te werken als stopster.

In datzelfde jaar, toen ze veertien was, kreeg ze voor het eerst haar maandstonden. Ze huwde en beviel van één dochter en drie zonen.

Interview met Christelle, 25 augustus 2006.

Christelle werd geboren in 1932. Ze heeft nog een oudere broer en zus. Haar vader was een arbeider bij Bekaert, haar moeder was ziek en werkte niet. Ze was vijftien toen ze voor het eerst ongesteld werd. Ze huwde en kreeg kinderen. Christelle bleef in de buurt van haar ouderlijk huis in een West-Vlaams dorpje wonen.

Interview met Rosette, 22 augustus 2008.

Rosette werd in 1933 geboren. Ze groeide op in een Oost-Vlaams stadje. Haar ouders waren arbeiders. Ze ging na haar studies in een spinnerij werken. Ze was toen veertien. Een paar maanden nadat ze begonnen was met werken, werd ze ongesteld. Tot ze gepensioneerd was, heeft ze in een fabriek gewerkt. Ze huwde en kreeg drie kinderen.

Interview met Linda, 25 augustus 2007.

Linda is geboren in 1933. Ze groeide met haar drie zussen en één broer op in een West-Vlaams dorpje. Toen ze dertien jaar was kreeg ze voor het eerst haar maandstonden. Haar moeder was een huisvrouw, haar vader ploegchef bij een bedrijf. Linda werkte zelf ook in dat bedrijf als bediende tot ze huwde. Ze kreeg twee dochters en één zoon.

Interview met Julia, 8 augustus 2006.

Julia werd geboren in 1935. Ze was afkomstig uit een landbouwersgezin in een dorpje in West-Vlaanderen. Julia had vijf zussen. Toen ze veertien was werd ze voor het eerst ongesteld. Ze werkte als jong meisje als dienstmeid bij een gezin.

Wanneer ze getrouwd was, verdienden zij en haar man de kost als landbouwers. Ze verdiende bij als poetsvrouw.

Interview met Liese, 8 augustus 2006.

Liese werd in 1935 geboren in een West-Vlaams dorpje. Ze had twee jongere broers. Haar vader was vlasarbeider. Toen ze tien was stierf haar moeder. Ze menstrueerde voor het eerst toen ze veertien was. Vanaf dan deed zij thuis het huishouden, tot ze huwde en kinderen kreeg.

Interview met Sophie, 3 augustus 2006.

Sophie is geboren in 1936. Samen met twee broers en drie zussen groeit ze op in een West-Vlaamse stad. Haar vader werkte in een bank, haar moeder was huisvrouw. Toen ze tien was kreeg ze haar maandstonden. Ze was lid van de KBJ. Tot ze trouwde werkte ze als secretaresse. Ze bracht 5 kinderen ter wereld.

Interview met Madeleine, 13 januari 2007.

Madeleine werd in 1938 geboren. Haar vader en moeder hadden een kruidenierswinkel. Later was haar vader boekhouder. Ze had nog één zus die vijf jaar jonger was. Dertien was ze, toen ze voor het eerst bloed verloor. Madeleine is naar een internaat naar school geweest tot haar zestien jaar. Ze was lid van de VKAV. Ze huwde en kreeg kinderen. Vanaf de geboorte van haar eerste kind werd ze huisvrouw.

Interview met Mira

Mira werd geboren in 1947 in Wallonië. Ze heeft één broer en één zus. Haar vader was steenkapper, haar moeder naaide. Toen ze vijftien jaar kreeg je ze haar regels. Toen ze trouwde, verhuisde ze naar Vlaanderen. Ze was een bediende.

2/ **Schriftelijke bronnen**

Bijbel, Nieuwe testament, Lucas 8:43-48.

Bijbel, Nieuwe testament, Marcus 5:25-34.

Bijbel, Nieuwe testament, Matteüs 9:20-22.

Bijbel, Oude testament, Leviticus 15:19-23.

Bijbel, Oude Testament, Leviticus, 20:18.

BILZ, F.E., *Das neue Naturheilverfahren. Lehr- und Nachschlagebuch der naturgemäßen Heilweise und Gesundheitspflege*, Leipzig, 1888.

COX, P, *Puberteit (Huwelijk en Huisgezin)*, Antwerpen, 1942.

DUFOYER, *Voorlichting van kinderen en jonge mensen. Beginselen en concrete formulering*, Brussel, 1961.

LOWIE, J., *Vrouwelijke Katholieke Burgers- en middenstandsjeugd: Organistatie en werking*, Gent, 1932.

KINDERMANN, C., *Handleiding tot zedelijkheid*, Rotterdam, 1921.

NORMAN, J., *Met lichaam en ziel*, Brugge, 1965.

PICARD, H., *Liefde, huwelijk, geluk*, Brugge, 1960.

HUTTON, I.E., *Seksualiteit in het huwelijk*, Amstelveen, s.d, 122.

LEVALLET-MONTAL, M., *Anne-Marie wordt twintig*, Brussel, 1946.

VERMEIRE, J., *Sexuele hygiëne*, Kasterlee, 1958.

3/ **Internet**

AYAAN, H., *Geen afzondering menstruerende vrouwen*, 2005

http://ayaanhirsiali.web-log.nl/ayaanhirsiali/2005/09/169_geen_afzond.html

O.B. Succesverhaal

http://eu.itsmybody.com/phppages/parser.php?path=%2Fnf_index.html&country_id=31

DE COCK, C., *De eerste menstruatie*,

http://www.e-gezondheid.be/nl/tijdschrift_gezondheid/adolescenten/menstruatie-14033-252-art.htm

Kimberly-clark.Product evolution

http://www.kimberly-clark.com/aboutus/product_evolution.aspx

Cotton substitute improves women's lives. Disposable feminine sanitary pads story.

<http://www.kimberly-clark.com/pdfs/Feminine%20Pads%20evolution.pdf>

FINLEY, H., *Museum of menstruation*

<http://www.mum.org/>

WIJNGAARDS, J., *De Latijnse kerkvaders en het taboe op menstruatie*

<http://www.womenpriests.org/nl/traditio/unclean.asp#latin>

4/ Literatuur

'Only women bleed', *Every woman*, 1995, 22-23.

AL-KHALIDI, A., 'The greatest invention of the century: menstruation in visual and material culture.', ANDREWS, M., *All the world and her husband : women in twentieth-century consumer culture*, London, 2000.

BECKER, H., 'Onderzoek naar generaties: vroeger en nu', RIGHART, J. en LUYKX, P. red., *Leeftijdsgroepen en cultuur*, Amsterdam, 1998, 9-38.

BISSCHOP, C., *Ondergoed. Een geschiedenis van betekenisgevende praktijken in Vlaanderen 1930-2006*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Departement geschiedenis, 2007.

BRAAM, W. en LEEMHUIS A., *100 vragen over de menstruatie*, Antwerpen, 1978.

BRACKE, N. e.a, *Begeerte heeft ons aangeraakt: socialisten, sekse en seksualiteit*, Gent, 1999.

BRITTON, C., 'Learning about 'the curse', an anthropological perspective on experiences of menstruation', *Women's studies international forum*, 19 (1996), 645-653.

BUCKLEY, T. en GOTTLIEB, A. red., *Blood magic: the antropology of menstruation*, Berkely, 1988.

CHAWIA, J., 'The Rig Vedic slaying of the Vrtra: Menstruation taboos in mythology', *A journal about women and society*, 1992, 29-34.

COBER, C., *Gynaecologie en gender. Artsen over de menstruatie in de negentiende eeuw.*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universteit Leuven, Departement geschiedenis, 2002.

D'HOKER, M. en VAN ASSCHE, E., 'Lichamelijke opvoeding in het katholiek onderwijs: een lange weg, een moeilijk parcours', D'HOKER, e.a red., *Voor lichaam en geest. Katholieken, lichamelijke opvoeding en sport in de 19^e en 20ste eeuw*, Leuven, 1994, 43-98.

DAVID, J., *Wassen en strijken*, Grimbergen, 1988.

- DE BEAUVOIR, S., *De tweede seks. Feiten, mythen en geleefde werkelijkheid*, Utrecht, 1979.
- DE BORCHGRAVE, C., *God of genot, Vlaanderen 1918-1940 : een kerk in strijd met de moderne zinnelijkheid*, Leuven, 1999.
- DE KEYZER, D., *De schaamte en de schrik, goesting en genot. Vier generaties vrouwen vertellen*, Leuven, 2004.
- DE KEYZER, D., *Madame est servie. Leven in dienst van adel en burgerij*, Leuven, 1995.
- DE MAESSCHALK, E., *Een bond voor alle gezinnen: geschiedenis van de gezinsbeweging in Vlaanderen*, Brussel, 1996.
- DELANEY, J., e.a., *Het vrouwengeheim: menstruatie tussen moderne wetenschap en oud mysterie*, Baarn, 1980.
- DHAENE, L., *De Offensiefbeweging in Vlaanderen 1933-1939: katholieken tussen traditie en vooruitgang*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, Departement Geschiedenis, 1984.
- DIETEREN, F., e.a., *Naar Eva's beeld : de geschiedenis van de vrouw in de Europese cultuur*, Brussel, 1987.
- DRESEN, G., *Is dit mijn lichaam? Visioenen van het volmaakte lichaam in katholieke moraal en mystiek*. Nijmegen, 1998.
- ELLENS, D., 'Menstrual impurity and innovation in Leviticus 15', DE TROYER, K. red., *Wholly woman, holy blood: a feminist critique of purity and impurity*, Harrisburg, 2003, 29-64.
- FRIEDMAN, N., *Everything You Must Know About Tampons*, Burkley, 1981.
- HERING S. en MAIERHOF, G., *Die unpäßliche Frau. Socialgeschichte der Menstruation und Hygiene 1860-1985*, Pfaffenweiler, 1991.
- HEYRMAN, P., *Middenstandsbeweging en beleid in België 1918-1940. Tussen vrijheid en regulering*, Leuven, 1998.
- HILHORST, M., *Bij de zusters op kostschool : geschiedenis van het dagelijks leven van meisjes op rooms-katholieke pensionaten in Nederland en Vlaanderen*, Utrecht, 1989, 106-107.
- HOOGHE, M. en HEYRMAN, P., 'Oud en nieuw. Sociale bewegingen in de maalstroom', DE MAEYER, J en HEYRMAN, P. red., *Geuren en kleuren: een sociale en economische geschiedenis van Vlaams-Brabant, 19de en 20ste eeuw*, Leuven, 2001, 307-331.
- HOOGHE, M., 'De seksuele evolutie: Vlaamse voorlichtingsboeken en de beheersing van seksualiteit', *Jaarboek seksualiteit, relaties, geboortegeling*, (1992), 73-83.

HOOGHE, M., *Aspecten van het discours inzake sexuele moraal in Vlaanderen 1955-1980.*, Onuitgegeven Licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, departement geschiedenis, 1987.

HUTTON, I.E., *Seksualiteit in het huwelijk*, Amstelveen, s.d.

KIDD, L., *Menstrual technology in the United States 1854-1921*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, departement filosofie, Iowa, 1994.

KING, H., *Hippocrates' Women. Reading the female body in ancient Greece*, London, 1998.

KLOOTWIJK, W., 'Het genadeloze gevecht om zijklep en inlegkruisje', *Vrij Nederland*, 54 (1993), 18-19.

KNIGHT, C., *Blood relations: menstruation and the origins of culture*, New Haven, 1991.

Koran, Tweede süra, 2:222. Vertaling: prof.dr.J.H. Kramers, *De koran*, Amsterdam, 2007.

LAERMANS, R. en MEULDERS, C., 'Aan gene zijde van de reinheid: over de geschiedenis van het wassen en de verschuivende grenzen tussen 'vuil' en 'proper'', C. BOUW en B. KRUISSHOF red., *De kern van het verschil*, Amsterdam, 1993, 59-78.

LAQUEUR, T., *Body and gender from the Greeks to Freud*, Cambridge, 1990.

LEE, J., 'Menarche and the (hetero)sexualization of the female bodsy', DANK, B. en REFINETTI, R. red., *The politics of sexuality* (Sexuality and culture, 3), Londen, 2000, 82-97.

LEPLAE, S., *Vader worden en moeder zijn: een analyse van de sekseverhoudingen in de jaren vijftig*, Onuitgegeven Licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, Departement geschiedenis, 1999.

LIEFBROER, A.C. en DE JONG-GIERVELD, J., 'Veranderingen in de overgang van jeugd naar volwassenheid. Een vergelijking van cohorten geboren tussen 1903 en 1965.', DU BOIS-REYMOND, M. en DE JONG- GIERVELD, J. red., *Volwassen worden. Generaties van toen en nu: transities in de levensloop*, Houten, 1993, 7-16.

LIEFBROER, A.C. en DE JONG-GIERVELD, J., 'Veranderingen in de overgang van jeugd naar volwassenheid. Een vergelijking van cohorten geboren tussen 1903 en 1965.', DU BOIS-REYMOND, M. en DE JONG- GIERVELD, J. red., *Volwassen worden. Generaties van toen en nu: transities in de levensloop*, Houten, 1993, 7-16.

LONGMANN, C., 'Joodse menstruatieriten: Symbool van vrouwenonderdrukking of vrouwelijke identiteit?', *Tijdschrift voor seksuologie*, 16 (2002), 146-152.

MANS, A. en INDIGNE, P., *Angèle Schouwenaars: een bijzondere vrouw in de geschiedenis van de meisjesopvoeding*, Leuven, 1987.

- MANS, A. en INDIGNE, P., *Maria Schouwenaars: een bijzondere vrouw in de geschiedenis van de meisjesopvoeding*, Leuven, 1987.
- MARTIN, M., 'Postmodern periods: menstruation media in the 1990s', *The Lion and the Unicorn*, 23 (1999), 395-414.
- MATRIARCHAL STUDY GROUP, *Menstrual taboos*, Londen, 1979.
- MERSKIN, D., 'That time of the month: adolescence, advertising, and menstruation', M.G., CARSTARPHEN en S.C., ZAVOINA red., *Sexual rhetoric: media perspectives on sexuality, gender, and identity*, Westport, 1999, 93-107.
- MOIN, S., 'Status of women: islamic view', *Social Scientist*, 4 (1967), 70-75.
- MUYS, L., 'Tampons: bondgenoot van emancipatie?', *Stem der vrouw*, 78 (1992), 31.
- O'GRADY, K., 'The semantics of taboo. Menstrual prohibitions in the Hebrew Bible', DE TROYER, K. red., *Wholly woman, holy blood: a feminist critique of purity and impurity*, Harrisburg, 2003, 1-29.
- OBERMEYER, C., 'Pluralism and Pragmatism: Knowledge and Practice of Birth in Morocco', *Medical Anthropology Quarterly*, 14 (2000), 180-201.
- OWEN, L., 'Vrouwensabbat', *'t Fameke*, 01 (1994), 10-11.
- PEETERS, A., *Dochters van de maan. De menstruatie in de mythen en in de moderne maatschappij*, Haarlem, 2004, 67.
- PHIPPS, The menstrual taboo in the Judeo-Christian tradition, 300. en VAN BAAREN, J., e.a., *Het rooie kruis: een verslag over menstruatie*, Leiden, 1980, 50.
- PHIPPS, W., 'The menstrual taboo in the Judeo-Christian tradition', *Journal of religion and health*, (19) 1980, 298-303.
- POGREBIN, L., 'Parenting. Talking about menstruation', *MS* (maart 1981), 72.
- POUILLARD, V., *La publicité en Belgique des couriers aux agences internationales (1850-1975)*, Brussel, 2005.
- PVD, 'Menstruatie beschermt vrouw tegen mannen', *De standaard*, (13 oktober 1993)
- RANKE-HEINEMANN, U., *Eunuchs for the kingdom of heaven: women, sexuality and the Catholic Church*, Londen, 1991.
- ROBERTS, T. en WATERS, P., 'Self-objectification and that 'not so fresh feeling', feminist therapeutic interventions for healthy female embodiment', *Women and therapy*, 27 (2004), 5-21.

- ROLL, S., 'The old rite of churching women after childbirth', DE TROYER, K. red., *Wholly woman, holy blood: a feminist critique of purity and impurity*, Harrisburg, 2003, 117-141.
- ROYMANS, J., 'Menstruatie: schets van een mentaliteit', *Lilith* (januari 1984), 13-17.
- SABBE, B., *Van de klas naar de Kamer. Leerkrachten in de Belgische kamer van volksvertegenwoordigers*, Onuitgegeven Licentiaatsverhandeling (1950-1959), Katholieke Universiteit Leuven, departement geschiedenis, 2002.
- SANTOW, G., 'Emmenagogues and abortif acients in the twentieth century: an issue of ambiguity', VAN DE WALLE, E. En RENNE, E. red., *Regulating menstruation: beliefs, practices, interpretations*, Chicago, 2001, 65-92.
- SCHOUWENAARS, M., *Kiesche waarheid voor ouder en opvoeders*, s.l. 1947.
- SCHULTZ, J., 'Doctors, philosophers, and Christian fathers on menstrual blood', DE TROYER, K. red., *Wholly woman, holy blood: a feminist critique of purity and impurity*, Harrisburg, 2003, 97-107.
- SEAMAN, B., en SEAMAN, G., 'Pennyroyal, and other home cures for 'those days'', *MS*, (november 1978), 25-29.
- SHUTTLE, P., e.a., *De menstruatie: een cultuurgeschiedenis*, Rotterdam, 1979.
- SNOW, L.F. en JOHNSON, S.M., 'Myths about menstruation: Victims of our folklore', *International journal of women's studies*, 1 (1978), 64-72.
- SPELLBERG, D., 'Writing the Unwritten Life of the Islamic Eve: Menstruation and the Demonization of Motherhood', *International Journal of Middle East Studies*, 28 (1996), 305-324.
- STEVERLYNCK, C., *Als de ooievaar komt. Vrijen, trouwen en moeder worden in de twintigste eeuw*, Tielt, 2000.
- STOLBERG, M., 'The monthly malady: a history of premenstrual suffering.', *Medical History*, 47 (2003), 301-322.
- STRANGE, J.-M., 'Menstrual fictions: languages of medicine and menstruation, c. 1850-1930.', *Women's History Review*, 3, 2000, 612-613.
- STRANGE, J.M., 'The assault on ignorance: Teaching menstrual etiquette in England, c. 1920 s to 1960 s.', *Social history of medicine*, 14 (2001), 607-628.
- STUBBS, M. en COSTOS, D., 'Negative attitudes toward menstruation: implications for disconnection within girls and between women', *Woman and therapy*, 27 (2004), 37-53.

THUREN, B.M., 'Opening doors and getting rid of shame. Experiences of first menstruation in Valencia, Spain.', *Women's studies international forum*, 17 (1994), 217-228.

TOLLENEER, J. red., Over mondelinge geschiedenis gesproken. Handelingen van de studiedag mondelinge geschiedenis en documentaire informatie, Gent, 1986.

TOLLENEER, J., Mondelinge geschiedenis en documentaire informatie. Een terreinverkennde studie., *Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, departement documentatie- en bibliotheekwetenschap*, Leuven, 1985.

TOLLENEER, J., Mondelinge geschiedenis en documentaire informatie. Een terreinverkennde studie., *Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, departement documentatie- en bibliotheekwetenschap*, Leuven, 1985.

TOMMELEIN, C., *Het denken van Aristoteles en Augustinus over de vrouw*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement geneeskunde, 2003, 10.

TRENEMAN, A., 'Cashing on the curse. Advertising and het menstrual taboo', *Spare rib*, (augustus 1988), 20-23.

TROMMELMANS, W., *Vlaanderen vrijt. 50 jaar seks in Vlaanderen*, Leuven, 2006.

VAN DER PLAETSEN, M., 'Always menstratievrij. Is menstrueren wel nodig?', *De morgen* (19 mei 2000).

VAN MOLLE, L., *Sociale geschiedenis van de nieuwste tijd*, cursus, Katholieke Universiteit Leuven, departement geschiedenis, 2006.

VAN MULKEN, M., 'De verpakking van maandverband. De ontwikkeling van retoriek in tijdschriftadvertenties', *Tijdschrift voor genderstudies*, 1 (2005), 15-27.

VAN USSEL, J., *Geschiedenis van het seksuele probleem*, Amsterdam, 1982.

VANDENBERGHE, A., *Lijden, ziekte en genezing. Visies van predikanten en artsen (1693-1868)*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement geschiedenis, 1999.

VANDERBRUGGEN, B., 'Samen jong in een landelijk milieu. Een analyse van de taal over seksualiteit en gemengde omgang in de ledenbladen van de KLJ (1955-1975)', *Trajecta*, 2, (1999), 167-186.

VANYSACKER, D., 'Het geseksueerde lichaam van de heks in de Nieuwe tijd', WILS, K. red., *Het lichaam (m/v)*, Leuven, 2001, 103-116.

VERLINDEN, C., *In de spiegel van de “ancilla domini”. De opvoeding en het dagelijks leven op een meisjeskostschool in de eerste helft van de twintigste eeuw*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Departement geschiedenis, Leuven, 2000.

VERRELST, W., *Trots en schaamte van de Vlaming. Een essay over de Vlaamse cultuur in de twintigste eeuw*, Kapellen, 1992.

VERSTRAETE, L., *Inventaris van het archief van BJB-KLJ (1925-1980)*, Leuven, 1989.

WEIDEGER, P., *Menstruation and menopause: physiology and psychology, the myth and the reality*, New York, 1975.

WHELAN, E., ‘Attitudes toward menstruation’, *Studies in Family Planning*, 6. (1975), 106-108.

YANAY, N., en RAPOPORT, T., ‘Ritual impurity and religious discourse on women and nationality’, *Women’s studies international forum*, 20 (1997), 651-663.

LIJST VAN AFBEELDINGEN

Afb. 1: Open onderbroek, eind 19e-begin 20^e eeuw

DE KEYZER, D., *De schaamte en de schrik, goesting en genot. Vier generaties vrouwen vertellen*, Leuven, 2004, 180

Afb. 2: Patent voor menstruatiebretellen in 1875, gegeven aan Stephen Ellis

<http://www.mum.org/drawnocr.htm>

Afb. 3: Gebreide maandverbanden met knoopsgaten en lusjes

www.mum.org/NorwPads.htm

Afb. 4: Gordeltjes waarmee het maandverband werd vastgehouden, eerste helft twintigste eeuw

www.mum.org/belts.htm

Afb. 5: Advertentie voor maandverbanden in badstof, begin twintigste eeuw

DE KEYZER, D., *De schaamte en de schrik, goesting en genot. Vier generaties vrouwen vertellen*, Leuven, 2004, 189

Afb. 6: Stayfree, maandverband met kleefstrip, jaren zeventig

www.mum.org/staynet72.htm

Afb. 7: Fax tampon, begin 20^e eeuw

www.mum.org/faxdocuments.htm

Afb. 8: Wix tampon, begin 20^e eeuw

www.mum.org/Wixpon.htm

Afb. 9: Patent voor tampon met inbrenghuls, 1933

www.mum.org/Tampaxpatent.htm

Afb. 10: Reclame voor maandverband met afbeelding met verpleegster en kind, ±1890

AL-KHALIDI, A., 'The greatest invention of the century: menstruation in visual and material culture.', ANDREWS, M., *All the world and her husband : women in twentieth-century consumer culture*, London, 2000, 72.

|

|

SAMENVATTING

Op basis van interviews met vijftien Vlaamse vrouwen geboren tussen 1918 en 1947 is een antwoord gezocht op de vraag hoe vrouwen in de jaren dertig tot zestig omgingen met menstruatie. Hiervoor is thematisch te werk gegaan. Het cognitieve, communicatieve en materiële aspect komen achtereenvolgens aan bod. In elk hoofdstuk wordt het verhaal van één van de respondenten uitgelicht.

In het eerste hoofdstuk werd gepolst naar de kennis van menstruatie in medische kringen en hun weerklink bij Vlaamse meisjes en vrouwen. De kennis van artsen is doorheen de eeuwen geëvolueerd. Grieken gaven menstruatie bijvoorbeeld hetzelfde statuut als het hebben van een bloedneus. Pas in de negentiende eeuw werd het verband tussen menstruatie en vruchtbaarheid duidelijk. Ondanks die evolutie bleven niet-medische verklaringen voor menstruatie weerklinken doorheen de eeuwen. Plinius de Oudere gaf in 65 na Christus aan menstruatiebloed iets bijna magisch toe dat schade kon aanrichten aan vruchten, zaden en dieren. Theologen schoven in de Middeleeuwen de schuld voor menstruatie in de schoenen van Eva en waarschuwden net als Plinius voor de nefaste gevolgen van bijvoorbeeld gewassen bij aanraking met een menstruerende vrouw. Omdat haar bloed onrein was, werd haar verboden tijdens haar maandstonden de communie te ontvangen. Hoewel tegen de negentiende eeuw wetenschappelijke verklaringen het fenomeen menstruatie verklaarden, bleken Vlaamse meisjes en vrouwen er toch geen grote kennis van te hebben. Meisjes wisten vaak niet wat hen overkwam toen ze een bloedvlek in de onderbroek ontdekten. Pas vanaf de Tweede Wereldoorlog kwam een gesystematiseerde voorlichtingslectuur op gang, gericht tot ouders of gehuwde koppels. Net zoals opvoeders en jeugdbewegingen bleken voorlichtingsboekjes tot de jaren zeventig echter meer oog te hebben voor morele boodschappen dan voor feitelijke kennis. De puzzelstukken met vage informatie die door leeftijdsgenoten en eenmalig bij de menarche door de moeder werd gegeven zouden pas in de loop van het huwelijksleven in elkaar passen. Vrouwen wisten aan het begin van hun huwelijk vaak niet hoe ze kinderen moesten maken of op de wereld zetten.

Het tweede hoofdstuk van deze verhandeling onderzoekt in hoeverre men praatte over menstruatie. Menstruatie is een gebeurtenis dat werd omgeven door schaamte en

geheimzinnigheid. “Tante Marie is op bezoek”: een dergelijke uitdrukking wijst er op hoe het letterlijk uitspreken van menstrueren vermeden werd. In de huiskring, op school, op het werk en met de echtgenoot kwam het onderwerp nauwelijks ter sprake. Dit was niet te wijten aan een gebrek aan interesse om over menstruatie te spreken. Omwille van het taboe-aspect werd in alle talen gezwegen over het fenomeen. Meer dan de helft van de bevolking kwam vroeg of laat te weten wat het was te menstrueren, maar dit deden zij onopgemerkt, buiten het medeweten van hun seksegenoten. In een tweede deel van dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan hoe het dagelijks leven een wending kreeg door menstruatie. Activiteiten als groenten steriliseren, dieren slachten en mayonaise maken werden uitgesteld tot na de maandstonden. Deze gebruiken zijn niet enkel in Vlaanderen terug te vinden. Het niet laten aanraken van voedsel door menstruerende vrouwen, het hen laten gebruik nemen van menstruatiehutten verwijderd van de gemeenschap, het zich onthouden van seks met een menstruerende vrouw: in alle continenten komen ze in bepaalde culturen voor. Vaak had de religie een rol in het tot stand brengen of in stand houden van dergelijke menstruatietaboes. Ook de katholieke kerk adviseert geen seksuele betrekkingen te hebben met een menstruerende vrouw. Even onrein was de pas bevallen vrouw die tot in de jaren zestig het ritueel van de kerkgang moest ondergaan om terug in de kerk te mogen treden. De invloed van de katholieke kerk bleek tot in de Vlaamse slaapkamer aanwezig want vóórhuwelijkse seks was voor zowel de kerk als zijn gelovigen uit den boze. Aan de hand van antropologische literatuur wordt tenslotte nagegaan wat de betekenis is van deze menstruatietaboes.

In het derde hoofdstuk wordt nagegaan hoe vrouwen tot de eerste helft van de twintigste eeuw het bloed opvingen. Wat werd aangewend vóór de wegwerpmaandverbanden verschenen in de jaren twintig? Tot de negentiende eeuw droegen vrouwen immers geen onderbroeken. Wanneer zij dit wel begonnen te doen waren de eerste onderbroeken niet aaneengenaaid tussen de benen: het waren twee losse pijpen. Hoe gingen deze vrouwen om met het maandelijks bloedverlies? Ook de geïnterviewde vrouwen konden slechts op volwassen leeftijd maandverbanden weggooien en gebruikten voordien andere methoden. In dit laatste hoofdstuk wordt de geschiedenis van het maandverband en de tampon uiteengezet alvorens wordt onderzocht hoe vrouwen in de eerste helft van de twintigste eeuw praktisch omgingen met hun maandstonden. Hoe ververstten zij zich? Waar kocht men die banden? Hoe wasten zij het eigen lichaam en de banden?

Een op het eerste zicht banaal onderwerp als menstruatie brengt aan de hand van interviews zaken aan het licht te brengen waaraan in de literatuur geen aandacht wordt besteed. Het toont aan hoe vrouwen in de eerste helft van de twintigste eeuw met intieme zaken omgingen. Verder komt aan het oppervlak hoe het bestaan van seksuele voorlichtingslectuur geen weerspiegeling is van de aanwezige kennis bij de bevolking. Vast staat dat vrouwen meer dan een halve eeuw terug op een totaal verschillende manier hun “moeilijke dagen” beleefden.